

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 143 leden, te weten:

Aarts, Alders, Andela-Baur, Van Baars, Beckers-de Bruijn, Ter Beek, De Beer, Beinema, Van den Bergh, J. D. Blaauw, P. M. Blauw, De Boer, De Boois, Borgman, Braams, Brouwer, Buikema, Van der Burg, Buurmeijer, Castricum, Cornelissen, Couprie, Dales, G. C. van Dam, M. P. A. van Dam, Dees, Van Dijk, Dijkman, Dijkstal, Van Dis, Van der Doef, Dolman, Engwirda, Van Erp, Van Es, Eshuis, Evenhuis, Evenhuis-van Essen, Eversdijk, Faber, Franssen, Frinking, Gerritse, De Grave, Groenman, Gualthérie van Weezel, Haas-Berger, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van der Heijden, Van der Hek, Hennekam, Hermes, Hermsen, Hummel, Van Iersel, Jabaaij, Jacobse, Janmaat, Joekes, Jorritsma-Lebbink, Kamp, Keja, Van Kemenade, Knol, De Kok, Konings, Van der Kooij, De Korte, Korthals, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krajenbrink, De Kwaadsteniet, Lambers-Hacquebard, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Lauxterman, Leerling, Van der Linden, Linschoten, Lucassen-Stauttner, Mateman, Van der Mei, Meijer, Metz, Mik, Moor, Müller-van Ast, Niessen, Van Nieuwenhoven, Nijhuis, Nijland, Nijpels, Van Noord, Nypels, Van Ooijen, Oomen-Ruijten, Patijn, Paulis, Poppe, De Pree, Rempt-Halmans de Jongh, Van Rey, Rienks, Van Rossum, Salomons, Van der Sanden, Schartman, Scholten, Schreuders, Schutte Van der Spek, Stermerdink, Stoffelen, Tazelaar, Terpstra, Van den Toorn, Toussaint, Tripels, Ubels-Veen, De Uyl, Ter Veld, Te Veldhuis, De Visser, Van der Vlies, Van Vlijmen, Voorhoeve, B. de Vries, K. G. de Vries, Waalkens, De Waart, Wagenaar, Wallage, Weijers, Weisglas, Wessel-Tuinstra, Wiebenga, Willems, Wolters, Wöltgens, Worrell en Zijlstra, en de heren Van den Broek, Minister van Buitenlandse Zaken, Korthals Altes, Minister van Justitie, mevrouw Smit-Kroes, Minister van Verkeer en Waterstaat, mevrouw Korte-van

Hemel, Staatssecretaris van Justitie, en de heer Van Zeil, Staatssecretaris van Economische Zaken.

De Voorzitter: Waarde medeleden!

Jongstleden vrijdag overleed mr. Eelco van Kleffens, minister van staat. Hem, die 88 jaar werd, zal Nederland zich blijven herinneren als de jeugdige minister van buitenlandse zaken, de enige die de gehele oorlog en nog een jaar daarna in functie bleef.

In februari 1945 kon hij minister-president worden. Hij weigerde uit bescheidenheid en zelfkennis. Een jaar later bleek ook het ministerschap te zwaar geworden. Naar de formulering van de betrokkene 'begreep premier Schermerhorn, zelf overladen met werk, dat nagenoeg zes jaar daarvan niet goed voor iemand kon zijn'.

De geschiedenis heeft geleerd, dat in min of meer normale tijden ministers wel langer mee kunnen. Maar in de periode '39-'46 waren de tijden verre van normaal.

Men wist het vanaf den beginne. In zijn Belevnissen schrijft Van Kleffens zelf: 'Het aantal kandidaten was teleurstellend klein, gezien de omstandigheden. Alleen al de vraag of de talenkennis van de candidaat voldoende was om hem in staat te stellen met een te verwachten tegenstander eens flink te bekvechten, elimineerde menigeen'.

Een te verwachten tegenstander, die niet mocht worden genoemd. De neutraliteitspolitiek vond in Van Kleffens haar laatste kampioen. Bij de verdediging van zijn enige begroting citeerde hij Thorbecke: 'Zich tijdens conflicten tussen derden als onzijdigheid manifesterend, verdraagt de zelfstandigheidspolitiek zich volkomen met den vredesgezinden aard van het Nederlandsche volk. Zeide niet Frederik de Groote reeds: La Hollande est pacifique par principe, et guerrière par accident?'

Zulk een 'accident' – gaat hij dan verder – zou zich voordoen, indien wij moesten ondervinden, dat onze zelfstandigheid inderdaad werd

aangerand. Intusschen, als hoeders van een zeer gevoelige plek van Europa moeten wij allereerst zelf, de geachte afgevaardigde de heer Joekes wees daarop met klem, die plek veilig stellen. Toen ons aan het eind van den vorigen oorlog Duitsch gebied in het graafschap Bentheim en het land langs de Eems in uitzicht werd gesteld, is dezerzijds met verontwaardiging te kennen gegeven, dat wij dergelijke gebiedsuitbreiding niet wenschen. Wij stellen onze eer in vreedzame landaanwinning ten koste van onze eigen Zuiderzee'.

Woorden, even indrukwekkend als gedateerd. De minister spreekt ze uit in het besef dat de vijand wellicht de volgende dag zal binnenvallen. Het duurt nog een half jaar. Op 10 mei '40 is hij volkomen voorbereid. Terwijl in Den Haag de nervositeit toeslaat, gaat hij onmiddellijk naar Engeland om hulp te bepleiten. De volgende jaren blijft hij de hardnekkige en gewaardeerde woordvoerder van een kleine bondgenoot.

Na de oorlog verplaatst de loopbaan zich van buitenlandse zaken naar het buitenland: lid van de Veiligheidsraad, ambassadeur te Washington en Lissabon en bij de NAVO, enige Nederlander als ambassadeur van EGKS en Europese Gemeenschap te Londen, enige Nederlandse voorzitter van de Algemene Vergadering der Verenigde Naties.

Internationale bondgenootschappen en supranationale organisaties krijgen de overhand in de wereld. Het is niet chauvinistisch de vooraanstaande rol daarin van Nederlanders te prijzen: Boerma, Lieftinck, Witteveen, Mansholt, Stikker – om slechts enkelen te noemen die niet meer in functie zijn.

Van Kleffens vertegenwoordigt het tijdperk van de zelfstandigheid en dat van de onderlinge afhankelijkheid. Wij eren hem als minister van staat en – in de letterlijke betekenis van het woord – als homme du monde.

Ons respect gaat uit naar haar aan wie een lange periode van Belevnissen werd opgedragen.

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Graag wil ik, van de kant van de Regering, uiting geven aan onze erkentelijkheid voor de treffende woorden, die u hier ter nagedachtenis van mr. Eelco van Kleffens hebt gesproken. Het spreekt vanzelf, dat ook ik de behoefte gevoel, hem hier met een enkel woord te gedenken.

Bijna 44 jaar geleden, in augustus 1939, werd Van Kleffens minister van Buitenlandse Zaken, een ambt dat hij gedurende ruim zes jaren, grotendeels onder uitzonderlijk moeilijke omstandigheden, op bewonderenswaardige wijze heeft vervuld. In tal van belangrijke functies heeft hij daarna nog lange tijd voortreffelijke diensten aan ons land, aan ons volk en aan de internationale gemeenschap bewezen, waaraan ook door u, Voorzitter, terecht is herinnerd.

In kort bestek recht te doen aan al wat Van Kleffens heeft gedaan – en vooral aan wat hij is geweest – is volslagen onmogelijk. Maar hier in deze zaal, in het centrum van onze parlementaire democratie, ligt het naar mijn gevoelen voor de hand, hem in de allereerste plaats te eren om zijn grote aandeel in de strijd voor onze vrijheid en zo ook het behoud van onze democratische regeringsvorm, die hij met hart en ziel was toegedaan.

Van Kleffens was geen partijpoliticus en meermalen heeft hij, zich bewust van zijn beperkingen, te kennen gegeven maar weinig verstand te hebben van onze binnenlandse politiek. U hebt eraan herinnerd, mijnheer de Voorzitter, dat hij in februari 1945, na de val van het tweede kabinet-Gerbrandy, heeft geweigerd om minister-president te worden. 'Ik ken de binnenlandse politiek niet en U moet mij niet vragen te zijn als een rivier die buiten zijn oevers treedt', zei Van Kleffens toen tegen Koningin Wilhelmina.

Van zijn gehechtheid aan de democratie getuigde hij met woord en daad, ook in het begin van 1945 in Londen, toen hij zich, op grond van democratische overwegingen, tegenstander toonde van de formatie van een nieuw kabinet en voorstander van reconstructie van het kabinet-Gerbrandy. Samen met Michiels van Verduynen voegde hij toen een opmerkelijke zin toe aan de adviesbrief van Gerbrandy aan de Koningin. Die zin luidde als volgt: 'De algemene, en voor Nederland waardevolle opvatting bij onze bondgenoten en in het binnenland is dat dit Kabinet, hoezeer in de loop der jaren ook gewijzigd, in

wezen langs constitutionele weg in overeenstemming met de wil des volks is tot stand gekomen'.

Uit zijn mémoires onder de titel 'Belevenissen' blijkt dat Van Kleffens niet minder realist dan idealist was. Het treffendst vertoont zich die combinatie uiteraard in wat zijn vak, zijn specialisme was: de buitenlandse politiek. Reeds als jong student kwam hij tot de overtuiging dat de betrekkingen tussen de volken niet door de macht, maar door het recht dienden te worden beheerst.

Frappant is in dit opzicht een antwoord, dat hij, als ambtenaar van Buitenlandse Zaken, in 1933 op een telegram van president Roosevelt concipieerde. Ik citeer: 'Mij is geen reden bekend, waarom vreedzame regeling niet de uitsluitende methode zou zijn om internationale geschillen te beslechten'. Dat hij nochtans in genen dele een naïeve utopist was, bleek reeds uit de nuchtere kijk die hij, in het begin van de jaren twintig, als jong medewerker van het secretariaat van de Volkenbond op deze nieuwe internationale organisatie had.

Idealist en realist als Van Kleffens was, heeft het hem ook geen enkele moeite gekost om op 10 mei 1940 in één dag te breken met onze neutraliteitspolitiek, anders en beter gezegd, vast te houden aan wat reeds door zijn voorganger Van Karnebeek, in de lijn van Thorbecke, onze zelfstandigheidspolitiek was genoemd. Want dat voor Van Kleffens de zelfstandigheid van ons land boven zijn neutraliteit prevaleerde, had hij reeds op 9 november 1939, bij de verdediging van zijn begroting in deze Kamer, voor de goede verstaander meer dan duidelijk gemaakt. 'Tenslotte, Mijnheer de Voorzitter', zei hij toen, 'tenslotte....komt het mij niet overbodig voor, nog eenige woorden te wijden aan onze zelfstandigheid, onze zelfstandigheidspolitiek en, in samenhang daarmee, onze neutraliteit, die thans van die zelfstandigheidspolitiek de manifestatie is van het oogenblik'.

Mijnheer de Voorzitter! Hiermee wil ik ook eindigen. Eelco van Kleffens heeft niet alleen een verziende blik gehad, hij heeft ook steeds – en bovenal gedurende de jaren van de oorlog – de daad bij zijn scherpe en diepe inzicht gevoegd.

Wij blijven zijn nagedachtenis in ere houden en betuigen respect aan zijn echtgenote.

De aanwezigen nemen enige ogenblikken stilte in acht.

De vergadering wordt enkele minuten geschorst.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Herfkens en Den Ouden-Dekkers, de gehele week, wegens verblijf buitenslands;

Duinker en Veldhoen, wegens ziekte;

Spieker, wegens bezigheden elders.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Aan de orde is de beslissing over het verzoek van mevrouw Salomons, de Ministers van Justitie en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid te mogen interpellieren over de overgang van rechten van werknemers ingevolge de artikelen 1639 aa en 1639 bb.

Ik stel voor, dit verzoek toe te staan.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de interpellatie te houden op woensdag 29 juni bij de aanvang van de vergadering en de spreektijden hierbij als volgt vast te stellen:

voor de interpellant in eerste termijn 5 minuten;

voor de interpellant in tweede termijn en eventueel tussenkommende sprekers 5 minuten.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel verder voor, het voorstel van wet van de heer Nypels inzake woningsplitsing (16 781) van de agenda van de volgende week af te voeren.

Ik stel ten slotte voor, aan de orde te stellen en te behandelen bij de aanvang van de vergadering van woensdag 29 juni de verslagen van de Commissie voor de Verzoekschriften 17 659, nrs. 112–131.

Overeenkomstig de voorstellen van de Voorzitter wordt besloten.

De **Voorzitter**: Op verzoek van de fractie van de PvdA benoem ik:

– in de vaste Commissie voor Nederlands-Antilliaanse Zaken de

Voorzitter

heer Van Kemenade als lid in de bestaande vacature;

– in de vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken mevrouw Van Nieuwenhoven als lid in de bestaande vacature;

– in de vaste Commissie voor Financiën mevrouw Van Nieuwenhoven als lid in plaats van de heer K. G. de Vries;

– in de vaste Commissie voor het Emancipatiebeleid mevrouw Van Nieuwenhoven als lid in plaats van de heer Worrell en de heer Worrell als plv. lid in plaats van mevrouw Müller-van Ast;

– in de vaste Commissie voor Welzijn en Cultuur mevrouw Van Nieuwenhoven als lid in de bestaande vacature;

– in de vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken de heer Poppe als plv. lid in de bestaande vacature;

– in de vaste Commissie voor de Naturalisaties mevrouw Salomons als lid in plaats van mevrouw Herfkens;

– in de bijzondere commissie 13924 (Wet op de stadsvernieuwing) mevrouw Van Nieuwenhoven als lid in de bestaande vacature;

– in de bijzondere commissie 14406 (Gehandicaptenbeleid) mevrouw Van Nieuwenhoven als plv. lid in de bestaande vacature;

– in de bijzondere commissie 15317 (Jeugdwelzijn) mevrouw Van Nieuwenhoven als lid in de bestaande vacature;

– in de bijzondere commissie 16322 (initiatiefvoorstel Roethof/Wessel-Tuinstra, afbreking zwangerschap) mevrouw Van Nieuwenhoven als lid in de bestaande vacature;

– in de bijzondere commissie 17050 (ISMO-rapport) mevrouw Van Nieuwenhoven als plv. lid in plaats van mevrouw Haas-Berger.

Ik geef het woord aan de heer De Boer, die het heeft gevraagd.

De heer **De Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ondanks het briefgeheim halen sommige brieven op de een of andere manier toch de publiciteit. Ik doel nu op de brief van Minister-President Lubbers aan de Duitse Bondskanselier, een persoonlijke brief, waarin mededelingen worden gedaan die vermoedelijk een karakter hebben dat dat van een persoonlijke correspondentie te boven gaat. Ik verzoek u, de Minister-President te willen vragen, de Kamer te informeren over het karakter van deze brief, of hij bereid is, de inhoud ervan openbaar te maken en, zo zich daartegen redenen

van groot belang verzetten, of hij dan in elk geval de Kamer in grote lijnen over de inhoud ervan wil informeren.

De **Voorzitter**: Ik zal dat doen.

Ik geef het woord aan de heer Weijers, die het heeft gevraagd.

De heer **Weijers** (CDA): Voorzitter! Ik vraag de Kamer toestemming, de Regering en in het bijzonder de Ministers van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en van Binnenlandse Zaken te interpellieren over de al dan niet geheel of gedeeltelijke betaling van vakantietoeslag aan trendvolgers en ambtenaren. Het was immers de bedoeling dat de vakantietoeslag voor deze categorieën ook dit jaar zou worden afgetopt en afgeroomd, zoals dat in vaktaal wordt genoemd. De Regering heeft ook in alle stukken en gedachtenwisselingen met de Kamer zulks aangekondigd, maar de jongste berichten lijken dit enigszins te logenstraffen. Mede namens mijn collega Van der Burg wil ik op dit punt meer duidelijkheid verkrijgen, zodat de onduidelijkheid zoveel als mogelijk wordt weggenomen, tevens om de ongerustheid van onze fractie op dit punt te verwoorden en om zo nodig het beleid bij te stellen.

De **Voorzitter**: Ik zal donderdag hierover een voorstel doen.

Ik geef het woord aan de heer Hennekam, die het heeft gevraagd.

De heer **Hennekam** (CDA): Voorzitter. Ik wil u vragen, op de kameragenda voor de volgende week te plaatsen het verslag van het mondeling overleg andermaal over Eurocontrol.

De **Voorzitter**: Ik zal eventueel donderdag hierover een voorstel doen.

Ik geef het woord aan mevrouw Ter Veld, die het heeft gevraagd.

Mevrouw **Ter Veld** (PvdA): Voorzitter! Ik wil u vragen, het verslag van het mondeling overleg over de sociale zekerheid op de kameragenda te plaatsen, met name om een kameruitspraak te verkrijgen over het opnemen van de 13e maand in de dagloonberekening voor de WAO. Eenzelfde vraag wil ik u stellen inzake het verslag van het mondeling overleg over de tijdelijke subsidieregeling maatschappelijke dienstverlening om de Kamer een uitspraak voor te kunnen leggen over de kinderopvang gedurende de dag en de nacht. Dezelfde vraag geldt ten slotte ook het verslag van het mondeling overleg over de Arbeidsomstandighedenwet, aangezien ook

dit punt vóór 1 juli om een uitspraak van de Kamer vraagt.

De **Voorzitter**: Ik zal donderdag eventueel maximaal drie voorstellen hierover doen.

Ik geef het woord aan de heer Dijkman, die het heeft gevraagd.

De heer **Dijkman** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De vaste Commissie voor Volkshuisvesting heeft in haar laatste vergadering de behandeling besproken van het ontwerp-besluit aanschrijving tot woningverbetering ex artikel 46a van de Woningwet. De commissie geeft er de voorkeur aan, gezien de uitgewisselde stukken, die behandeling plenair te doen zijn. Daarom verzoek ik u, dit ontwerp op de agenda van de Kamer te plaatsen vóór het zomerreces.

De **Voorzitter**: Ik zal eventueel donderdag een voorstel doen.

Ik geef het woord aan de heer Buurmeijer, die het heeft gevraagd.

De heer **Buurmeijer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft u op 6 juni een brief gezonden, hier binnengekomen op 17 juni 1983 onder het nummer 16507, nr. 28, betreffende de aankleding norminkomens vrije beroepsbeoefenaren. Mijn fractie stelt voor om deze brief op de agenda van de Kamer te plaatsen.

De **Voorzitter**: Ik zal eventueel donderdag een voorstel doen.

Aan de orde is de **stemming over de motie-Jabaaij c.s.** (17600-IV, nr. 22), ingediend op 17 juni 1983 bij het debat over het verslag van een mondeling overleg **over de luchtvaart-tarieven Antillen** (17600-IV, nr. 17).

De motie wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de fractie van de Centrumpartij tegen deze motie heeft gestemd.

Ik geef het woord aan de heer De Kwaadsteniet, die het heeft gevraagd.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft in het debat onder andere cijfermateriaal aangekondigd. Zij heeft in een bepaald verband verwezen naar Minister De Koning. Tevens heeft zij bij voorbaat gezegd, de motie uiteraard in het kabinet aan de orde te zullen stellen en te bezien of er andere oplossingen zijn te vinden. Nu de

Voorzitter

motie-Jabaaij c.s. is aangenomen, wil ik als fungerend voorzitter van de vaste Commissie voor Nederlands-Antilliaanse Zaken, namens die commissie de Minister vragen te bevorderen dat deze Kamer, zo mogelijk nog voor het reces, een notitie krijgt over alle facetten die aan deze belangrijke materie zijn verbonden – dit zijn er meer dan wellicht op het eerste gezicht lijkt – rekening houdende met het debat en de inhoud van de motie; een notitie van de Regering derhalve en derhalve – om dit zo te zeggen – vanuit een 'positieve grondhouding'.

Minister **Smit-Kroes**: Vooruitlopend op de stemmingen van hedenmiddag heb ik in de Ministerraad de motie aan de orde gesteld. Uit dat kabinet-beraad is geen andere houding naar voren gekomen, dan die welke ik tijdens het beraad al had aangenomen. Ik herhaal mijn toezegging dat de Kamer uiteraard het cijfermateriaal en alles wat daarbij interessant is, krijgt toegestuurd. Dit alles zal geschieden vóór het zomerreces een aanvang neemt.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Als dit neerkomt op een door mij aangegeven notitie van de Regering, die alle facetten raakt, is dat voor dit moment voldoende.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, het verslag van een mondelinge overleg over de luchtvaarttarieven Antillen (17 600-IV, nr. 17) voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen over 13 moties**, ingediend in de UCV van 9 mei 1983 over het **Tarievenplan openbaar vervoer (17 600-XII, nr. 33)**, te weten:

- de motie-Hennekam c.s. over mogelijke invoering van een magneetkaart bij het openbaar vervoer (17 600-XII, nr. 59);
- de motie-Lankhorst c.s. over intrekking van het Tarievenplan openbaar vervoer 1984–1987 (17 600-XII, nr. 60);
- de motie-Van Es c.s. over de reductie in de tarieven bij het stads- en streekvervoer voor jongeren tot en met 18 jaar (17 600-XII, nr. 61);
- de motie-Van Es en Eshuis over een uitgebreid investeringsprogramma voor het treinverkeer (17 600-XII, nr. 62);
- de motie-Van Es over het beleid ten aanzien van het zwart- en grijsrijden (17 600-XII, nr. 63);

– de motie-Castricum en Rienks over aanpassing van het Tarievenplan openbaar vervoer 1984–1987 aan het Structuurschema verkeer en vervoer en het Meerjarenplan personenvervoer (17 600-XII, nr. 64);

– de motie-Castricum en Rienks over de gevolgen voor de verkeersveiligheid van afschaffing van de jeugdreductie in de openbaar-vervoertarieven (17 600-XII, nr. 65);

– de motie-Castricum en Rienks over een grotere financiële zelfstandigheid voor openbaar-vervoerbedrijven (17 600-XII, nr. 66);

– de motie-Castricum en Rienks over een beter inzicht in de rechtstreekse kosten van het openbaar vervoer (17 600-XII, nr. 67);

– de motie-Lambers-Hacquebard over bijstelling van het Tarievenplan openbaar vervoer (17 600-XII, nr. 68);

– de motie-Eshuis en Van Es over een evaluatie van de gevolgen voor de minstdraagkrachtigen van verhoging van de openbaar-vervoertarieven (17 600-XII, nr. 69);

– de motie-Eshuis en Van Es over de arbeidsomstandigheden voor buschauffeurs (17 600-XII, nr. 70);

– de motie-Wagenaar over aanwending van een eventueel positief resultaat van de bestrijding van zwart- en grijsrijden voor tariefsverlaging (17 600-XII, nr. 71).

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze moties voldoende worden ondersteund.

Mij is gevraagd om opening van de beraadslaging. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

□

De heer **Castricum** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Omdat de stemmingen over het Tarievenplan wat zijn vooruitgeschoven en de wereld, sinds wij daarover in een uitgebreide commissievergadering hebben gesproken, niet heeft stilgestaan, wil ik de Minister om nog een paar ophelderingen vragen. In de eerste plaats heeft dat betrekking op de hoofdlijnen van nieuwe financiële en bestuurlijke verhoudingen in het openbaar vervoer. Het stuk hierover hebben wij onlangs van de Minister toegestuurd gekregen. Hoe passen de in dat stuk uitgezette *lijnen bestuurlijk, financieel en organisatorisch* in het vierjarige bestek van het Tarievenplan, zoals wij dat tijdens de UCV hebben besproken?

Ik kom na lezing van die hoofdlijnen tot geen andere conclusie dan dat er ontwikkelingen worden voorzien die op gespannen voet staan met wat in

het Tarievenplan is neergelegd. Ik vraag de Minister of zij de door mij vermoede discrepantie tussen die twee stukken nader kan uiteenzetten. Deelt de Minister mijn opmerking over die spanning?

Een volgend punt heeft betrekking op de verkeersveiligheid in relatie tot het Tarievenplan. Bij de behandeling van het Tarievenplan is een stuk gepubliceerd dat op verzoek van onze fractie door de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid is uitgebracht. Wij stellen daarvan vast dat de uitkomsten bepaald verontrustend zijn. Het is ook zeer verontrustend dat de mogelijke effecten bij de opstelling van het Tarievenplan door de Minister niet zijn meegewogen. In de discussie tijdens de uitgebreide commissievergadering heeft de Minister de uitkomsten van dat plan in twijfel getrokken.

Ik hecht eraan hier melding te maken van een brief van de directeur van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid, waarin hij het volgende zegt: 'Uit de uitspraken van de Minister van Verkeer en Waterstaat tijdens het debat van gisteren zou het misverstand kunnen ontstaan dat ik niet achter mijn eigen onderzoek sta.' Hij vervolgt: 'echter, het SWOV-scenario is het beste dat naar mijn oordeel te maken is op grond van de thans beschikbare gegevens die voor een deel afkomstig zijn van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat of daar worden gebruikt'. Is het feit dat de SWOV zich, mede bij monde van de directeur, alsnog op deze nadrukkelijke manier achter het onderzoek stelt voor de Minister niet opnieuw aanleiding om elementen uit het Tarievenplan die op die verkeersveiligheid betrekking kunnen hebben te heroverwegen?

Collega Kombrink en ondergetekende hebben na behandeling van het Tarievenplan in de uitgebreide commissievergadering mondelinge vragen gesteld aan de Staatssecretaris van Financiën, de heer Koning, omtrent bepaalde mededelingen van de Minister aangaande het reiskostenforfait. De Minister heeft tijdens de uitgebreide commissievergadering tenminste de indruk gewekt dat de 'wegleffecten' die van de kant van onze fractie zijn voorspeld, niet zouden optreden. Ik vraag de Minister of zij op dat standpunt terugkomt na de antwoorden die Staatssecretaris Koning op de door collega Kombrink en mij gestelde mondelinge vragen heeft gegeven.

Minister **Smit-Kroes**: Mijnheer de Voorzitter! Op de intrigerende vraag van de heer Castricum of de Tarievennota past op de uitgezette hoofdlijnen op bestuurlijk niveau versus de financiële consequenties, kan ik volmondig 'ja' antwoorden. De vermeende discrepantie die door de geachte afgevaardigde werd gesignaleerd, deel ik niet.

Hij maakte nog een opmerking over de verkeersveiligheid en de briefwisseling die heeft plaatsgevonden met de directeur van de SWOV. Ik houd staande dat in het gesprek dat ik met deze directeur gevoerd heb, hij stelde dat de betrokkenheid van de uitkomst boven water moet blijven. Het pleit voor deze directeur dat hij zwart op wit heeft gesteld dat hij zich achter het onderzoek stelt, maar dit laat onverlet dat zijn eerdergenoemde opmerking blijft bestaan.

Ter zake van de discussie tussen de Staatssecretaris van Financiën en de Kamer over eerdergenoemd onderwerp, vind ik geen aanleiding om wat ik in de vaste Commissie heb gezegd, terug te trekken. De heer Koning heeft gezegd – en dat weet de geachte afgevaardigde ook – dat in de totaliteit de zaak bekeken zal worden en dat vooruitlopend daarop het te vroeg is om te zeggen dat de uitlatingen, door mij gedaan, onjuist zijn.

De beraadslaging wordt gesloten.

De motie-Hennekam c.s. (17 600-XII, nr. 59) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PPR en de EVP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Lankhorst c.s. (17 600-XII, nr. 60) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR, de PvdA, de CPN, D'66, de EVP en de PSP voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Van Es c.s. (17 600-XII, nr. 61) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PSP, de PvdA, de CPN, D'66, de EVP, de PPR en de Centruumpartij voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Van Es/Eshuis (17 600-XII, nr. 62) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PSP, de PvdA, de CPN, D'66, de EVP en de PPR voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Van Es (17 600-XII, nr. 63) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PSP, de PPR, de CPN, D'66 en de EVP voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Castricum/Rienks (17 600-XII, nr. 64) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de CPN, de PPR, de PSP en de EVP voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Castricum/Rienks (17 600-XII, nr. 65) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze motie is verworpen met dezelfde stemverhouding als de vorige.

De motie-Castricum/Rienks (17 600-XII, nr. 66) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze motie is verworpen met dezelfde stemverhouding als de vorige.

De motie-Castricum/Rienks (17 600-XII, nr. 67) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, de RPF en het GPV tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Lambers-Hacquebard (17 600-XII, nr. 68) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van D'66, de CPN en de EVP voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Eshuis/Van Es (17 600-XII, nr. 69) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PSP, de PPR, de PvdA, D'66 en de EVP voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Eshuis/Van Es (17 600-XII, nr. 70) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PSP, de PPR, de PvdA, D'66, de EVP en de Centruumpartij voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Wagenaar (17 600-XII, nr. 71) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de RPF, het GPV, de SGP en de Centruumpartij voor deze motie hebben gestemd.

Ik stel voor, het Tarievenplan openbaar vervoer (17 600-XII, nr. 33) voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen over zeven moties**, ingediend tijdens de UCV van 16 mei 1983 over de **Nota taak en toekomst van het Nederlandse gevangeniswezen (17 539)**,

te weten:

- de motie-Kosto over de aangekondigde bezuinigingen in het gevangeniswezen (17 539, nr. 4);
- de motie-Evenhuis-van Essen c.s. over het opleggen van alternatieve sancties (17 539, nr. 5);
- de motie-Wessel-Tuinstra over verlofregelingen (17 539, nr. 6);
- de motie-Dijkman c.s. over afzien van de bezuinigingsmogelijkheid van twee gedetineerden op één kamer (17 539, nr. 7);
- de motie-Kosto inzake het beschikken over ruimere financiële middelen (17 539, nr. 8);
- de motie-Lankhorst over het geven van een adequaat budget aan de inrichtingsdirecties (17 539, nr. 9);
- de motie-Wessel-Tuinstra over de post materieel van de Rijkspolitie (17 539, nr. 10).

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze moties voldoende worden ondersteund.

Twee leden vragen opening van de beraadslaging.

Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

Mevrouw **Evenhuis-van Essen** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Toen ik reageerde op een uitnodiging om met mijn collega mevrouw Van Es de vrouwelijke gedetineerden in een inrichting in de Bijlmermeer in het kader van de VOS-cursus – Vrouwen oriënteren zich in de samenleving – te bezoeken, werd ik geconfronteerd met het feit dat er voor enige van deze gedetineerden tijdens hun verblijf in de open inrichting – althans voor de gedetineerden die de faciliteit van een

Evenhuis-van Essen

open inrichting hebben – weinig kans op arbeid bestaat. Het punt van werken met behoud van uitkering werd daar aan de orde gesteld. Ik weet dat alleen WAO en AAW, zoals ook in het Deelrapport nr. 38 staat, in aanmerking komen. Toch meent de CDA-fractie dat geen kans ongebruikt mag worden gelaten, gedetineerden in de resocialisatieperiode arbeidsmogelijkheden te geven.

Tijdens mijn inbreng in de UCV van 16 mei, vroeg ik namens mijn fractie een reactie van de Minister en de Staatssecretaris op de bezuinigingsmogelijkheden zoals vermeld onder 1.3.2 en 1.3.3 op blz. 42 en 43 van het Deelrapport nr. 38, Herooverweging strafrechttoepassing, Sociale uitkering tijdens de detentie. Mijn fractie begrijpt best dat er nog geen reactie gegeven kon worden op 16 mei. Toch meent de CDA-fractie dat een nadere studie met betrekking tot dit onderwerp noodzakelijk is. Daarom hebben wij besloten deze motie in te dienen.

De open inrichting waarover ook in deze motie gesproken wordt, is een herinnering aan een eerder door mij ingediende motie met dit onderwerp. Van deze gelegenheid wil ik gebruik maken om op te merken dat in mijn motie op stuk nr. 5 staat 'verzoekt de Regering'. Ik weet dat de Regering de mogelijkheden zelf niet heeft om 'iets' op te leggen en ik meen dan ook dat het beter is de motie als volgt te wijzigen 'verzoekt de Regering de mogelijkheden te bevorderen dat overtreders van ... enzovoorts, een alternatieve straf wordt opgelegd'. Ik doe dit mede, om onduidelijkheden ten aanzien van de andere fracties te voorkomen.

Moties

De Voorzitter: De motie-Evenhuis-van Essen (17 539, nr. 5) is in die zin gewijzigd, dat het dictum thans luidt:

verzoekt de Regering, de mogelijkheden te bevorderen dat overtreders van artikel 26 WvW zo veel mogelijk een alternatieve straf wordt opgelegd, bij voorbeeld bestaande uit de verplichting tot het volgen van een cursus van het Alcohol Verkeersproject..

Naar mij blijkt, wordt deze gewijzigde motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 11 (17 539).

Ik stel voor, over deze motie volgende week te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: Door het lid Evenhuis-van Essen wordt voorts de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

verzoekt de Regering de mogelijkheid na te gaan om op zo kort mogelijke termijn te komen tot een open inrichting voor vrouwen;

een nadere studie te bevorderen met betrekking tot de bezuinigingsmogelijkheden, zoals vermeld onder 1.3.2 en 1.3.3 op blz. 42 en 43 van het deelrapport 38 'Herooverweging strafrechttoepassing';

oplossingen te onderzoeken die het mogelijk zouden maken gedetineerden te laten werken met behoud van uitkering

en hierover de Kamer ten spoedigste verslag uit te brengen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 12 (17 539).

Ik stel voor, ook over deze motie volgende week te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

De heer Lankhorst (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Bij de schriftelijke voorbereiding van de uitgebreide commissievergadering over de Nota taak en toekomst van het Nederlandse gevangeniswezen heb ik de bewindslieden gevraagd aan te geven, wat de formeel vastgestelde capaciteit en wat de feitelijke bezettingsgraad op dit moment van de verschillende strafinrichtingen in dit land zijn. Ik deed dit mede aan de hand van het verslag van de Algemene Rekenkamer, waarin wordt gesproken over grote leegstand. Bij de schriftelijke voorbereiding is hierop een vaag en geen afdoend antwoord gegeven.

Bij de mondelinge behandeling heb ik in twee termijnen ernaar gevraagd. Uiteindelijk, aan het einde van het debat, heb ik van de Staatssecretaris de toezegging gekregen dat zij bereid is om alsnog de Kamer de gevraagde informatie te geven. Dat was op 16 mei.

Ik had verwacht, dat voor de stemming over de moties deze informatie ons had bereikt. Dat is helaas niet gebeurd. Ik herhaal hetgeen ik bij de UCV heb gezegd, namelijk dat op deze manier de Kamer het controlerende werk niet

kan verrichten. Ik verzoek de Regering dan ook de Kamer de gevraagde informatie onmiddellijk toe te sturen en haar toezeggingen na te komen.

Staatssecretaris Korte-van Hemel: Mijnheer de Voorzitter! Ten aanzien van de twee moties van mevrouw Evenhuis wil ik opmerken, dat wij geen overwegende bezwaren tegen deze moties hebben. Zij ondersteunen het beleid. Mevrouw Evenhuis kan ervan overtuigd zijn, dat wij al deze zaken reeds uitvoeren.

Op de vraag van de heer Lankhorst kan ik antwoorden, dat wij de informatie aan de Kamer zullen sturen op het moment dat de informatie gereed is.

De beraadslaging wordt gesloten.

De Voorzitter: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van **stemverklaringen vooraf**.

De heer Kosto (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Mijn stemverklaring betreft twee moties. De eerste motie, die van de heer Dijkman op stuk nr. 7 (17 539), verzoekt de Regering af te zien van de bezuinigingsmogelijkheid van twee gedetineerden op één kamer. Mijn fractie is ervan overtuigd, dat dit een te handhaven regel zou zijn in de oude inrichtingen. Ik wil niet verhelen, dat wij bij een bezoek aan Heerhugowaard tot de overtuiging zijn gekomen, dat ook een voorziening denkbaar is waarin zo veel ruimte aanwezig is rondom de cellen of de kamers, dat daar het euvel minder zwaar weegt dan in de andere inrichtingen.

Niettemin, omdat wij tegen bezuinigingen zijn in het gevangeniswezen en de waarde van privacy erkennen, zullen wij onze stem voor de motie-Dijkman uitbrengen, maar uitdrukkelijk met de opmerking dat wij daarmee niet bedoelen dat terstond in Heerhugowaard de situatie die reeds in gang is gezet, zou moeten worden teruggedraaid. Overigens rijst bij ons de vraag wat de Regering voornemens is te doen bij het aannemen van deze motie, waarmee haar immers een bezuinigingsmogelijkheid uit handen wordt genomen.

De Voorzitter: Dit is geen stemverklaring!

De heer Kosto (PvdA): Ik moest de vraag even kwijt en die is er nu uit!

De Voorzitter: Maar die is dus niet gesteld!

De heer Kosto (PvdA): Neen, dat is duidelijk, mijnheer de Voorzitter!

Kosto

Tot slot wijs ik u erop, dat mijn fractie van mening is dat gestemd moet worden tegen de motie op stuk nr. 10 van mevrouw Wessel-Tuinstra, omdat die een bezuiniging in een samenhangende reeks van voorzieningen voorstaat, die naar onze mening niet zonder samenhang met het gehele beleid kan worden gezien. Onze motie op stuk nr. 4 is wat ons betreft dekkend over deze materie. Wij zullen derhalve tegen de motie op stuk nr. 10 stemmen.

De heer **Korthals** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil namens de fractie van de VVD een stemverklaring afleggen over de motie voorkomende op stuk nr. 7. Tijdens de uitgebreide commissievergadering gevangeniswezen is gediscussieerd over de gevolgen van deze motie voor de nieuwe inrichting in Heerhugowaard. In verband daarmee hecht ik eraan te benadrukken, dat de betekenis van deze motie naar de mening van de fractie van de VVD uitsluitend geldt voor de toekomst. Aldus interpreterend zal mijn fractie voor de motie stemmen, juist ook omdat de essentie van het hierin vastgelegde beginsel, namelijk het recht op een eigen cel – zo de indiener wil: kamer – van de gedetineerde, door mijn fractie wordt gedeeld.

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een stemverklaring afleggen over de motie op stuk nr. 4 van het lid Kosto. Ik zal voor deze motie stemmen waarbij de nadruk ligt op het laatste gedachtenstreepje: 'het overleg te heropenen over het realiseren van bezuinigingsdoelstellingen opgelegd aan Justitie buiten de begroting van dit departement'. Ik breng met deze stem tot uitdrukking dat dit werk naar mijn mening inderdaad niet in aanmerking komt voor een op één lijn stellen met andere voorzieningen uit andere departementsbegrotingen.

Ook een stemverklaring over de motie op stuk nr. 7. In aansluiting op mijn voorgaande stemverklaring zal ik voor deze motie stemmen om hiermee het principe te ondersteunen dat de bezuinigingsmogelijkheid via twee gedetineerden op één kamer niet kan, zonder daarmee ook uit te spreken dat dit ook met terugwerkende kracht moet gelden voor bestaande voorzieningen.

De motie-Kosto (17 539, nr. 4) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de CPN, de PPR, de PSP, de EVP en het GPV voor deze motie hebben gestemd.

De motie-Wessel-Tuinstra (17 539, nr. 6) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de RPF, het GPV en de Centruumpartij tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Dijkman c.s. (17 539, nr. 7) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de fractie van de Centruumpartij, alsmede van de fractie van het CDA het lid G. C. van Dam tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Kosto (17 539, nr. 8) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de fractie van de Centruumpartij tegen deze motie heeft gestemd.

De motie-Lankhorst (17 539, nr. 9) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de SGP, de RPF, het GPV en de Centruumpartij tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Wessel-Tuinstra (17 539, nr. 10) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van D'66, de CPN, de PPR, de PSP en de EVP voor deze motie hebben gestemd.

De **Voorzitter**: Aan de orde zouden nu zijn de stemmingen over drie moties, ingediend in de UCV van 16 mei 1983 over de problematiek van de **groot-schalige aanlanding van LPG**.

De Staatssecretaris heeft mij gisteren aangekondigd dat hij zich, wanneer om opening van de beraadslaging zou worden gevraagd, laat verontschuldigen in verband met andere belangrijke ambtsbezigheden.

Aangezien de heer De Visser om opening van de beraadslaging heeft gevraagd, stel ik voor, dit onderwerp uit te stellen tot volgende week.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de **stemming over een motie**, ingediend in de uitgebreide commissievergadering van 25 mei 1983 over de **Nota taak en positie van academische ziekenhuizen (16 541)**, te weten de motie-Müller-van Ast c.s. over de financiering van academische ziekenhuizen (16 541, nr. 9).

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze motie voldoende wordt ondersteund.

Mij is gevraagd om opening van de beraadslaging.

Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

Mevrouw **Müller-Van Ast** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De motie is in die zin gewijzigd, dat wij 'half jaar' veranderd hebben in: 1 februari 1984. Daarvoor zijn twee redenen. Bij de instelling van het convenant bleek reeds de haast van de Kamer. Wij discussiëren reeds tien jaar over de toerekening van de kosten voor patiëntenzorg voor academische ziekenhuizen.

Verder hebben wij 'taak binnen de gezondheidszorg van academische ziekenhuizen' gewijzigd in: bovenbedoelde toerekening. Niet alleen het convenant werkt nog steeds niet, ook de projectgroepen zijn nog niet aan de gang. Om de Regering te overtuigen van de haast die de Kamer heeft met deze zaak, hebben ook de heren Lansink en Dees deze motie ondertekend.

Motie

De **Voorzitter**: De motie-Müller-van Ast c.s. (16 541, nr. 9) is in die zin gewijzigd, dat het dictum thans luidt:

verzoekt de Regering, de projectorganisatie een zodanige opdracht te geven, dat uiterlijk 1 februari 1984 een uitgewerkte concept-regeling voor bovenbedoelde toerekening kan worden voorgelegd.

Naar mij blijkt, wordt deze gewijzigde motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 10 (16 541).

De heer **Lansink** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft de motie medeondertekend om twee redenen. In de eerste plaats de relatie tot de operatie taakverdeling en concentratie, die het noodzakelijk maakt dat door de projectorganisatie snel werk wordt

Lansink

geleverd. Op de tweede plaats om druk te zetten achter de totstandkoming van de projectorganisatie.

Ik had bij deze heropening de Minister een vraag willen voorleggen. Helaas is de Minister van Onderwijs en Wetenschappen ook niet aanwezig.

De **Voorzitter**: Dat was mij niet bekend van tevoren.

De heer **Lansink** (CDA): Mij ook niet. Wellicht is het verstandig om toch wel de vraag te formuleren, zodat wij daarop dan volgende week een antwoord kunnen krijgen. Wat is de reden dat de projectorganisatie nog steeds niet in elkaar is getimmerd? Is het een reden van politieke aard of kan men werkelijk geen geschikte mensen vinden?

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de beraadslaging te schorsen tot volgende week.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsontwerp **Wijziging regeling Provinciefonds (16975)** en over:

de motie-Schutte c.s. over uitbreiding van het provinciale belastinggebied (16975, nr. 19);

de motie-Rienks over herverdelingsvoorstellen (16975, nr. 20).

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, worden alle op het wetsontwerp voorgestelde amendementen voldoende ondersteund.

Het begin van artikel I en de artikelen 158 t/m 160, 160a en 160b worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Rienks (stuk nr. 16) wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

Artikel 160c, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Rienks (stuk nr. 16), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 160d wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Rienks (stuk nr. 18) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de CPN, de PSP, de EVP en de Centruumpartij voor dit amendement hebben gestemd.

Artikel 160e wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 160f wordt zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Rienks (stuk nr. 17) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PSP, de CPN, de PPR, de EVP en de Centruumpartij voor dit amendement hebben gestemd.

Artikel II wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel III en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsontwerp wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de CPN tegen het wetsontwerp hebben gestemd.

De motie-Schutte c.s. (16975, nr. 19) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de CPN tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Rienks (16975, nr. 20) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PSP, de CPN, de PPR, de EVP en de Centruumpartij voor deze motie hebben gestemd.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met wetsontwerp **Aanpassing van de wetgeving aan de vierde richtlijn van de Raad van de Europese Gemeenschappen inzake het vennootschapsrecht (16326)**,

en over:

de motie-Tripels/Van der Burg over de omvang van de communautaire wetgeving (16326, nr. 28);

de motie-Tripels/Van der Burg over de communautaire wetgeving (16326, nr. 29).

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, worden alle op het wetsontwerp voorgestelde amendementen voldoende ondersteund.

Het begin van artikel I en de artikelen 360 t/m 379 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Tazelaar (stuk nr. 17) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de CPN, de PPR, de PSP en de EVP voor dit amendement hebben gestemd.

Het amendement-Tazelaar (stuk nr. 18) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat dit amendement is verworpen met dezelfde stemverhouding als het vorige.

Het amendement-Tazelaar (stuk nr. 19) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat dit amendement is verworpen met dezelfde stemverhouding als het vorige.

Artikel 380 wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 381 t/m 390 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Tazelaar (stuk nr. 20) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat dit amendement is verworpen met dezelfde stemverhouding als het vorige.

Artikel 391 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Tripels/Van der Burg (stuk nr. 26) (herdruk) wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

Artikel 392, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Tripels/Van der Burg (stuk nr. 26) (herdruk), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 393 wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Tripels/Van der Burg (stuk nr. 27) (herdruk), wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

Artikel 394, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Tripels/Van der Burg (stuk nr. 27) (herdruk), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 395 t/m 404 worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel II wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel III, zoals het is gewijzigd door de overneming van het amendement-

Voorzitter

Wessel-Tuinstra (stuk nr. 22), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen IV t/m VII worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Tazelaar (stuk nr. 21) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de CPN, de PPR, de PSP en de EVP voor dit amendement hebben gestemd.

Artikel VIII wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel IX wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Tripels/Van der Burg (stuk nr. 25) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR en de PSP tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel X, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Tripels/Van der Burg (stuk nr. 25), wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel XI en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsontwerp wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van **stemverklaringen** over de moties.

□

De heer **Tazelaar** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! In de motie op stuk nr. 28 van de heren Tripels en Van der Burg wordt er bij de Regering op aangedrongen, een matigende invloed uit te oefenen op de omvang van de communautaire wetgeving. Deze motie staat onzes inziens op gespannen voet met de verdere uitbreiding en verdieping van het Europese beleid, zoals mijn fractie deze voorstaat en zoals deze, met de mond, wordt beleden door de fracties van het CDA en VVD.

De Minister heeft het woord 'omvang' geïnterpreteerd als verdere detaillering. Dat staat er echter niet. Wij zullen dus tegen deze motie stemmen.

Wij zullen ook tegen de motie onder stuk nr. 29 stemmen. Daarin wordt de Regering verzocht, beter overleg met de Kamer te hebben. Wij hebben dat ook gevraagd. Wij zijn het met alles eens wat in de motie staat. De

Regering heeft gezegd, dat zij aan alle geuite wensen zal voldoen. Daarom is op deze motie van toepassing wat de heer Van der Meij onlangs in deze Kamer heeft gezegd, namelijk: het commentaar van de Regering op de motie was, dat zij bereid was te voldoen aan het verzoek dat in de motie werd gedaan. De motie is daardoor overbodig geworden. Wij zullen daartegen stemmen.

Wij zijn het ook eens met hetgeen de heer J. D. Blaauw heeft gezegd bij een stemverklaring: wij volgen echter gaarne uw gedachtengang, mijnheer de Voorzitter, dat moties die geen waarde hebben, niet ingediend dienen te worden en slechts een verkwisting van papier zijn.

De motie-Tripels/Van der Burg (16326, nr. 28) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de CPN, de PPR en de EVP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Tripels/Van der Burg (16326, nr. 29) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66 en de EVP tegen deze motie hebben gestemd.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsontwerp **Wijziging van de Wet op de Kamers van Koophandel en Fabrieken 1963 (16496)**.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, worden de op het wetsontwerp voorgestelde amendementen voldoende ondersteund.

Het begin van artikel I en de onderdelen A t/m E worden zonder stemming aangenomen.

Het begin van onderdeel F wordt zonder stemming aangenomen.

Het eerste lid van onderdeel F wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PSP, de CPN, de PPR, de RPF, het GPV en de EVP voor dit lid hebben gestemd.

Het tweede lid van onderdeel F wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat dit lid is verworpen met dezelfde stemhouding als het vorige.

Het derde lid van onderdeel F wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

Het gewijzigde onderdeel F wordt zonder stemming aangenomen.

De onderdelen G t/m P worden zonder stemming aangenomen.

Het begin van onderdeel Q wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 20, eerste en tweede lid worden zonder stemming aangenomen.

Artikel 20, derde lid, eerste en tweede volzin worden zonder stemming aangenomen.

Artikel 20, derde lid, derde volzin wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD en de SGP tegen deze volzin hebben gestemd.

Artikel 20, derde lid, vierde volzin wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

Artikel 20, derde lid wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel 20, vierde en vijfde lid worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Salomons (stuk nr. 13) (herdruk) tot toevoeging van een zesde lid aan artikel 20 wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de SGP, de RPF en het GPV tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel 20, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Salomons (stuk nr. 13) (herdruk), wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Salomons (stuk nr. 14) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de SGP, de RPF en het GPV tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel 20a, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Salomons (stuk nr. 14), wordt zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde onderdeel Q wordt zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Van Erp (stuk nr. 12) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de PPR, de PSP, de SGP en de EVP tegen dit amendement hebben gestemd.

Onderdeel R, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Van Erp (stuk nr. 12), wordt zonder stemming aangenomen.

De onderdelen S t/m AA worden zonder stemming aangenomen.

Het gewijzigde artikel I wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen II t/m IV en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, volgende week over het wetsontwerp te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsontwerp **Nadere wijziging van de Algemene Kinderbijslagwet (verlaging van de kinderbijslagbedragen per 1 juli 1983) (17 940)**.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, worden de op dit wetsontwerp voorgestelde amendementen voldoende ondersteund.

Allereerst moet beslist worden over het voorstel van de heer Hermsen over de toelaatbaarheid van het amendement-Buurmeijer/Ter Veld (17 940, nr. 8). Ik hecht eraan mijn stem te verklaren.

Het amendement-Buurmeijer strekt tot verhoging van kinderbijslagen en het wetsontwerp strekt tot verlaging hiervan. Bij gebreke van een precedent zou ik het voorstel van de heer Hermsen zonder aarzeling hebben gesteund. Sterker, ik zou hem wellicht vóór zijn geweest. Er is echter wel een precedent.

In december jl. heeft de heer Wöltgens voorgesteld de kinderbijslagen extra te verhogen in plaats van de wettelijke verhoging te matigen. Ook dit amendement (17 467, nr. 13) was volkomen tegengesteld aan het wetsontwerp. Niettemin heeft toen niemand bezwaar gemaakt tegen toelating.

Nu is het geen schande een fout te herstellen. In het vervolg dienen naar mijn mening voorstellen als dat van de leden Wöltgens en Buurmeijer in beginsel te worden vevat in initiatiefwetten. Mij dunkt dat in dit geval de

heer Buurmeijer mocht aannemen, dat zijn amendement geen ander reglementair lot zou treffen dan dat van de heer Wöltgens.

Bovendien is de tijd voor behandeling van het regeringsvoorstel zeer kort geweest. Alsnog de indiening van een initiatiefvoorstel forceren zou het karakter hebben van een stiptheidsactie. Daarvan ben ik geen bewonderaar. In dit geval zal ik daarom het voorstel van collega Hermsen niet steunen.

Het voorstel van de heer Hermsen wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PSP, de CPN, de PPR en de EVP tegen dit voorstel hebben gestemd.

Ik geef gelegenheid tot het afleggen van **stemverklaringen vooraf**.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Het wetsontwerp tot verlaging van de kinderbijslag is een gevolg van het feit, dat een eerder voorstel van de Staatssecretaris om de kinderbijslag voor in het buitenland wonende kinderen met 30 tot 40% te verlagen niet is doorgegaan. De PPR-fractie is tegen de algemene verlaging van de kinderbijslag, omdat de mensen met de lage inkomens er het meest door worden getroffen. Zij zal dus tegen het wetsontwerp stemmen.

Wij zijn ook tegen de invoering van het woonlandbeginsel. Nu heeft de VVD een uiterst slim amendement ingediend, dat de algemene verlaging voor één jaar wil laten gelden, met de bedoeling volgend jaar opnieuw een ver gaande verlaging van de kinderbijslag voor buitenlanders in discussie te brengen. Op dat moment treedt precies dezelfde situatie in als nu: er moet een dekking in de kinderbijslag-sfeer komen. Mijn fractie voelt er niets voor, te bevorderen dat buitenlandse werknemers op deze manier jaar na jaar worden uitgespeeld tegen de groep Nederlanders die hun kinderbijslag hard nodig hebben maar die in elk geval nooit het risico lopen op dat punt met bijna de helft van het bedrag te worden gekort. Wij stemmen dus tegen het amendement-Linschoten.

De heer **Willems** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! De PSP-fractie heeft er behoefte aan, nog een toelichting te geven op haar standpunt ten aanzien van met name het amendement van de heer Linschoten over de kinderbijslag.

Uit de discussies zal duidelijk zijn, dat wij tegen het verlagen van de kinderbijslag zijn. In dat licht gezien zou het ook logisch zijn, een amendement te steunen, dat de verlaging in ieder geval volgend jaar ongedaan maakt. Uit de discussies is echter heel duidelijk gebleken, dat de VVD het amendement en het eventueel opnieuw aan de orde stellen van de verlaging volgend jaar zal en wil gebruiken om het woonlandbeginsel opnieuw in de Kamer ter discussie te stellen.

Wij zouden bij het stemmen voor een dergelijk amendement dus een heel andere argumentatie hebben dan de fractie die het heeft ingediend. Wij vinden dat wij daaraan niet kunnen meewerken en dat wij daarom om principiële redenen tegen het amendement moeten zijn. Wij zijn voor handhaving van de kinderbijslag, zelfs verhoging van de kinderbijslag. Wij zullen er alles aan doen om volgend jaar de discussie hierover te heropenen om een beter alternatief dan verlaging van de kinderbijslag in de Kamer aan de orde te stellen. Als daarvoor een meerderheid is, is dat prima, maar niet via deze politieke manoeuvre.

De heer **Buurmeijer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De fractie van de Partij van de Arbeid is het oneens met het voorstel van de Regering, zoals neergelegd in wetsontwerp 17 940. Wij hebben dit in eerste en tweede termijn uitvoerig betoogd. Nu de Kamer zich door een oordeel uit te spreken over mijn amendement de kans heeft ontnomen om voor een beter voorstel te stemmen, is voor mijn fractie aan de orde de houding die wij willen aannemen ten aanzien van het wetsontwerp en het amendement-Linschoten op stuk nr. 7. Het is duidelijk dat, waar wij het belang van de kinderbijslag met name voor de laagste inkomensgroepen zo duidelijk naar voren hebben gebracht, wij onze stem niet aan dit wetsontwerp zullen geven.

Het amendement-Linschoten beoogt aan de bevrozing en de korting een tijdelijke werking te geven en per 1 juli 1984 de gevolgen van wat in het wetsontwerp is neergelegd te corrigeren. De materiële gevolgen liggen zeer dicht bij de gevolgen, die uit onze opstelling zouden zijn voortgekomen door het wetsontwerp niet aan te nemen. Uitsluitend op grond van deze materiële beoordeling van het amendement en zonder enige belemmering zal mijn fractie voor dit amendement stemmen.

Buurmeijer

Voor alle duidelijkheid: ook ten aanzien van organisaties buiten dit Huis, die zich publiekelijk hebben uitgelaten over de gang van zaken bij dit wetsontwerp en dit amendement merk ik op, dat wij als fractie van de PvdA geen aansprakelijkheid aanvaarden voor een eventuele hernieuwde discussie over de kinderbijslag voor kinderen, die in het buitenland verblijven, als gevolg van de aanneming van dit amendement. De fracties, die de motie-Linschoten/Hermesen hierover hebben ingediend en gesteund, zijn daarvoor uitsluitend verantwoordelijk.

De **Voorzitter**: Het laatste gaat niet over uw stem.

□

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Voorzitter! De CPN-fractie heeft zich zeer duidelijk uitgesproken tegen het wetsontwerp, dat nu ter sprake is, over de verlaging van de kinderbijslag. Zij heeft zich ook duidelijk uitgesproken tegen invoering van het woonlandbeginsel. De CPN-fractie heeft zich daarom uitvoerig beraden over het amendement-Linschoten. Zoals bekend, hebben wij zeer grote moeite met de politieke spelletjes die zijn gespeeld door de VVD-fractie rond de kinderbijslag....

De **Voorzitter**: Pardon, dit is een stemverklaring. Het gaat nu niet meer over het gedrag van andere fracties.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Het speelt wel een rol in onze beoordeling....

De **Voorzitter**: Dat kan wel zijn, maar dat zijn de regels.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Ik zal een gedeelte overslaan, Voorzitter.

Het is naar onze mening te danken aan de principiële opstelling van de overgrote meerderheid van deze Kamer dat de VVD tijdens het debat de directe koppeling tussen haar amendement en het woonlandbeginsel heeft moeten laten vallen.

De **Voorzitter**: Nogmaals, het gaat niet over wat de VVD heeft gedaan onder invloed van een debat. Het gaat uitsluitend nu over uw stem over het voorliggende voorstel.

Mevrouw **Brouwer** (CPN): Voorzitter! Aangezien wij de verlaging van de kinderbijslag onaanvaardbaar vinden, zullen wij wel voor het amendement-Linschoten stemmen, nu de letterlijke tekst en niet de motivering aan de orde is. De letterlijke tekst betekent dat de verlaging van de kinderbijslag-bedragen wordt beperkt tot één jaar.

Dat achten wij in het belang van de Nederlandse en de buitenlandse kinderen.

(In het voorgaande is een door de Voorzitter niet toegelaten gedeelte geschrapt).

Voorzitter! Duidelijk is dat de CPN-fractie alles op alles zal zetten om de invoering van het woonlandbeginsel te voorkomen, evenals een verdere verlaging van de kinderbijslag.

□

Mevrouw **Groenman** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie zal voor het amendement-Linschoten stemmen. Wij hebben begrepen, dat het amendement geen directe relatie meer vertoont met het zogenaamde woonlandbeginsel. Ons stemgedrag mag dan ook niet worden uitgelegd als een stellingname voor het invoeren van het woonlandbeginsel. Wij zijn van mening dat dit amendement een beperking in tijd aanbrengt en herstel mogelijkheden over een jaar van het wetsontwerp op zichzelf, waar wij tegen zullen stemmen.

De artikelen I en II worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Linschoten (stuk nr. 7, II) tot invoeging van een nieuw artikel III wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, de PSP, de SGP, de PPR, de RPF, het GPV en de EVP tegen dit amendement hebben gestemd.

Ik stel vast, dat door de aanneming van dit amendement het andere op stuk nr. 7 voorkomende amendement als aangenomen kan worden beschouwd.

Artikel III (oud) wordt zonder stemming aangenomen.

De beweegreden, zoals deze is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Linschoten (stuk nr. 7, I), wordt zonder stemming aangenomen.

Het wetsontwerp wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PSP, de CPN, de PPR, de EVP en de Centruumpartij tegen dit wetsontwerp hebben gestemd.

Aan de orde zijn de **stemmingen** in verband met het wetsontwerp **Het**

achterwege laten van de herziening van het wettelijk minimumloon, van de uitkeringen krachtens een aantal sociale verzekeringswetten en van een aantal uitkeringen en pensioenen krachtens enige andere wetten per 1 juli 1983 (17941).

Dit wetsontwerp wordt, na goedkeuring van de onderdelen, bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PSP, de CPN, de PPR, de EVP en de Centruumpartij tegen dit wetsontwerp hebben gestemd.

Aan de orde zijn de **stemmingen over zes moties**, ingediend bij de behandeling van de wetsontwerpen nrs. 17940 en 17941, te weten:

– de motie-Buurmeijer/Ter Veld over een structurele inkomensverbetering voor de laagste inkomens (17940 en 17941, nr. 9);

– de motie-Brouwer c.s. over toepassing van de Wet Aanpassingsmechanismen (17940 en 17941, nr. 11);

– de motie-Schutte over de hoogte van sociale premies (17940 en 17941, nr. 12);

– de motie-Groenman over de verdeling van de kosten van de sociale zekerheid (17940 en 17941, nr. 13);

– de motie-Groenman over een nieuw stelsel van studiefinanciering (17940 en 17941, nr. 14);

– de gewijzigde motie-Willems/Brouwer over korting op de lonen en uitkeringen (17940 en 17941, nr. 15).

De **Voorzitter**: Mij is verzocht, de beraadslaging over deze moties te heropenen. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

□

De heer **Buurmeijer** (PvdA): Voorzitter! Wij hebben in een motie op nr. 9 neergelegd dat wij voorstander zijn van een structurele inkomensverbetering voor de laagste inkomens door een systeem te kiezen gekoppeld aan de ontwikkeling van de kinderbijslag. In het debat van verleden week werd door de CDA-fractie gesteld, dat dit debat te weinig ruimte gaf om verder te discussiëren over ons voorstel. Ik put daaruit de hoop dat bij een verdere discussie over de eenmalige uitkering het element van het structureel maken van die inkomensver-

Buurmeijer

betering meer aandacht en ook meer steun zal krijgen. Ik verzoek u daarom, deze motie aan te houden.

De **Voorzitter**: Op verzoek van de heer Buurmeijer stel ik voor, zijn motie (17 940 en 17 941, nr. 9) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Tijdens het debat van verleden week heb ik een motie (nr. 12) ingediend met het oog op de relatie tussen premieverhoging en de doorwerking naar de ambtenarensalarissen. De aanleiding tot indiening van deze motie was de uitspraak van de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid dat motivering voor de premieverhoging mede te vinden is in de doorwerkende effecten naar de ambtenarensalarissen met een opbrengst van 100 mln. Na indiening van de motie echter heeft de Staatssecretaris verklaard, dat zijn beantwoording kennelijk op een misverstand berustte. Hij zei toen volgens het stenogram letterlijk: 'De uitstraling naar de ambtenarensalarissen is slechts een bijkomend effect. Het is derhalve geen argument geweest voor de voorgenomen premieverhoging.'

Hieruit blijkt, dat de woorden van de Staatssecretaris nagenoeg parallel lopen met de overweging van mijn motie. Er is dan ook geen aanleiding meer, de Kamer te vragen een uitspraak te doen over een zaak waarover tussen de indiener van de motie en de Regering overeenstemming bestaat. Ik trek bij dezen mijn motie dan ook in.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Schutte (17 940 en 17 941, nr. 12) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

Mevrouw **Groenman** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Met betrekking tot mijn motie op nr. 13 heeft Staatssecretaris De Graaf de Kamer toegezegd, een overzicht te geven van de bijdragen die werknemers in de vorm van premies leveren aan sociale uitkeringen en voorzieningen in relatie tot hetgeen werkgevers daaraan betalen. Dit alles in verband met art. 70 van de Europese Code inzake de sociale zekerheid, waarin staat, dat de werknemerspremies niet hoger mogen zijn dan de helft van het bedrag aan uitkeringen. Ik krijg van de

Staatssecretaris graag de toezegging – wellicht kan Staatssecretaris Van Zeil dit namens zijn collega De Graaf doen – dat hij op korte termijn met een dergelijke nota bij de Kamer komt, in ieder geval ruim voor het tijdstip waarop de premies voor 1984 moeten worden vastgesteld.

De gegevens die ik verleden week tijdens het debat heb genoemd, komen uit het Financieel-Economisch Magazine van 11 juni 1983. Dat artikel is gebaseerd op de meerjarenramingen sociale zekerheid. Ik wil Staatssecretaris De Graaf daarnaar uitdrukkelijk verwijzen en hem vragen om gegevens en zijn interpretatie van de Europese Code. Een duidelijke toezegging van de Regering op dit punt, kan mij aanleiding geven om mijn motie op nr. 13 aan te houden.

Staatssecretaris **Van Zeil**: Mijnheer de Voorzitter! Mijn collega De Graaf zal het maximaal mogelijke doen om te voldoen aan het verzoek van mevrouw Groenman.

Mevrouw **Groenman** (D'66): Ik verzoek u dan, mijnheer de Voorzitter, mijn motie op nr. 13 van de agenda af te voeren.

Aangezien het amendement-Lin-schoten is aangenomen, heb ik geen behoefte meer aan mijn motie op nr. 14 over een studiefinanciering, omdat de zaak volgend jaar terug zal komen en ik het dan opnieuw kan bekijken. Ik trek deze motie dan ook bij dezen in.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Groenman (17 940 en 17 941, nr. 14) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

Op verzoek van mevrouw Groenman stel ik voor, haar motie (17 940 en 17 941, nr. 13) van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van **stemverklaringen vooraf**.

Mevrouw **Groenman** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een stemverklaring afleggen over de motie-Brouwer c.s. (17 940 en 17 941, nr. 11). Ook mijn fractie hecht aan een netto-netto-koppeling van minimumlonen en minimumuitkeringen. Inlevering door de minima en de daaraan gekoppelde uitkeringen moet echter parallel lopen met inlevering ten behoeve van arbeidstijdverkorting in het bedrijfsleven. Een correctie achteraf moet plaatsvinden, als blijkt dat er minder

is ingeleverd ten behoeve van arbeidstijdverkorting, dan nu door mensen met minimumlonen en de daaraan gekoppelde uitkeringen vooruitlopend wordt bijgedragen. De correctie achteraf is waarschijnlijk niet zo groot als de motie vraagt. Daarom zullen wij tegen deze motie stemmen.

Wij zullen tegen de gewijzigde motie-Willems/Brouwer (17 940 en 17 941, nr. 15) stemmen, omdat wij van mening zijn dat er een inkomensmatiging over de gehele linie moet plaatsvinden, gerelateerd aan arbeidstijdverkorting en omdat wij daarbij een gedifferentieerde belastingverlaging bepleiten, die met name de koopkracht van de laagste inkomens op peil houdt.

Mevrouw **Ter Veld** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Een stemverklaring over de motie-Brouwer c.s. (17 940 en 17 941, nr. 11). De PvdA-fractie is van oordeel dat de welvaartskoppeling tussen minimumlonen en -uitkeringen aan de loonontwikkeling zo snel mogelijk moet worden hersteld. De reeds ontstane achterstand zal moeilijk te compenseren zijn en juist ook deze onomkeerbaarheid van dit kabinetsbeleid is voor de PvdA-fractie reden om zich te blijven verzetten tegen de aantasting van het koppelingsmechanisme. Vanuit de principiële stellingname, dat het wettelijk mechanisme van de aanpassingen dient te worden gevolgd, zal de PvdA-fractie vóór deze motie stemmen.

De motie-Brouwer c.s. (17 940 en 17 941, nr. 11) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PPR, de PvdA, de EVP en de PSP voor deze motie hebben gestemd.

De gewijzigde motie-Willems/Brouwer (17 940 en 17 941, nr. 15) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze motie is verworpen met dezelfde stemverhouding als de vorige.

Ik geef gelegenheid tot het afleggen van **stemverklaringen achteraf** over de onderwerpen, waarover zojuist is gestemd.

De heer **Hennekam** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben tegen de motie-Castricum en Rienks (17 600-XII, nr. 64) gestemd. Wij zijn het uiteraard

Hennekam

eens met energiebesparing, milieubehoud en andere factoren die worden genoemd. De motie tendeeft echter heel duidelijk naar een herziening van de tarieven; ze kan er althans in uitmonden. Daarom hebben wij tegen deze motie gestemd.

Wij hebben eveneens tegen de motie-Castricum/Rienks (17 600-XII, nr. 66) gestemd. Wij tekenen daarbij aan dat wij op zich een grotere financiële zelfstandigheid van de bedrijven positief benaderen.

Wij hebben vóór de motie-Castricum Rienks (17 600-XII, nr. 67) gestemd. Wij zullen in de begroting voor 1984 al genoeg nemen met een globale duiding van hetgeen in de motie wordt gevraagd.

□

De heer **Castricum** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben vóór de motie-Hennekam c.s. (17 600-XII, nr. 59) gestemd. Wij spreken daarbij wel de uitdrukkelijke hoop uit dat de ontwikkeling van een prototype-magneetkaart zal worden voorafgegaan door een onderzoek van zo'n systeem, omdat men weinig heeft aan een ontwikkeling van een prototype als men niet weet hoe het in de praktijk werkt.

Wij hebben ook vóór de motie-Van Es/Eshuis (17 600-XII, nr. 62) gestemd. Ik teken daarbij aan dat wij bij een beleid, gericht op tariefverlagingen, zoals bij het voorlaatste gedachtenstreepje in het dictum is geformuleerd, op dit moment niet haalbaar achten.

Tot slot wil ik een opmerking maken over de motie van mevrouw Lambers-Hacquebard (17 600-XII, nr. 68). Wij hebben tegen deze motie gestemd. Achter het laatste gedachtenstreepje wordt uitgesproken dat het Tarievenplan moet worden bijgesteld, uitgaande van een beperking van het aandeel van de tekortafdekking in de rijksbegroting tot het niveau van 1983. Wij vinden dit een te grote inperking van het beleid, zoals wij dat ter zake van het openbaar vervoer voorstaan.

□

Mevrouw **Jorritsma-Lebbink** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een stemverklaring afleggen over de motie van de leden Castricum en Rienks (17 600-XII, nr. 66). Wij zijn inhoudelijk akkoord met wat in deze motie gesteld wordt. Waar het echter de financiële uitwerking betreft, willen wij de evaluatie afwachten.

□

De heer **Leerling** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een stemverklaring afleggen over de motie-Dijkman c.s. (17 539, nr. 7). Wij hebben niet bepaald met veel enthousiasme voor deze motie gestemd, maar het betrof – zoals te doen gebruikelijk – een afweging van een aantal elementen.

De tweede overweging in de motie sprak ons aan. Het is echter belangrijk dat deze motie geen terugwerkende kracht heeft. Ik denk hierbij met name aan de situatie in Grave, Sevenum en Heerhugowaard. De argumenten van de Minister tijdens de uitgebreide commissievergadering om aanvaarding te ontraden zijn vervallen, omdat verbouw van de bestaande inrichtingen niet is geboden. Op deze manier wordt de motie meer een intentieverklaring en daar kunnen wij moeilijk enig bezwaar tegen hebben.

Aan de orde is de behandeling van de **Notitie inzake Zuid-Afrika (17 895)** en van:

de motie-Beckers-de Bruijn over overdracht van gebieden aan Swaziland (17 600-V, nr. 45);

de motie-Schreuders over steun aan tegen apartheid gerichte oppositiebewegingen (17 600-V, nr. 47);

de gewijzigde motie-Herfkens c.s. over een IMF-lening voor Zuid-Afrika (17 600-IX B, nr. 28).

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Engwirda** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De notitie van het kabinet over het beleid ten opzichte van Zuid-Afrika ademt, evenals het rapport van de interdepartementale stuurgroep dat eraan ten grondslag ligt, een sfeer van politieke onwil.

Mijn fractie heeft de indruk dat gericht gezocht is naar argumenten om niet tot daadwerkelijke maatregelen tegen het apartheidsbewind in Zuid-Afrika te hoeven overgaan, waarbij gebruik is gemaakt van nogal wat speculaties en gissingen. Tevreden constateert het kabinet dat eenzijdige Nederlandse actie 'helaas' niet mogelijk is. Het is daarbij een vreemde zaak dat bij de voorbereiding van de notitie niet het advies is gevraagd van de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke vraagstukken. Bij een gelegenheid als deze, waarbij de argumentatie vrijwel uitsluitend op het internationale recht gehaseerd is, had dat toch voor de hand gelegen. Ik kom daarop nog terug.

De notitie noemt het apartheidssysteem een ontkenning van de fundamentele gelijkwaardigheid van de mens en een wezenlijke bedreiging voor internationale vrede en veiligheid. 'De Regering acht een krachtig beleid jegens Zuid-Afrika noodzakelijk', een beleid dat 'zowel in zijn totaliteit als in zijn onderdelen geloofwaardig dient

D'66-woordvoerder Engwirda

Engwirda

te zijn', aldus de notitie. De Regering veroordeelt de politiek van apartheid, een standpunt dat herhaaldelijk 'in niet mis te verstane bewoordingen' is geuit.

Dat klinkt allemaal heel mooi, maar een beleid waarin woorden niet worden waar gemaakt in daden is per definitie een ongeloofwaardig beleid. Tot daden is het kabinet niet bereid. Sanctiemaatregelen stuiten op volkenrechtelijke belemmeringen, zegt het kabinet in de notitie, maar dat is niet het enige bezwaar. Er wordt ook gewezen op de economische gevolgen van sancties voor Nederland en het Nederlandse bedrijfsleven. Het kabinet is diep begaan met de nood en het onrecht waarmee de niet-blanke bevolking in Zuid-Afrika wordt geconfronteerd, maar het daartegen gerichte beleid mag niet te veel geld kosten, zo lijkt het.

Die argumentatie is voor mijn fractie volstrekt onaanvaardbaar. Niet alleen lijkt een aantal van de genoemde economische consequenties, zoals de aantasting van het ondernemingsklimaat in ons land, ons rijkelijk overtrokken, de economische benadering van het kabinet is ook eenzijdig en kortzichtig. Eenzijdig, omdat bij de taxatie van de economische nadelen van sancties bij voorbeeld geen rekening wordt gehouden met het feit, dat tegenover economische represailles van Zuid-Afrika, represailles van de OPEC tegen Rotterdam zouden kunnen staan bij het nog langer uitblijven van Nederlandse maatregelen tegen de doorvoer van OPEC-olie via die haven naar Zuid-Afrika. Eenzijdig ook, omdat bij deze taxatie geen rekening wordt gehouden met het potentieel van economische betrekkingen met de rest van Afrika, dat het eventuele verlies in Zuid-Afrika zeker op langere termijn, ruimschoots kan compenseren. Kortzichtig, omdat het verbreken van de economische en de politieke belangenverstremming tussen het westen en het Zuidafrikaanse apartheidsbewind juist ook een westers belang is.

De conflicten in Zuidelijk Afrika dreigen immers meer en meer in de Oost-West-tegenstelling te worden getrokken. Allereerst gebeurt dit door de Zuidafrikaanse regering die elke oppositie brandmerkt als communisme en die niet nalaat het strategisch belang van het land en de Kaaproute te onderstrepen. Vervolgens gebeurt dit door de Amerikaanse regering, die deze visie van Zuid-Afrika tot de haren lijkt te hebben gemaakt en het verzet

daarmee volledig van zich heeft vervreemd. Het gevolg is, dat het verzet en de frontlijnstaten, bij gebrek aan steun uit het westen, gedwongen zijn zich voor hulp te wenden tot de landen van het Oostblok. Wij hebben dit in andere regio's in de wereld al eerder zien gebeuren.

Mijnheer de Voorzitter! Het is daarom van het grootste belang dat wij ons ervan bewust zijn, dat ogenschijnlijk korte-termijnbelangen niet overeenkomen met de westerse belangen op langere termijn. Het is daarom ook van belang dat wij ons realiseren, dat wij niet bezig zijn met een kwestie van uitsluitend binnenlandse politiek, ook al lijkt het daarsoms wel eens op. Nederland kan hier een belangrijke rol spelen ten opzichte van de landen waarmee wij verbonden zijn, niet alleen in de Benelux en de Europese Gemeenschap, maar ook in de NAVO door hen dit lange-termijnperspectief voor ogen te houden. Wij zouden die andere landen vooral moeten wijzen op het cynisme dat het westen uit angst voor Russische invloed een regime in stand houdt dat de meest fundamentele waarden van de westerse maatschappij met voeten treedt, en dat op den duur niet stand kan houden. Een voortrekkersrol, als u wilt.

Dat is de reden waarom wij voorstander zijn en blijven van desnoods eenzijdige sancties tegen Zuid-Afrika, vooral in de vorm van deelname aan het olie-embargo van de OPEC, beperking van de import uit Zuid-Afrika in het bijzonder van kolen, en een investeringsstop.

De notitie geeft aan dat volkenrechtelijke belemmeringen het nemen van sanctiemaatregelen in de weg staan. Deskundigen op het gebied van het internationaal recht hebben van de positie van het kabinet op dit punt weinig heel gelaten. De obstakels blijken niet zozeer door het volkenrecht, als wel door de onwil van het kabinet te zijn ingegeven. Ik noem in dit verband in de eerste plaats het bilaterale Scheepvaart- en Handelsverdrag van 1935. Dit laatste vormt geen echt probleem want het kan gewoon worden opgezegd. Ten tweede is er het GATT. Ook daarover zijn alle deskundigen het eens. Er is geen 'waiver' nodig en zelfs als die nodig zou zijn, is die zonder enig probleem te krijgen. Ook over het Benelux-verdrag en de EGKS-bepalingen – de laatste zijn vooral van belang in verband met een importstop van kolen – bestaan eigenlijk geen meningsverschillen tussen de deskun-

digen. Ook die bepalingen behoeven geen belemmeringen te vormen voor eenzijdige Nederlandse maatregelen.

Alleen over de toelaatbaarheid van een olie-embargo in het kader van het EG-Verdrag verschillen de deskundigen van mening. Het gaat daarbij vooral om de vraag of artikel 224 van het EG-Verdrag de mogelijkheid biedt tot eenzijdige, nationale sanctiemaatregelen. In dit verband herinner ik eraan, dat de sancties tegen Iran in 1980 en tegen Argentinië ten tijde van de Falklandcrisis geheel of gedeeltelijk op dat artikel waren gebaseerd. Het ging daarbij ook om afzonderlijke nationale maatregelen.

Enkele deskundigen, onder wie met name prof. Schermers, wijzen erop dat het in die gevallen steeds ging om een actie van de EG-landen gezamenlijk en dat artikel 224 zich niet leent voor maatregelen van individuele lid-staten. Het is niet aan mij om daarover het laatste woord te spreken, maar ik ben wel van mening dat hierover snel duidelijkheid moet komen. Wij willen niet lichtvaardig met het internationale recht omspringen en zeker niet met het recht van de EG. Er moet daarom zo snel mogelijk zekerheid komen omtrent de juridische toelaatbaarheid van een eenzijdige Nederlandse olieboycot tegen Zuid-Afrika.

Voor dergelijke vragen heeft de Regering een speciale adviescommissie die – ik zei het al eerder – in een veel vroeger stadium had moeten worden geraadpleegd. Het gaat om de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken. Ik vraag de Minister bij dezen de commissie alsnog over deze kwestie te raadplegen. Is hij daartoe bereid? Afhankelijk van het antwoord van de Minister overweeg ik op dit punt in tweede termijn een motie in te dienen.

In afwachting van het definitieve uitsluitel over deze kwestie moet volgens mijn fractie de nadruk in eerste instantie liggen op een importstop van kolen en op een investeringsstop. Wat dat laatste betreft, is mijn fractie van mening dat indien een investeringsmaatregel extra-territoriale werking moet hebben om effectief te zijn, dit geen overwegende bezwaren behoeft op te roepen.

De vergelijking met de maatregelen van de Verenigde Staten tegen de Europese leveranties ten behoeve van de Siberische gaspijplijn gaat volgens ons in dit verband niet op. De Amerikaanse maatregelen waren immers louter gebaseerd op algemene,

Engwirda

politieke overwegingen. De Nederlandse investeringsmaatregel zou zich daarentegen richten tegen één van de grootste schendingen van het internationale recht, waardoor het verlenen van extra-territoriale werking aan die maatregel wel degelijk gerechtvaardigd zou zijn.

Behalve de door de regeringsnotitie behandelde punten wil ik verder noemen de uitbreiding van het wapenembargo tegen Zuid-Afrika met alle goederen die voorkomen op de lijst van strategische goederen en de noodzaak van een actiever beleid van de Regering gericht tegen de illegale invoer en verwerking van Namibisch uranium. In het bijzonder in het kader van Euratom zou de Regering meer kunnen doen dan wat zij tot nu toe heeft gedaan. Om die reden wil ik de volgende motie indienen.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Engwirda wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat eenzijdige Nederlandse maatregelen een bijdrage kunnen leveren aan de bestrijding van de apartheid in Zuid-Afrika;

van mening, dat in afwachting van uitsluitel over de toelaatbaarheid van een eenzijdige olieboycot door Nederland van Zuid-Afrika thans prioriteit moet worden gegeven aan een importstop van kolen uit Zuid-Afrika en een stop op Nederlandse investeringen in Zuid-Afrika;

van mening, dat daartoe het Bilaterale Verdrag tussen Nederland en Zuid-Afrika uit 1935 dient te worden opgezegd;

van mening, dat de bestaande VN-verplichtingen met betrekking tot Namibisch uranium door Nederland dienen te worden nageleefd;

verzoekt de Regering, het bovenstaande tot uitgangspunt van haar beleid te maken,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 4 (17 895).

De heer **Engwirda** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Behalve de sanctie maatregelen die in feite negatief van karakter zijn, zou Nederland naar de mening van de fractie van D'66 vooral ook

meer positieve activiteiten moeten ondernemen. In Zuid-Afrika zelf zou dat positieve aspect gestalte kunnen krijgen door steun aan de kerken, het drukken en verspreiden van in Zuid-Afrika verboden boeken, beurzen voor zwarte Zuidafrikanen, hervatting van de uitzendingen van de Wereldomroep en dergelijke.

In de frontlijnstaten zou Nederland onder meer kunnen bijdragen aan de scholing van vluchtelingen. Behalve de algemene steun aan de frontlijnstaten, in het bijzonder via intensivering van de ontwikkelingssamenwerking, zou Nederland ook de verzetsbeweging daadwerkelijk moeten steunen, niet alleen humanitair maar ook politiek. Bij het verlenen van humanitaire hulp moet Nederland bovendien niet overdreven moeilijk doen.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! In de afgelopen jaren hebben drie elementen meegespeeld bij het al of niet instellen van een olieboycot tegen Zuid-Afrika. In de eerste plaats zou zo'n boycot juridisch onmogelijk zijn, in de tweede plaats zou hij economisch ineffectief zijn en in de derde plaats, het meest wezenlijke en tegelijk ook het minst uitgesproken argument, bestaat de politieke wil ertoe niet.

Ik wil eerst iets zeggen over de juridische onmogelijkheid. In het commentaar van een reeks van deskundigen op het gebied van het internationale recht op de notitie van de Minister van Buitenlandse Zaken over Zuid-Afrika wordt heel duidelijk aangegeven dat het juridisch wel mogelijk is om een olie-embargo in te stellen en zelfs nog wel binnen de reeks van multilaterale en bilaterale verdragen waarbij Nederland is aangesloten. Dit is een standpunt dat door praktisch alle volkenrecht deskundigen in Nederland wordt onderschreven. De Minister was niet op de hoorzitting aanwezig (zoals het gebruikelijk is dat ministers daar niet aanwezig zijn maar ware hij er geweest, ik ben er van overtuigd dat hij dan ook zeer onder de indruk zou zijn gekomen, zoals ik dat ben gekomen, van de argumentatie van de kant van de deskundigen, met name van de kant van prof. Meijers.

Ik wijs erop dat de Regering in no time voor het instellen van een economische boycot tegen Argentinië was ten tijde van het Malvinas-conflict, dat dit ook gewoon gebeurde en dat er toen geen geschrei was over het schenden van volkenrechtelijke

afspraken en regelingen, zoals nu wel het geval is. Deze barrière om juridische stappen tegen Zuid-Afrika te mogen nemen, is naar mijn mening door de volkenrecht deskundigen geslecht. Ik noem nog even hun hoofdargumentatie, dat de uitspraken van de Verenigde Naties over het Zuidafrikaanse apartheid regime en de betekenis daarvan in de zin van bedreiging van vrede en veiligheid in de wereld volkenrechtelijk moeten prevaleren, werkelijk prevaleren, boven allerhande andere verdragsregels en -afspraken.

De tweede barrière tegen de economische boycot is de stelling dat een dergelijke boycot grote schade zou berokkenen aan de Nederlandse economie. Het is dan ook niet toevallig dat werkgeversorganisaties dit argument gebruikten. Daarbij komt dat men zegt dat zo'n boycot niet effectief is en bovendien tot een zekere economische verzelfstandiging van Zuid-Afrika zou leiden. Dit laatste is altijd een beetje een merkwaardig argument, vind ik. Je moet iets dat een land graag wil hebben, dat land toch maar geven terwijl je er eigenlijk tegen bent dat dat land het heeft, want als je het niet geeft, dan gaat dat land zich geweldig inspannen om het zelf te maken en dan krijg je een eindsituatie die nog slechter is dan in de tijd dat het land van je afhankelijk was.

Ja kijk, als een land afhankelijk is van ons, terwijl wij op het punt staan om de levering af te breken, dan is het natuurlijk een gevaarlijke en slechte situatie voor zo'n land, maar wanneer zij dat niet van plan zijn vind ik het een hoogst onzinnige redenering.

Daarbij zijn bovendien nog verdere kanttekeningen te maken. Want het is niet waar dat zo'n verzelfstandiging – die naar mijn mening wel in zekere mate wordt bevorderd door dit soort acties – automatisch een versterking van de Zuidafrikaanse economie met zich brengt. Er is een olieboycot, met name door de OPEC-landen ingesteld. Dit heeft er al toe geleid dat Zuid-Afrika zich gedwongen heeft gevoeld om tot een zeer ingrijpende en kapitaalintensieve synthetische olieproductie te komen, die een grote druk op de Zuidafrikaanse economie betekent en die dus in andere opzichten verzwakend op die economie werkt.

Als wij de boycot uitbreiden, doordat Nederland ook gaat meedoen en andere landen ook, hoop ik, dan betekend dit dat men met kunst- en vliegwerk allerhande kapitaal goederen moet zien te krijgen en dat men

Van der Spek

daarmee de eigen economie nog kwetsbaarder maakt.

Mijn mening is dat deze opeenstapeling van kwestbaarheden plus het politieke signaal dat van een olieboycot uitgaat, zaken zijn die echt kunnen leiden tot politieke wijzigingen in Zuid-Afrika op een moment dat dit nog een middel is waarmee je een heel bloedige verandering van de verhoudingen in Zuid-Afrika in democratische richting misschien nog kunt voorkomen en daarom op een moment waarop je gebruik moet maken van deze mogelijkheid.

Nederland speelt dan natuurlijk een voortrekkersrol. De Nederlandse olieboycot zal op zichzelf niet zo veel directe betekenis hebben, maar de voortrekker rol is daarbij belangrijk.

Belangrijker dan de olieleveranties van Nederland is dat het olievoer voor een belangrijk deel door Nederlandse bedrijven en via Nederlandse havens gebeurt. Het gaat om een essentiële brandstof voor de Zuidafrikaanse economie. Bovendien geldt dat, hoe langer je een boycot uitstelt – in de hele redenering van de Regering zit toch formeel ingebakken, dat het er nog wel eens van komt – hoe minder effectief die boycot zal zijn.

Op de hoorzitting van 6 juni hebben zowel de FNV als de Raad van Kerken gezegd dat het argument van schade aan de Nederlandse economie geen rol mag spelen bij de discussie over het instellen van een economische boycot. De discussie gaat dus naar mijn gevoel niet over de gevolgen voor Nederland van een dergelijke boycot, maar over de bereidheid tot het treffen van effectieve maatregelen tegen Zuid-Afrika. Na het instellen van een dergelijke boycot kunnen Regering, werknemers- en werkgeversorganisaties bekijken welke compenserende maatregelen ten behoeve van de Nederlandse economie getroffen moeten worden.

Ik vind het tekenend dat landen in zuidelijk Afrika, zoals Mozambique en Angola wel voor een economische boycot zijn en daartoe ook oproepen, terwijl zo'n boycot voor hun economie veel ernstiger gevolgen zou hebben dan voor de Nederlandse. Ik wijs er ook op dat zij destijds, toen het ging om het boycotten van Rhodesië, daadwerkelijk die economische boycot hebben gepleegd. Het zou een blijk van steun zijn van Nederland aan deze landen in hun strijd tegen het Zuidafrikaanse apartheidsregime en tegen de Zuidafrikaanse agressie

tegen hen als Nederland ook werkelijk tot boycot overgaat.

Daarbij komt dat de invoer van allerhande zaken uit Zuid-Afrika – ik denk daarbij aan goedkoop fruit en staal – schade berokkent aan de Nederlandse economie, bij voorbeeld aan de fruittelers en de Hoogovens.

Ik vind dat zowel de economische als de juridische argumenten te weerleggen zijn, dat alleen maar de politieke wil, die in feite al jaren ontbreekt, overblijft. Alle argumenten tegen de boycot zijn naar mijn mening uitvluchten gebleken. Hetgeen de Regering nu voorstelt zijn slechts minimale maatregelen.

Ik kom nu op de wapens uit en voor Zuid-Afrika. Verbod op invoer van wapens uit Zuid-Afrika ligt voor de hand. Ik denk aan de wapenexport naar Zuid-Afrika. Wij hebben het mandataire wapenembargo van de Veiligheidsraad. Nederland houdt zich daaraan, maar het heeft nog maar een zeer beperkte werking. Ik vind dat het belangrijk moet worden uitgebreid, zodat het een werkelijk sluitend wapenembargo wordt.

Dan zijn er drie factoren. In de eerste plaats vallen niet onder het wapenembargo een aantal para-militaire goederen zoals electronica en nucleair materiaal, die wel op de lijst van strategische goederen staan. In de tweede plaats geldt het wapenembargo slechts voor het leger daar. Het leveren van wapens etcetera ook aan de politie en aan overheidsorganen in Zuid-Afrika is een zeer slechte zaak,

omdat die rechtstreeks voor de onderdrukking gebruikt kunnen worden. In de derde plaats is er altijd het probleem van de vluchtweg door doorlevering van derde landen naar Zuid-Afrika.

Ik vind dat er een strengere formulering voor het feitelijke Nederlandse gedrag ten aanzien van het wapenembargo van Zuid-Afrika gemaakt moet worden. Het Nederlandse gedrag moet nauwer aansluiten bij het wapenembargo van de Veiligheidsraad en meer daadwerkelijk betekenen, dat er geen steun wordt gegeven aan onderdrukking in Zuid-Afrika. Ik heb hierover een motie.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Van der Spek en Schreuders wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat de apartheid in Zuid-Afrika en het illegale bewind van Zuid-Afrika over Namibië een wezenlijke ontkennning van de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen en een wezenlijke bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid vormen;

dringt er bij de Regering op aan, in het kader van het wapenembargo tegen Zuid-Afrika:

– alle categorieën van de Lijst Strategische Goederen onder de

Minister Van den Broek van Buitenlandse Zaken luistert naar een van de sprekers tijdens het Zuid-Afrika-debat

Voorzitter

sanctiebeschikkingen te brengen;

- de levering van strategische goederen aan andere overheidsorganen dan de strijdkrachten in Zuid-Afrika eveneens onder de sanctiebeschikkingen te brengen;
- erop toe te zien, dat strategische goederen niet via derde landen aan Zuid-Afrika worden doorgeleverd,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 5 (17 895).

De heer **Van der Spek** (PSP): Ten slotte wil ik nog iets zeggen over de sportboycot van Zuid-Afrika. Vorig jaar heeft de vorige regering in augustus een pittige brief daarover gestuurd naar de sportorganisaties. In de notitie die wij nu bespreken wordt gesteld, dat er een zeer restrictief beleid ten aanzien van het toelaten van sportlieden en sportorganisaties wordt gevoerd.

Uit wat er in Zuid-Afrika gebeurt in gevallen waarin de internationale sportboycot wordt doorbroken, doordat toch soms betrekkelijk bekende sportlieden uit andere landen bereid zijn in Zuid-Afrika te sporten, uit de ophef die daarover wordt gemaakt in de Zuidafrikaanse media, blijkt hoe belangrijk een sportboycot met name op het mentale en politieke vlak is.

Ik vind het dan ook raar dat de coureur Alan North toch een visum heeft gekregen, weliswaar niet voor de race in Raalte, maar wel voor de TT-races het aanstaande weekend in Assen. Het argument dat als dit visum niet werd verleend, in Assen geen grand-prix-wedstrijden meer gereden zouden kunnen worden, houdt geen steek. Japan en Joegoslavië lieten en laten geen Zuidafrikaanse sportlieden en -ploegen toe. De wedstrijden die daar gehouden worden, worden nog wel in de grand-prix-categorie gerangschikt. Ook daarover wil ik graag een uitspraak van de Kamer.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Van der Spek en Schreuders wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat een zeer restrictief beleid ten aanzien van de toelating van Zuidafrikaanse sportlieden en sportploegen gevoerd moet worden;

dringt er bij de Regering op aan, dit beleid ook daadwerkelijk tot uitvoering te brengen en daarom de visumverlening aan de Zuidafrikaanse motorcoureur Alan North in te trekken,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 6 (17 895).

De heer **Schreuders** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Bij de beoordeling van de notitie waarin het regeringsbeleid inzake Zuid-Afrika wordt uiteengezet, is het de fractie van de CPN er niet om te doen, een propagandistisch gelijk van links bevestigd te krijgen. Het gaat ons erom, na de jarenlange discussie over de mogelijkheid en wenselijkheid van sancties tegen het apartheidsbewind, nu daadwerkelijke stappen vooruit van de kant van Nederland te verkrijgen.

Wij vinden het juist van groot belang dat niet alleen de principiële afwijzing van het onmenselijke stelsel van de apartheid, maar ook het pleidooi voor Nederlandse actie op dit punt zich niet beperkt tot alleen de progressieve krachten in ons land. Ik verwijs hierbij naar het beleidsplan van het CDA van 7 april 1981.

Het overgrote deel van de Nederlandse samenleving verlangt een eenzijdige maatregel. Deze Kamer heeft dat opnieuw kunnen vaststellen tijdens de hoorzitting van 6 juni jongstleden, toen bleek dat praktisch gesproken alleen de werkgeversorganisaties zich verzetten tegen eenzijdige sancties.

Er is dus een zeer breed maatschappelijk draagvlak voor het nemen van eigen, Nederlandse maatregelen. De centrale vraag luidt nu of de Regering zich nog langer mag laten leiden door de politieke wil van een kleine groep, in hoofdzaak werkgevers, die zich hierin van alle andere onderscheidt, dat zij verdient aan de apartheid in Zuid-Afrika. Zij stellen geld boven menselijkheid en solidariteit. Die keuze moet gemaakt worden. De vakbeweging, de kerken, de solidariteitsbewegingen, alle houden zij Regering en Kamer hetzelfde voor, alleen vragen zij nu om daden, eindelijk daden na alle woorden van afkeuring en afschuw.

Over de grondslagen voor Nederlandse maatregelen tegen het apartheidsbewind behoeven wij, wat de fractie van de CPN betreft, niet meer te spreken. Apartheid is een misdaad tegen de menselijkheid. De uitspraken

van de internationale gemeenschap laten hierover geen twijfel bestaan. Een misdaad tegen de menselijkheid betekent dat apartheid het nazisme van deze tijd is, waarmee geen dialoog en polemiek mogelijk is. Dat dient te worden overwonnen.

Niet alleen de binnenlandse onderdrukking in Zuid-Afrika bewijst dit op een wijze waaraan steeds minder te ontkomen valt: wie is niet geschokt door het ophangen van drie vrijheidstrijders van de ANC? Niet minder misdadig is de agressie van Zuid-Afrika jegens zijn buurlanden. Waarom rept de notitie niet of nauwelijks over de oorlogssituatie in zuidelijk Afrika? Vormen de stelselmattige militaire interventies en het bezet houden van gebied in de frontlijnstaten niet eveneens een reden om te komen tot sancties en boycotmaatregelen?

Al in 1977 ging het Defence White Paper van de Zuidafrikaanse heersers uit van de volgende premisse: wij zijn thans verwickeld in een oorlog. Generaal Malan, chef van de Zuidafrikaanse strijdkrachten, verklaarde: Zuid-Afrika is vandaag betrokken in een totale oorlog.

Aan de andere kant horen wij het indringende geluid van Beyers Naudé die op 1 juni jongstleden zijn lezing voor de Vrije Universiteit begon met de woorden: Zuid-Afrika ver in een staat van oorlog – weliswaar nog onverklaarde oorlog – maar niettemin oorlog.

Waarom gaat de Regering in haar notitie zozeer voorbij aan de erkenning van de oorlogstoestand die door de racisten in de gehele regio is geschapen? Er is geen reden, de strategie van de totale oorlog en de daarmee samenhangende politiek van de-stabilisering te negeren. Integendeel: wekelijks worden wij geconfronteerd met berichten over militaire operaties en niets ontziende moordpartijen van Zuid-Afrika op het grondgebied van de buurlanden.

Met des te meer klem vragen wij daarom nu om economische maatregelen, aangezien de vestigingen, investeringen en leveranties van het bedrijfsleven een rechtstreekse betrokkenheid en medeplichtigheid bij de oorlogvoering betekenen.

De National Key Points Act van 1980 plaatst bedrijven in Zuid-Afrika binnen de oorlogsinspanning. De National Supplies Procurement Act van 1970 geeft de Minister van Defensie de bevoegdheid om elke economische activiteit te richten op de oorlogssituatie. Toen ik hierover echter het oordeel vroeg van de

Schreuders

Nederlandse werkgevers, onthielden zij zich van elk commentaar. Wat is volgens de Minister het verband tussen de twee door mij genoemde Zuidafrikaanse wetten en de rol van buitenlandse vestigingen en investeringen in Zuid-Afrika?

De regeringsnotitie stelt het bedrijfsleven voor als een emancipatorische kracht, hoewel de Minister ook heel goed weet dat bepaalde sociale verbeteringen niet aan de investeerders, maar uitsluitend aan de strijd van de zwarte vakbonden te danken zijn.

De Zuidafrikaanse economie is een oorlogseconomie. Is de Minister het met mij eens dat met name olie in dit verband kan worden beschouwd als een militair goed, als brandstof voor militaire agressie en binnenlandse repressie?

De economische argumenten van de Regering tegen eenzijdige boycot- en sanctiemaatregelen zijn met kracht bestreden door de vakbeweging. De juridische argumenten zijn volledig weerlegd in onze visie, door een keur van volkenrecht deskundigen wier indrukwekkende argumentatie ik hier niet behoef te herhalen. Het roept echter wel de vraag op of de deskundigen in de stuurgroep niet hetzij onkundig, hetzij vooringenomen zijn geweest. Wat in feite overblijft – de beide voorgaande sprekers wezen hierop ook al – is de kwestie of er politieke wil bestaat tot het nemen van maatregelen.

De Regering zegt dat die wil er wel is maar dat zulke maatregelen dan moeten worden genomen door de Veiligheidsraad. De Regering constateert echter tevens dat, gezien de bij een aantal Westerse landen bestaande opvattingen, de kansen op aanvaarding door de Veiligheidsraad van verdergaande maatregelen momenteel gering zijn. Waarom dan zo'n passieve en afwachende opstelling, nu Nederland zelf deel uitmaakt van de Veiligheidsraad? Nederland kan toch zelf een initiatief ter zake nemen?

Het verweer van het kabinet is uiterst zwak. De kansen zijn gering, jawel, maar zelfs geringe kansen kan men benutten. Er is ook nog zoiets als een dialoog met die Westerse landen, onze bondgenoten, die in de Veiligheidsraad weigerachtig zijn. Gaat de Regering deze dialoog aan?

Door initiatieven te nemen in de Veiligheidsraad en tegelijkertijd zelf eenzijdig bepaalde stappen te nemen, kan ons land een duidelijk signaal geven. Ik wil hierover graag een motie voorleggen.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Schreuders, Van der Spek en Beckers-de Bruijn wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat een aantal westerse landen tot dusver de aanvaarding door de Veiligheidsraad van dwingend- en sanctiemaatregelen tegen Zuid-Afrika, zoals aanbevolen door de Algemene Vergadering, tegenhoudt;

verzoekt de Regering, zich in de Veiligheidsraad actief in te zetten voor de aanvaarding van verdergaande maatregelen tegen Zuid-Afrika, ter zake een eigen initiatief te nemen en bij de westerse landen onverwijld en krachtig aan te dringen op uitvoering van de aanbevelingen van de Algemene Vergadering,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Ze krijgt nr. 7 (17 895).

De heer **Schreuders** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Te zamen met de heer Van der Spek heb ik een motie ondertekend tot uitbreiding van het wapenembargo. De Regering wil ook terecht de wapenimporten beperken,

maar het centrale punt mag toch niet worden ontgaan, namelijk een uitbreiding van het embargo van goederen die voor militair gebruik bestemd kunnen worden. Hoe staat de Minister tegenover de mogelijkheid van een eindbestemmingsclausule, dat wil zeggen een verbod op de levering van welke goederen en diensten dan ook aan de politie en de strijdkrachten van Zuid-Afrika vanuit Nederland of door Nederlanders in het buitenland?

Een door mij eerder aangehouden motie over een alternatief voor het terecht verbroken cultureel akkoord, is thans opnieuw aan de orde. Er zijn natuurlijk volkenrechtelijke problemen om een alternatief cultureel akkoord te sluiten met de bevrijdingsbewegingen. Dat vraag ik dus ook niet. Men moet echter niet te bang zijn voor precedenteren. Men moet de mogelijkheid van convenanten onderzoeken en in ieder geval tot een overeenstemming komen over directe steun aan culturele projecten van de ANC – er zijn overigens inmiddels twee aanvragen ingediend – en over uitwisselingsprojecten waarbij heel duidelijk Nederlandse kunstenaars, wetenschapsmensen en onderwijskrachten betrokken zijn.

Een element dat op pijnlijke en schrijnende wijze ontbreekt in de kabinetsnotitie, is immers de solidariteit met de bevrijdingsbewegingen.

Onderonsje tussen de kamerleden v.l.n.r. Patijn, Ter Beek, Wallage (allen PvdA), Scholten (CDA) en Weisglas (VVD)

Schreuders

De Regering spreekt over de noodzaak van vreedzame veranderingen maar zij vermeldt niet dat de ANC tientallen jaren gewelddoos heeft gestreden en met geweld wordt onderdrukt, waartegen verweer onvermijdelijk is.

Ik heb daarom ten slotte nog de volgende vragen: Is het de Minister bekend dat de beruchte politiecommissaris Geldenhuys, bijgenaamd de beul van Soweto, 'de man van het shoot and kill in Soweto', dit jaar is benoemd tot erelid van de International Police Association, waarbij ook Nederlandse politieorganisaties zijn aangesloten?

In het Zuidafrikaanse blad *The Star* van 29 april jl. viel te lezen, dat deze commissioner Geldenhuys naar Nederland is uitgenodigd voor een bezoek aan de politie hier te lande. Wil de Regering zulks verbieden?

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Debatten in deze Kamer over de Nederlandse houding ten opzichte van Zuid-Afrika hebben enigszins het karakter gekregen van een feuilleton. Elke keer is het weer spannend en na afloop weet je dat er een vervolg zal komen. Wij debatteren weliswaar met de Minister van Buitenlandse Zaken, maar het onderwerp Zuid-Afrika heeft voornamelijk een binnenlands-politieke betekenis gekregen. Spreken over Zuid-Afrika in Nederland geschiedt altijd tegen de historische achtergrond van de bijzondere verwantschap tussen beide volken.

Op de historische coulissen van elk Zuid-Afrika-debat zijn talloze taferelen getekend die die bijzondere band tot uitdrukking brengen: president Kruger die door Nederlandse menigten wordt toegejuicht, Nederlandse onderwijzers die in de vorige eeuw les gaven op scholen in Transvaal, de zo belangrijke spoorwegconcessie die werd verleend aan de Nederlandsch-Zuidafrikaanse Spoorwegmaatschappij, de straatnaamgeving in wijken van Nederlandse steden en de Zuidafrikaanse studenten aan onze instellingen voor hoger onderwijs. Het cultureel verdrag van 1951 was geen beginpunt, maar een bevestiging van een culturele relatie die al veel ouder was. En de Afrikaner die ook nu nog Nederland bezoekt – als hem een visum wordt verstrekt – zal belangrijke elementen van zijn eigen identiteit terugvinden in onze taal en onze architectuur.

In die verbondenheid tussen Nederland en Zuid-Afrika is al spoedig

na 1951 een breuk gekomen. Niet alleen de ontwikkelingen in Zuid-Afrika, maar ook de invloed van de politieke theologie en deconfessionalisering in ons land hebben de Nederlandse houding ten opzichte van Zuid-Afrika in een vijandige doen omslaan. De laatste jaren is geprobeerd die vijandige houding ook politiek handen en voeten te geven. Zuid-Afrika moest geïsoleerd worden en daartoe dienden middelen als economische boycot en sanctie maatregelen.

De notitie van de Minister heeft op dit punt duidelijkheid verschaft. Op de conclusies van de notitie wil ik weinig afdingen. De economische boycot door Nederland is praktisch gezien niet mogelijk. Dat er na de verschijning van de notitie een volkenrechtelijke discussie is losgebrand, is niet zo merkwaardig. Het volkenrecht is nog slechts ten dele ontwikkeld. Meningsverschillen en andere interpretaties blijven altijd mogelijk. Maar ook prof. Meijers zei in een radio-interview over de notitie van de Minister: 'Het is geen faliekante onzin, maar er zijn verschillende meningen mogelijk. Het overgrote deel van de Nederlandse deskundigen in het volkenrecht vindt het anders dan de adviseurs van de Regering'.

In dit debat mag van de Minister worden gevraagd of hij van mening is dat er nog bestaansrecht is voor de commissie van advies inzake volkenrechtelijke vraagstukken. Het is immers niet voor de eerste keer dat deze adviescommissie door de Regering wordt gepasseerd. Dat een aantal leden van deze commissie en anderen in de pen zijn geklommen, verbaast dan ook niet zo erg. Erg verheffend was het overigens niet om te zien hoe de volkenrechtdeskundigen door middel van het etaleren van de zwakke plekken en de elasticiteit van het bestaande volkenrecht de conclusies van de Minister trachtten te relativieren.

Integrale economische isolering van een land is een paardemiddel dat zich slecht verdraagt met de constructieve geest van waaruit het volkenrecht dient te worden opgebouwd. Dit aspect kreeg ook in de notitie van de Minister helaas geen aandacht. Op 24 oktober 1970 werd door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een verklaring inzake beginselen van internationaal recht met betrekking tot de vriendschappelijke betrekkingen en samenwerking tussen staten aangenomen. In deze belangrijke verklaring is onder meer het non-interventiebegin-

sel opgenomen. Ik zou graag van de Minister willen vernemen hoe tegen de achtergrond van deze verklaring de toelaatbaarheid van de mate en omvang van een integrale economische boycot moet worden beoordeeld.

Een vraag die in de notitie van de Minister helemaal niet wordt beantwoord, is die naar de relatie tussen doel en middel. De notitie gaat slechts in op de juridische en praktische mogelijkheden van een economische boycot. De vraag of een dergelijk middel ook dienstbaar is aan het bevorderen van vreedzame veranderingen die uiteindelijk zullen leiden tot afschaffing van het op rassenscheiding gebaseerde systeem van wetten en regels in Zuid-Afrika, wordt in het geheel niet beantwoord.

Toch is dit mijns inziens de belangrijkste vraag. Het opzeggen destijds van het cultureel verdrag en het invoeren van een visumplicht waren nog politieke signalen die geen inbreuk vormden op de binnenlandse aangelegenheden van Zuid-Afrika. Dat kan natuurlijk niet worden gezegd van een economische boycot. Aangezien de Minister een boycot, maar dan internationaal gedragen, wel degelijk als wenselijk einddoel ziet, mag van hem een antwoord worden verlangd op de vraag welke positieve invloed hij verwacht van dit middel op een vreedzame verandering binnen de Zuidafrikaanse samenleving. Ook mijn fractie meent, dat de situatie in Zuid-Afrika op langere termijn een onhoudbare is.

Van de Minister mag worden gevraagd in hoeverre hij in zijn beleid ten aanzien van Zuid-Afrika wil verdisconteren de geheel bijzondere constellatie van de Zuidafrikaanse samenleving. Of meent hij dat kan worden volstaan met het proclameren van individuele mensenrechten, zonder verder te hoeven nadenken over de staatkundige structuur waarbinnen die mensenrechten tot ontwikkeling kunnen komen?

Het veroordelen van de apartheid en het bepleiten van mensenrechten is immers slechts de helft van het Zuidafrikaanse verhaal. Men mag er toch de ogen niet voor sluiten, dat op het grondgebied van de Zuidafrikaanse republiek veel zeer onderscheiden volken en culturen naar een vorm van vreedzaam samenleven zoeken? Kan de Minister mij één land in de wereld aanwijzen waar binnen één staatsverband verschillende volken en culturele identiteiten vreedzaam samenleven zonder dat daarbij sprake is van discriminatie?

Schutte

Als de Minister het heeft over het geven van politieke rechten aan alle inwoners van Zuid-Afrika, bepleit hij dan de spoedige introductie van een one-man-one-vote-systeem, of moet daaraan voorafgaan een staatkundige en maatschappelijke hervorming gericht op de totstandkoming van een federatie of confederatie van staten? De Minister moet op deze vragen mijns inziens een antwoord kunnen geven, want alleen op grond daarvan kunnen de toelaatbaarheid en geschiktheid van het middel economische boycot worden beoordeeld.

In CD-Aktueel van 7 mei zegt de Minister: 'Ik zie de Nederlandse rol in dezen als volgt: gezien onze historische, culturele en toch ook godsdienstige banden met de Afrikaners ligt het op zijn minst voor de hand dat Nederland zich bij uitstek verantwoordelijk voelt voor de situatie van dit moment.' Zou hij deze opvatting eens nader willen uitwerken? Als hij de betekenis van die historische banden erkent, hoe wil hij ze dan benutten? Is een integrale boycot juist geen doorbreking van die banden?

In de notitie zegt de Minister dat hij een kritische dialoog wil voortzetten. Wat stelt hij zich daarbij voor? Het gelijktijdig voeren van zowel een boycot als een dialoog is mijns inziens een onhoudbare tweeslachtigheid. De Minister zegt als het ware tegen de Zuidafrikaanse regering: ik onthoud u een aantal noodzakelijke materiële middelen om uw samenleving te ontplooiën maar wens wel met u in gesprek te blijven en tevens deel ik u mee, dat dat gesprek nogal eenzijdig zal zijn.

Hoe moet het nu verder? Als een eenzijdige economische boycot niet kan en er ook internationaal waarschijnlijk voorlopig weinig zal veranderen, begint mijns inziens de politieke en intellectuele uitdaging voor het Nederlandse beleid ten aanzien van Zuid-Afrika pas goed. Hebben de Afrikaners, zo goed als de kleurlingen en de zwarten recht op een eigen identiteit die zich niet slechts laat beschrijven in culturele en taalkundige rechten maar die ook tot uitdrukking komt in een staatkundige structuur? Het lijkt mij moreel en volkenrechtelijk nauwelijks mogelijk de Afrikaner dit recht te ontzeggen. Dat heeft Nederland in het verleden ook nooit gedaan.

Integendeel! Van het allergrootste belang is evenwel, dat dit recht op een eigen identiteit met een daarbij behorende staatkundige uitdrukking gepaard gaat met dezelfde rechten en

ontwikkelingsmogelijkheden voor de andere volken binnen de nu bestaande Republiek van Zuid-Afrika. Want nogmaals, het gaat niet uitsluitend over individuele mensen maar vooral ook over etnische en culturele entiteiten. Wie daar de ogen voor sluit, haalt de revolutie naar zich toe.

Natuurlijk zijn de Nederlandse mogelijkheden beperkt. Maar in elk geval dienen de culturele contacten optimaal te zijn. Over deze contacten met Zuid-Afrika, die ook de Minister bepleit in zijn notitie, bestaan op dit moment nogal wat onduidelijkheden. De Minister kan hierover mijns inziens wel opheldering verschaffen. In de memorie van antwoord op het wetsontwerp tot opzegging van het cultureel verdrag werd door het toenmalige kabinet gepleit voor het organiseren van algemene oriëntatiebezoeken aan Nederland van journalisten en van verschillende wetenschappelijke onderzoekers. Wat is daarvan terechtgekomen? Is niet veeleer de indruk ontstaan, dat met de opzegging van het cultureel verdrag ook alle normale culturele contacten tussen Nederland en Zuid-Afrika in kwaad daglicht zijn komen te staan?

Vooraf binnen de universitaire wereld bestaan op dit punt nogal wat misverstanden. Ik zou het op prijs stellen als de Minister zich over de algemene culturele contacten duidelijk uitsprak.

Wat is overigens gedaan met de middelen, die zijn vrijgekomen na de opzegging van het culturele verdrag? In zijn notitie stelt de Minister er ook naar te streven, hulp te verlenen binnen Zuid-Afrika die het emancipatieproces van de bevolking ondersteunt en die kan worden gericht op bij voorbeeld het stimuleren van bewustwordingsprocessen. Kan hij een overzicht geven van de middelen, die op dit moment daartoe worden aangewend? Waar gaan deze middelen naartoe en via welke kanalen?

Ten slotte zou ik ten aanzien van het visumbeleid de Minister willen vragen of hij kan garanderen dat het selectief verstrekken van visa niet tot gevolg heeft dat slechts bepaalde Zuidafrikaanse politieke opvattingen binnen ons land door Zuidafrikanen kunnen worden gepresenteerd, zodat feitelijk een vorm van politieke censuur aan de grenzen zou ontstaan.

□

De heer **Janmaat** (Centrumpartij):
Mijnheer de Voorzitter! De Regering spreekt zich in haar notitie uit tegen

een eenzijdige handelsboycot van Zuid-Afrika. Zij baseert zich daarbij op de Sanctiewet van 1977, waarin onder andere staat dat zo'n boycot niet zonder steun van andere EG-landen tot stand kan komen. Daarmee lijkt de Regering, als zij dit beleid voortzet – en dat zit er wel in – een teleurstelling te voorkomen zoals de Amerikaanse president Wilson na 1918 opleep, toen hij meende dat een economische boycot een land volledig kon isoleren. In de twintiger jaren is dat niet gelukt. In de tachtiger jaren is dat met Argentinië – de Falkland-crisis – ook niet gelukt.

Het lijkt er dus op, dat die economische boycot niet doorgaat. Het bedrijfsleven heeft zich volgens de EG-gedragscode verplicht om via de tewerkstelling van de zwarte bevolking een waardevolle bijdrage te leveren aan de emancipatie van de niet-blanke bevolking. Volgens de regeringsnotitie is dat de laatste jaren in meerdere of mindere mate gebeurd.

De standpunten van de Centrumpartij betreffen maar gedeeltelijk Zuid-Afrika. Wij vinden dat de Nederlandse politieke partijen en de Nederlandse Regering zich vooral terdege moeten bezighouden met het oplossen van de problemen in het eigen land. Zolang wij hier problemen hebben, die soms lijken op die waarmee andere landen worstelen en die wij niet kunnen oplossen, lijkt het buitengewoon onverstandig, andere landen te vertellen hoe zij die problemen moeten oplossen. De Centrumpartij is niet voor apartheid in Zuid-Afrika.

Nederland moet met zijn minderhedenbeleid, zoals het zich nu ontwikkelt, ervoor oppassen hier geen apartheid te creëren voor diverse minderheden door diverse instituten voor mensen uit die minderheden te stichten. Wij vinden dat wij de zaken eerst maar eens in ons eigen land moeten regelen, voordat wij precies aangeven hoe het overal elders in de wereld moet gebeuren. Als wij ons met andere landen bemoeien, ligt het op het internationale vlak.

In dat opzicht is er sprake in Zuid-Afrika van een tegenstelling tussen de democratisch-kapitalistische en de communistische wereldmogendheden. In Zuid-Afrika schijnen die mogendheden te botsen. Daar moeten wij dan partij in kiezen. Het mag dan geen verbazing wekken, dat partijen als de PSP en de CPN duidelijk reeds een keuze hebben gemaakt.

Wij zijn van mening, dat Nederland niet mee moet doen met een eenzijdige boycot. In de eerste plaats: in Neder-

Janmaat

land zou het wel meedoen opnieuw een slag kunnen toebrengen aan de werkgelegenheid. In de commissie is door geen der partijen aangetoond hoe een en ander in Nederland moet worden verwerkt. Gezien de grote problemen, die wij hebben, lijkt het onrechtvaardig, de Nederlandse bevolking opnieuw offers op te leggen met betrekking tot een situatie in een ander land, die wij totaal niet in de hand hebben.

Daar komt bij dat andere landen staan te dringen om onze handelsbetrekkingen met Zuid-Afrika over te nemen en misschien zelfs meer dan dat, want bij een olieboycot zal de Nederlandse vloot sterk in waarde dalen. Die zou dan voor een gereduceerde prijs kunnen worden opgekocht waardoor andere landen met onze vloot de olie naar Zuid-Afrika zouden kunnen transporteren. Hierdoor worden de belangen van de Nederlandse samenleving geschaad, terwijl er geen sprake is van een wezenlijk effect op de situatie in Zuid-Afrika. Wij mogen dat offer niet vragen!

In de tweede plaats is, ook als blijkt dat een economische boycot een land niet isoleert, de enige reële mogelijkheid het onderhouden van contacten met de regering aldaar om op die manier iedere keer opnieuw aan te geven – zij het bescheiden – dat wij het met het daar gevoerde apartheidsbeleid niet eens zijn. Als de banden worden verbroken, mist de Regering die gelegenheid om invloed aan te wenden.

In de derde plaats is de zwarte bevolking in Zuid-Afrika buitengewoon sterk verdeeld over de mogelijke gevolgen van een boycot. Terecht menen velen van hen dat vooral zijzelf de wrange vruchten daarvan zullen plukken. Daarom zijn zij tegen een economische boycot, temeer ook omdat dan de Zuidafrikaanse regering en het bedrijfsleven aldaar niet stil zullen zitten en zich nog zelfstandiger zullen opstellen waarbij zij niet of veel minder zijn aangewezen op produkten van andere landen. Dan zullen ze nog minder last hebben van kritiek.

Naar de mening van de Centrumparzou een eenzijdige economische boycot van Zuid-Afrika door Nederland niet Zuid-Afrika maar Nederland min of meer gaan isoleren. Daarom is zo'n boycot niet haalbaar.

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! In alle levensverbanden is er een vorm van bestuur waarbij de ene mens leiding geeft aan de andere.

Daar is op zichzelf niets verkeerd in. Toch kan dit leiden tot grote ontsporingen. Zo waarschuwt reeds de Prediker in hoofdstuk 8, vers 9, die al in zijn dagen zag wat er onder de zon geschiedde, dat er tijden zijn dat de ene mens over de andere heerst, hem ten kwade. Dan gaat het niet over het heersen op zichzelf; het leidt dan tot een kwaad resultaat. Daaronder kan men ook rekenen de situatie waarin arbeids- en politieke verhoudingen worden bepaald door ras, huidskleur of stam.

Dat is onder andere in Zuid-Afrika het geval. Overigens is dat veel minder uitzondering dan de wereldopinie en de vele resoluties in de Verenigde Naties ons willen doen geloven. De Haryans of de onaanraakbaren in het kastestelsel in India hebben bepaald geen betere status; de Indian Tamil op Sri Lanka zijn ook verre van te benijden. In vele landen, die door een één-partijstelsel worden geregeerd, is er een heersende stam en is het lot van de andere stammen ook verre van benijdenswaardig. De landen, die door burgeroorlog worden getroffen in Midden-Amerika en Zuid-Oost Azië kennen ook grote tegenstellingen, die op bloedige wijze worden uitgevochten. Nog zeer recent hebben wij hierover met deze Minister mogen debatteren.

Ik merk dit op om het heersen van de ene groep over de andere, hem ten kwade, enigszins te relativiseren. Ik wil daarmee niet zeggen dat er geen grote gebreken kleven aan de zeer moeilijke multi-rationale samenleving in Zuid-Afrika. Indien daar ongewenste verhoudingen bestaan, rijst de vraag in hoeverre hierop invloed van buitenaf ten goede kan worden uitgeoefend.

Als het gaat om Oost-Europese landen, waar ook veel onderdrukking voorkomt en waar het democratische systeem ook nauwelijks functioneert, wordt allereerst gepleit voor vrije handel en vrije uitwisseling van personen en goederen.

Deze regimes worden bij al hun fouten dikwijls zeer serieus genomen. De Zuidafrikaanse regering beklagt zich, mijns inziens terecht, dat zij niet serieus wordt genomen; alle veranderingen ten goede worden gebagatelliseerd en weggeschreven. Door de geringe contacten behoeft een Nederlands ambassadeur in Pretoria of Kaapstad weinig activiteiten te ontplooiën. Als ik Trouw van 4 juni jl. mag geloven, is het hoofdzakelijk een uitkijkpost om het kwaad te registreren. Indien er naar de mening van de Regering te weinig verandert in

Zuid-Afrika, is er dan geen reden om de hand ook eens in eigen boezem te steken om, na al het gezwoeg aan één kant, waarbij men niets vangt, het net eens aan de andere zijde te werpen?

De nota geeft een opsomming van juridische moeilijkheden om tot boycot- of anti-investeringsmaatregelen te komen. Ik laat die argumenten terzijde, omdat onze fractie zulke maatregelen in het geheel niet effectief acht voor een oplossing van dit gevoelige probleem. Het leggen van zoveel mogelijk contacten met zowel blank als zwart, het inzetten van het bedrijfsleven – niet om hun eigen winsten in verliezen om te zetten, dat is tegen alle wetten van de economie in, maar wel om ongeoorloofde betalingsverschillen tussen blank en zwart af te bouwen – het helpen de onderwijs- en organisatiestructuren te verbeteren, het exporteren van landbouwmethoden, lijkt ons beter.

Men moet op reële wijze trachten de samenleving juist door zoveel mogelijk contacten in de goede richting te sturen, ook in de thuislanden en ook in de voorsteden met zwarte en gekleurde bevolking. Dat kan door open en eerlijke gesprekken – niet door belerende, want de achter ons liggende periode leert wel dat die belerende vinger ook niets goeds heeft voortgebracht – waarin enig begrip doorklinkt voor de geweldige moeilijkheden die in die multiraciale samenleving om een oplossing vragen.

Vanouds zijn naast de goede commerciële contacten van het Nederlandse bedrijfsleven met Zuidafrikaanse bedrijven ook kerken altijd zeer goede invalspoorten geweest om de Zuidafrikaanse samenleving te beïnvloeden. Nu de grote kerken in Nederland God danken dat ze zoveel beter zijn dan die zusterkerken in Zuid-Afrika die naar hun zeggen de uitbuitende tollenaars de hand boven het hoofd houden, vinden ze weinig weerklank in Zuid-Afrika.

Farizeeërs hebben nog nooit grote invloed gehad op verbeteringen van maatschappelijke structuren. Men wil heerschappij voeren over andere kerken om het heersen ten kwade in Zuid-Afrika op te lossen. Dat is de duivel uitdrijven met Beëlzebul. Daar is weinig goeds van te verwachten. Samen luisteren naar Gods Woord en dan de gesignaleerde zonden van onderdrukking daàr, maar ook van de hoogmoed hier, belijden en laten. Daarop is barmhartigheid te verwachten.

Naast ethische bezwaren tegen boycot en investeringsstops zijn er ook grote praktische bezwaren. Zelfs een man als Boethlezi wijst boycot af, omdat deze de zwarte bevolking nog erger benadeelt. De zwakken zijn van zulke maatregelen altijd het ergste slachtoffer.

Als betrokkene bij een zendingsorganisatie die werkt in het thuisland Bophuthatswane weet ik van zeer nabij hoe boycotmaatregelen en investeringsverboden door juist de zwarte bevolking met grote overtuiging worden afgewezen. Zij beschouwen die als een rechtstreekse aantasting van hun bestaansrecht.

In een signaalfunctie te dezen gelooft onze fractie niet. Het is nauwelijks een signaal naar Zuid-Afrika, omdat dat het nauwelijks zal merken. Het is hoogstens een vriendelijk gebaar jegens enkele westerse buurlanden die de klandizie dankbaar zullen overnemen en het werkt alleen ten nadele van onze eigen werkgelegenheid. Het zal ook zeer nadelig werken op enkele frontlijnstaten die logistiek grotendeels op Zuid-Afrika zijn aangewezen. Een Tan-Zam-spoorlijn kampt nog steeds met grote problemen en is dus als aan- en afvoerweg onbetrouwbaar. Spoorlijnen uit Angola naar de meer binnen-gelegen regio's zijn geheel buiten functie. De spoorlijnen naar en uit Mozambique functioneren wel, maar met een zeer lage en onregelmatige frequentie, zodat het goederenvervoer, inclusief de olie, hoofdzakelijk op verbindingen via Zuid-Afrika is aangewezen.

De kwestie Namibië vraagt om een oplossing, doch deze wordt grotendeels gefrustreerd, doordat de Verenigde Naties eens de fout hebben begaan om uit te spreken dat de Swapo de enige wettige vertegenwoordiging was van het volk van Zuid-West-Afrika en doordat Cuba niet bereid is, zijn troepen uit Angola terug te trekken. Dat Angola en Mozambique duidelijk technische en militaire adviezen krijgen uit de Oostblokstaten, vervult mijn fractie met grote zorg. Dat deze landen zich bovendien lenen voor het vestigen van steunpunten van een terreurorganisatie als het ANC, maakt de zaak nog triester.

Onze reserves hebben wij reeds bij de begrotingsbehandeling tot uitdrukking gebracht door tegen de post voor hulpverlening aan de frontlijnstaten te stemmen. Zij behoren niet tot de allerarmste landen en indirect komt door onze hulp geld vrij voor militaire

activiteiten en ten dele ook voor de onderdrukking van bepaalde delen van hun eigen bevolking. Wat de economische kant van het vraagstuk betreft, neemt mijn fractie aan dat de brief van de Ministers Van der Klaauw en Van Aardenne van 30 maart 1981, kamerstuk 16 400-V, nr. 87, eventueel aangevuld met recentere gegevens, nog volledig van kracht is en het regeringsbeleid mede bepaalt. Ik denk daarbij aan de paragrafen over de scheepvaart, de luchtvaart, de grondstoffenvoorziening en vele andere punten die in die brief scherp zijn geanalyseerd.

Alles overziende, heeft mijn fractie geen enkele behoefte aan maatregelen die de zwarte bevolking van Zuid-Afrika nog erger zullen treffen dan zij nu al getroffen worden. Wij wijzen dan ook boycotmaatregelen af. Ook in de wereldwijde politiek is er van dit soort maatregelen, die het Oostblok in de kaart spelen, meer nadeel dan voordeel te verwachten. De strategische betekenis van Zuid-Afrika mag bepaald nog wel een keer worden onderstreept. Scheepsreparatie die op de Kaaproutte veel plaatsvindt, kan nauwelijks door andere havens in de omgeving worden overgenomen. Het gaat niet om hobby's of stokpaardjes van Nederlanders, maar om het welzijn van vele miljoenen mensen in Zuid-Afrika.

□

Mevrouw **Ubels-Veen** (EVP): Mijnheer de Voorzitter! Het eerste deel van de regeringsnotitie over Zuid-Afrika is veelbelovend; apartheid wordt veroordeeld, omdat het een ontkenning is van de fundamentele gelijkwaardigheid van de mens. De apartheid in Zuid-Afrika en het illegale bewind over Namibië vormen een situatie die een wezenlijke bedreiging is voor de internationale vrede en veiligheid. Ik ben de Regering dankbaar voor deze constatering. Ik ben het daar helemaal mee eens. Deze stellingname lag trouwens in de lijn der verwachting, omdat in het verleden voorgaande kabinetten zich in gelijke zin uitlieten en ook het parlement zich verschillende keren voor economische sancties heeft uitgesproken.

De Regering constateert dit afschuwelijke onrecht, maar weigert op het beslissende moment, dit onrecht daadwerkelijk te bestrijden via het laatste vreedzame middel, namelijk economische sancties en verschuift zich daarbij achter formele obstakels. De notitie geeft de indruk, dat de Regering eerst haar standpunt heeft

bepaald, namelijk tot geen prijs het verbreken van alle economische betrekkingen met Zuid-Afrika, en daar pas achteraf haar passende argumenten bij zoekt. Het tegenovergestelde had moeten gebeuren. Na alle discussies van de afgelopen jaren in onze samenleving, had bij de Regering een effectieve bestrijding van de apartheid voorop moeten staan. Vanuit dat vaste voornemen had de Regering moeten zoeken naar mogelijkheden om eventuele juridische en economische belemmeringen te doorbreken.

Als wij over Zuid-Afrika spreken, gaat het dan niet allereerst over een mensenrechtenbeleid? Kan de Minister mij uitleggen waarom in deze notitie niet wordt verwezen naar de nota-mensenrechten en het buitenlands beleid?

De door de Regering gehanteerde Benelux-, EG- en GATT-verdragsregelen en het verdrag van 1935 met Zuid-Afrika zouden economische sancties van Nederland ten aanzien van Zuid-Afrika in de weg staan. De conclusie van de op de hoorzitting van 6 juni jongstleden vertegenwoordigde groep van docenten in het internationaal recht luidt anders, namelijk: 'De door de Regering genoemde internationaal-rechtelijke obstakels leveren geen inhoudelijke belemmeringen op voor het nemen van eenzijdige maatregelen tegen apartheid.'

Deze juristen wijzen erop dat apartheid door de internationale gemeenschap wordt aangemerkt als een flagrante schending van de doelstellingen van de Verenigde Naties. Apartheid is een ernstige inbreuk op het volkerenrecht. Ongetwijfeld zullen er tegen de argumenten van deze juristen ook wel weer argumenten aan te voeren zijn en ik acht onze Minister daartoe zeer wel in staat, hetgeen het juridische steekspel kan doen ontaarden in een 'welles-nietes-spelletje'. De politiek zal dan uiteindelijk de doorslag moeten geven.

Andere zwaarwegende tegenargumenten voor de Regering zijn economische belangen. In dit koor zingen de werkgevers mee. Zij wijzen op allerlei verbeteringen in de arbeidsverhoudingen die de laatste jaren tot stand zijn gebracht. Deze verbeteringen zullen de uitwerking van het systeem van de apartheid misschien wel verzachten. De apartheid zelf wordt er niet door aangetast, maar zal nu in verholde vorm onverminderd gehandhaafd blijven.

Zwarte vakbondsleiders die al te fundamentele eisen stellen,

Ubels-Veen

worden terugverwezen naar hun thuisland. Hun paspoort wordt afgenomen, of misschien nog erger, en men hoort niet meer van hen. Ondanks de codevoorschriften schijnen veel Nederlandse bedrijven een slecht sociaal beleid te voeren. Informatieverschaffing over bedrijven in Zuid-Afrika is aan strenge wettelijke regels gebonden, ook vanuit buitenlandse vestigingen in Zuid-Afrika. Hoe komt men dan te weten wat zich werkelijk afspeelt in de bedrijven?

De Regering vreest dat door het staken van economische activiteiten in Zuid-Afrika kanalen om veranderingen te stimuleren, verloren zullen gaan. Is de Minister dan van mening dat deze kanalen in de afgelopen jaren hebben bijgedragen aan een fundamentele aantasting van het apartheidsregime? Hoe hard zijn eigenlijk de door de Regering in het verleden genomen maatregelen, zoals bij voorbeeld het weren van Zuidafrikaanse sportmensen? Volgens persberichten zal een Zuidafrikaan aanstaande zaterdag meedoen aan de TT-races in Assen. Heeft de Minister daar een verklaring voor? De heer Van der Spek wees daar ook al op.

De discussie over de apartheid heeft zich in de afgelopen jaren diep in onze samenleving genesteld. Allerlei organisaties en actiegroepen hebben zich ermee beziggehouden. Vooral de kerken hebben zich zeer intensief over het probleem gebogen en dat ook aan de Regering laten weten. Kan de Minister mij uitleggen waarom ik het geluid van de Nederlandse kerk helemaal mis in de notitie? De Nederlandse Raad van Kerken pleit voor het nemen van economische sancties ten aanzien van Zuid-Afrika, omdat hij dit ziet als het laatste vreedzame middel om een bloedbad te voorkomen.

De Raad is tot deze stellingname gekomen door, zoals hij zelf zegt, vooral te luisteren naar wat de kerken in Zuid-Afrika zelf over apartheid hebben te zeggen. De Raad heeft intensieve contacten met zowel protestantse als rooms-katholieke kerkelijke vertegenwoordigers en met de Zuidafrikaanse Raad van Kerken en weet zich bovendien gesteund door tal van andere buitenlandse kerken. Het noemen van al deze kerken met hun al dan niet gezamenlijke oproepen zou te ver voeren, al wil ik een uitzondering maken voor de Wereldraad van Kerken die zich eveneens op niet mis te verstane wijze tegen apartheid keert.

In Zuid-Afrika zelf dreigt op het ogenblik een confrontatie tussen de Zuidafrikaanse Raad van Kerken en Staat, hetgeen de voorzitter van de Nederlandse Raad van Kerken de vrees ingeeft dat Zuid-Afrika niet ver meer weg is van een kerkvervolging. Ook de Verenigde Naties hebben verschillende keren via resoluties laten weten dat zij apartheid veroordelen, resoluties die ook door Nederland gesteund zijn. Wanneer mensen zich zo druk maken over andere mensen die leven in andere omstandigheden, is het goed te luisteren naar wat die mensen er zelf over te zeggen hebben.

In dit verband noem ik dr. Beyers Naudé, wiens rede die hij zelf niet mocht komen uitspreken enige weken geleden te beluisteren viel in de VU te Amsterdam. Hij zegt daarin o.a.: 'Als het werkelijk waar is wat velen, vooral christenen, voorgeven, namelijk dat het hun diepe ernst is om het euvel van de apartheid te beëindigen, dan is het haast ongelooflijk dat zij na al die jaren er nog niet in geslaagd zijn om met vreedzame acties en strategieën het apartheidsbeleid uit te wissen. Geen enkel land ter wereld kan een beleid van onderdrukking zo lang succesvol volhouden als Zuid-Afrika dat doet, als de gehele beschaaft wereld dat veroordeelt en actief tegenstaat.

Het is uiterst onbillijk, te verwachten dat bij de strijd in hun land betrokken Zuidafrikaners in het openbaar hun steun te kennen geven aan sancties, wat hen blootstelt aan ernstige vervolging'.

Apartheid kost de Zuidafrikaanse overheid steeds meer geld. De uitgaven voor leger, politie, justitie en gevangeniswezen bedragen nu al 20% van de begroting. Om dit te kunnen bekostigen, moet de Zuidafrikaanse economie groeien en bloeien en wordt de zwarte Zuidafrikaan als goedkope arbeidskracht ingezet, om zo zijn eigen onderdrukking te betalen. Buitenlandse handel, investeringen en leningen zijn van essentieel belang voor de Zuidafrikaanse economie. Zij zijn een structurele steun aan het apartheidssysteem. Blank en zwart ervaren dit zo.

Wanneer Nederland nu niet besluit tot economische sancties, neemt het een zware verantwoordelijkheid op zich. Ik pleit voor een olieboycot, voor het staken van alle economische activiteiten in Zuid-Afrika, voor een verbod op invoer van kolon uit Zuid-Afrika. Het is misschien de laatste kans die ons wordt geboden

en die het proberen alleszins waard is, om te helpen voorkomen dat daar een escalatie van geweld plaatsvindt, waarbij miljoenen zullen sterven, zowel blank als zwart, en waarbij zelfs de wereldvrede in gevaar kan komen.

Hoewel ik de gevolgen van economische sancties onderschrijf, zie ik deze sancties in de allereerste plaats als een symbolisch gebaar, zowel voor de zwarte bevolking om haar te laten weten dat wij partij voor haar kiezen en dat wij haar morele steun geven, als voor de blanke bevolking met de boodschap dat zij op moet houden met de apartheid omdat daarmee immers haar eigen voortbestaan op het spel wordt gezet. De vijandschap ten opzichte van blanken is nu al in veel andere Afrikaanse landen voelbaar. Economische sancties zullen kunnen meewerken om die groeiende vijandschap tussen blank en zwart bespreekbaar te maken in een ronde-tafelconferentie.

In juni 1980 pleitte de huidige Minister-President, toen nog kamerlid Lubbers, voor een olieboycot als een element van herkenning voor de gekleurde volken. Ik doe hierbij ook een beroep op het CDA, dat in zijn beleidsplan van twee jaar geleden een goede keus deed, om die keus ook trouw te blijven en om, nu het economisch slecht gaat, al die miljoenen mensen niet te laten vallen. Apartheid is een wereldprobleem, maar wij voelen ons als Nederlanders die dezelfde taal spreken, op historische gronden zeer verbonden met Zuid-Afrika. Het feit dat mensonterende wetten in onze taal geschreven worden, treft ons tot in het diepste van onze ziel. Ik besluit dan ook met een paar regels van de zwarte dichter Izack Gilbert:

Als ik naar de Hemel ga
Heer om heel secuur te zijn,
geef mij dan zacht sluijk haar en een mager wit gezicht.

Twee keer hel is wel een beetje veel, dus enkel om secuur te zijn
geef mij dan zacht sluijk haar en een mager wit gezicht.

□

De heer **Wagenaar** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Dat een discussie in Nederland over Zuid-Afrika gemakkelijk kan leiden tot politisering van ons buitenlands beleid, werd reeds in 1969 signaleerd door de Amerikaanse hoogleraar Robert Rusell, die deze ontwikkeling als volgt omschreef: 'Politisering beperkt de interne verdeeldheid in het land niet, maar accentueert haar ten koste van de constantheid in de nationale politiek.

Wagenaar

Als het Nederlandse volk genoeg gefrustreerd wordt door de immoraliteit van de internationale politiek en voldoende verzet raakt op het nastreven van utopische doeleinden, zou Nederland een pseudo-buitenlands beleid kunnen gaan nastreven, gegrond op plechtige vermaningen aan de rest van de wereld om zich zelf te redden. Kortom, Nederland zou zich dan bezighouden met zinloze beoefening van internationale moraliteit in plaats van met een verantwoord buitenlands beleid'.

Juist deze zinloze beoefening van internationale moraliteit komt in het bijzonder bovendrijven als het gaat om Zuid-Afrika. Een moraliteit die ten koste gaat van een consistent buitenlands beleid en die ook helaas zijn sporen heeft nagelaten in de notitie van de Regering.

Ik zet een aantal onvolkomenheden c.q. tegenstrijdigheden in de notitie van de Regering op een rij.

De notitie begint in negatieve zin met een veroordeling van de politiek van apartheid in Zuid-Afrika, doch spreekt met geen woord in positieve zin over de vraag welke politieke structuur – eenheidsstaat, confederatie van staten etc. – de Regering dan wel zou willen bevorderen. Wordt met de apartheid zowel de grote apartheid, hoe dan ook gedefinieerd, dan wel de kleine of alleen de kleine apartheid bedoeld?

De nota stelt in negatieve zin dat het voortbestaan van de apartheid de stabiliteit in de regio in gevaar brengt, maar blijft in gebreke om in positieve zin een consistente lijn aan te geven in ons buitenlands beleid die dan wel op effectieve wijze aan de stabiliteit in de regio zou kunnen bijdragen. De vraag is dan welk effect eenzijdige sanctiemaatregelen op de stabiliteit in de regio hebben, te meer daar zij in feite gepaard gaan met gewelddadige acties van bevrijdingsbewegingen als ANC en SWAPO.

Ook valt het op, dat in de notitie de economische gevolgen van eenzijdige economische maatregelen niet of nauwelijks worden besproken. Evenmin wordt in de notitie aandacht geschonken aan mogelijke politieke gevolgen die eenzijdige maatregelen met zich kunnen brengen voor de Nederlandse positie in de Europese Gemeenschap en in Zuid-Afrika. Het is toch een belangrijk manco dat het effect op de binnenlandse verhoudingen in Zuid-Afrika onbesproken blijft, terwijl dit toch feitelijk de kernvraag is.

De Regering stelt in de notitie, dat een investeringsstop politiek belangrijk zou kunnen zijn, terwijl een dergelijke maatregel volstrekt in tegenspraak is met het pleidooi elders in de notitie voor de betrokkenheid van het internationale bedrijfsleven wat betreft de totstandkoming van vreedzame veranderingen in Zuid-Afrika. Wij zouden op al deze kritiek gaarne een reactie van de Minister vernemen.

Resumerend, verschaft de notitie van de Regering inzake Zuid-Afrika naar onze inschatting te weinig samenhang tussen doel en middelen en wekt zij de indruk te veel te zijn opgesteld met het oog op binnenlands-politieke verhoudingen. De vraag is echter of een verantwoord buitenlands beleid kan stoen op een optelsom van nationale stokpaardjes.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft de stellige overtuiging dat de gesignaleerde tegenstrijdigheden op grond van pragmatische en ethische aspecten ook zijn terug te voeren op de eenzijdige uitgangspunten die in de buitenlandse politiek op dit punt wel worden gehanteerd. Wij geloven niet, dat een keuze tussen de pragmatische of ethische benadering c.q. de combinatie daarvan in beginsel de richting van een verantwoord buitenlands beleid kan aangeven. Het eerder gesignaleerde gebrek aan samenhang tussen doel en middelen in het beleid wijst onzes inziens ook op een fundamentele afwezigheid van een duidelijke keuze en afweging van eigen verantwoordelijkheden van enerzijds de internationale gemeenschap en Nederland en anderzijds de Zuidafrikaanse gemeenschap zelf ten aanzien van een oplossing van de problematiek in dit gebied. Wij willen thans een poging wagen die samenhang in het buitenlandse beleid aan te geven.

Mijn fractie is van oordeel, dat de zogenaamde kleine apartheid in Zuid-Afrika in strijd is met de gelijkheid van alle mensen voor God en met het christelijk-staatkundig beginsel van soevereiniteit in eigen kring. Voortduuring van deze vorm van apartheid veroorzaakt fundamenteel onrecht aan burgers en bevordert het geweld in deze samenleving. Aan de andere kant is het onze opvatting, dat het tot de eigen verantwoordelijkheid van de Zuidafrikaanse regering en van alle betrokken partijen daar behoort om de sociale, economische, culturele, educatieve en politieke gelijkberechtiging vorm te geven met inachtneming van de eigensoortige ontwikkeling

van de volken in dit gebied, zonder dat de zogenaamde kleine apartheid hiertoe als onmisbaar instrument wordt gehanteerd. Wij stellen vast, dat de Regering in de notitie op geen enkele wijze de politieke en volkenrechtelijke consequenties hiervan onder ogen heeft gezien.

Niet alleen zijn humanitaire steun aan ANC en SWAPO en steun aan gematigde stromingen onder blanken en zwarten innerlijk tegenstrijdig, het ontbreekt ook vooral aan een effectieve beoordeling van de mogelijkheden om via massale steun aan gematigde politieke groeperingen in Zuid-Afrika een vreedzaam verloop van het proces te helpen waarborgen. Mijn fractie is van mening, dat het regeringsbeleid zich eenduidig en eenzijdig moet richten op het verlenen van een zo groot mogelijke steun aan die groeperingen die geweld als middel afwijzen.

Mijnheer de Voorzitter! Onze fractie heeft weinig lust al te zeer in te gaan op het volkenrechtelijk strijdgewoel over mogelijke juridische obstakels voor eenzijdige acties tegen Zuid-Afrika. Zo veel is ons na bestudering van de notitie en de stukken naar aanleiding van de hoorzitting wel duidelijk geworden, dat de afweging tussen algemeen volkenrecht, GATT en Benelux-recht in de grond van de zaak vastzit op een politieke keuze en dus feitelijk weer terugvalt op een ethisch dan wel pragmatisch uitgangspunt.

Mijn fractie betreurt het, dat de Regering het multi-interpretabele karakter van het represaillerecht in de internationale wetgeving niet eerder heeft onderkend en zich niet wat meer heeft geconcentreerd op het onzes inziens valide argument, dat rechtelijke toetsing van artikel 2 van de Sanctiewet, dus in de nationale wetgeving, met het oog op de behandeling van schadeclaims zal uitgaan van mandaire en niet van eenzijdige boycotmaatregelen.

In elk geval rijst de vraag of de Regering de gevestigde indruk na uitlatingen van het Asser-Instituut, dat er geen juridische obstakels zijn, niet had kunnen voorkomen.

Mijnheer de Voorzitter! Nadat wij getracht hebben om vanuit onze visie over samenhangend buitenlands beleid de zaak te benaderen, zou ik tot slot onze visie op de kritische dialoog met Zuid-Afrika willen uiteenzetten. Allereerst enige opmerkingen over de rol van de kerken in deze kritische dialoog. Wij betreuren het dat de Raad van Kerken de confrontatie voorstaat en in feite solidair is met de marxistische bevrijdingsbewegingen.

Wagenaar

Het lijkt erop dat het anti-revolutionaire beginsel 'tegen de revolutie het evangelie van Jezus Christus' hierbij is ingeruild voor het adagium 'tegen de evolutie het evangelie van ANC en SWAPO'. Een en ander is des te ernstiger wanneer wij de positie van christenen in bij voorbeeld Mozambique in ogenschouw nemen. Het is onze overtuiging dat juist kerken een buitengewone rol kunnen spelen in het bereiken van een verzoening tussen de verschillende bevolkingsgroepen.

Ik kom thans te spreken over het politieke aspect van een kritische dialoog met Zuid-Afrika. Vanuit de eerder geschatte samenhang komen wij tot de volgende concrete uitgangspunten. Wij hebben de overtuiging dat een autonoom proces van veranderingen op politiek en sociaal-economisch gebied in zuidelijk Afrika gaande is. Het beleid zal onzes inziens dan ook maximale steun moeten geven aan het aan de gang houden van deze veranderingen.

Mijn fractie beschouwt de constitutionele voorstellen van de Zuidafrikaanse regering, om te komen tot een driekamerparlement voor blanken, Indiërs en kleurlingen, beslist onvoldoende, omdat het proces van politieke gelijkberechtiging van de zwarte bevolking hiermee toch onopgelost blijft en omdat nog moet worden gezien of dit alternatief voor het Westminster-systeem bestaansrecht kan hebben zonder wettelijke raciale opdeling van de kiezer in drie bevolkingsgroepen. Een en ander neemt niet weg dat er toch een proces op gang is gebracht dat een geloofwaardige uitkomst van de constitutionele vormgeving niet per se behoeft uit te sluiten.

Mijn fractie zou er voorts voorstander van zijn indien onze ambassade in Pretoria in de toekomst meer mogelijkheden krijgt om de beïnvloeding van Nederlandse opvattingen, gericht op een vreedzame veranderingen in de Zuidafrikaanse samenleving, meer tot gelding te kunnen brengen. Ziet de Minister daartoe mogelijkheden?

Naar onze opvatting kunnen maatregelen op sociaal-economisch terrein een bijdrage leveren aan de kritische dialoog-politiek indien wordt aangesloten bij belangrijke veranderingen die op het gebied van de arbeidsrechtverhoudingen in Zuid-Afrika hebben plaatsgevonden. Ik denk hierbij aan de hervormingsvoorstellen van de commissie Wichahn ter zake van de arbeidsvoorwaarden en zwarte

vakbondsactiviteiten, die voor een belangrijk gedeelte door de Zuidafrikaanse regering zijn overgenomen. Een en ander heeft geleid tot een snelle groei van het ledental van zwarte vakbonden en tot doorbraken bij de totstandkoming van collectieve arbeidsovereenkomsten, zoals recentelijk in de mijnbouw.

Met de Regering zijn wij van oordeel dat het internationale bedrijfsleven op basis van de EG-gedragscode in de toekomst een belangrijke rol moet kunnen spelen. Wij delen de opvattingen van het CNV in zoverre dat wij toch meer voelen voor een vrijwillige uitbreiding van de gedragscode en geen voorstander zijn van koppeling van investeringen aan het realiseren van betere arbeidsverhoudingen in de individuele onderneming.

Mijn fractie betreurt het dat de Regering in haar notitie geen aandacht schenkt aan de veiligheidssituatie in Zuid-Afrika. Er wordt geen poging gedaan om het beleid af te stemmen op een effectieve doorbreking van de geweldsspiraal in dit gebied tegen de achtergrond van de Oost-Westverhouding.

Mijnheer de Voorzitter! Wij realiseren ons dat vele aspecten van de dialoog-politiek thans politiek onhaalbaar zijn. Menselijkerwijs gesproken is het niet ondenkbaar dat in zuidelijk Afrika het vuur werkelijk in de pan zal slaan. Alleen al dit vooruitzicht doet ons de hoop uitspreken, dat een effectieve dialoogpolitiek met Zuid-Afrika eens haar vruchten zal kunnen afwerpen. Soms bekruipt ons de gedachte dat een discussie over Zuid-Afrika veel weg heeft van een binnenlandse show in een zeepbel. Wij zijn in ieder geval bereid om die bel door te prikken.

□

De heer **Wallage** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het beleid dat de Regering ten aanzien van Zuid-Afrika wil voeren, is onwaarschijnlijk, omdat het de apartheid veroordeelt zonder dat die economische maatregelen worden getroffen die in ons vermogen zouden liggen. De Regering negeert de ondubbelzinnige wens van de Tweede Kamer, die tot drie maal toe uitsprak, tot een zelfstandig olie-embargo van ons land te willen komen. De regeringsnota schaadt onze mogelijkheden om een nieuwe relatie met zwart Afrika op te bouwen. Zij handhaaft de medeplichtigheid van de Nederlandse investeerders aan het apartheidsregime.

'Zuid-Afrika verkeert in een staat van oorlog – weliswaar nog een

onverklaarde oorlog – maar niettemin oorlog.' Dit zei dr. Beyers Naudé in een rede voor de Vrije Universiteit van Amsterdam. Hij sprak via een bandje, want het apartheidsregime had hem geen uitreisvergunning gegeven. Het was een somber relaas dat Beyers Naudé daar hield. Hij sprak van de kloof tussen blank eigenbelang en machtoverheersing en de onbuigzame zielsovertuiging van miljoenen zwarten, dat recht en gerechtigheid aan hun kant zijn. Wij hebben ons vandaag de vraag te stellen, hoe wij ons verhouden tot zo'n land, waar een blanke minderheidsregering in staat van oorlog leeft met de meerderheid van de bevolking.

Beyers Naudé zei nog meer: 'Als het werkelijk waar is wat velen, vooral christenen, voorgeven, namelijk dat het hun diepe ernst is om het euvel van de apartheid te beëindigen, dan is het haast ongelooflijk dat zij er na al deze jaren nog niet in geslaagd zijn om met vreedzame acties en strategieën het apartheidsbeleid uit te wissen.' Ook daarover gaat dit debat: hoe geloofwaardig zijn onze veroordelingen van het apartheidsregime nog na al die vorige uitspraken in deze Kamer als deze niet gevolgd worden door die maatregelen die wij vanuit onze eigen verantwoordelijkheid zelfstandig kunnen nemen?

Vergeleken met die vorige debatten, verslechtert de situatie in de regio snel. Op 26 juni 1980 zei Ter Beek in deze Kamer: 'Het al of niet hanteren van het boycotwapen raakt onze diepste waarden, omdat het het laatste vreedzame middel is tot vreedzame verandering in Zuid-Afrika. Het alternatief is niet anders dan dat van het geweld.' Nu in 1983 spoelt een golf van geweld over zuidelijk Afrika. De groeiende destabilisatie in de regio, de escalatie van de strijd in Zuid-Afrika zelf, het behoort ons een besef van urgentie te geven. Een besef dat in de regeringsnota pijnlijk ontbreekt. De militarisering van het regime, de militaire campagnes die steeds dieper de frontlijnen binnendringen, de onrechtmatige bezetting van Namibië en van een deel van Angola, dit alles vormt een tijdbom die steeds luider tikt, maar onze Regering hoort haar niet.

Terwijl het apartheidsregime de wereld afleidt met zogenaamde hervormingsvoorstellen, neemt de feitelijke repressie van de zwarte bevolking toe. De apartheid wordt geperfectioneerd, de rechteloosheid wordt van regels voorzien, van pasjes, werkbriefjes, verblijfsvergunningen en geen gedragscode die daaraan wat

Wallage

verandert. Dus neemt de wanhoop van de zwarte bevolking en daarmee het geweld in hun vrijheidsdrang toe.

Een rapport van de Rockefeller Foundation van enkele jaren geleden heette: 'Time is running out'. Nu kan worden gesteld: de tijd is op. Voor de westerse wereld geldt: wij hebben onze tijd verbruikt. Wat heeft het de zwarte bevolking van Zuid-Afrika geholpen, decennia van open handelsbetrekkingen met het westen, welke fundamentele vrijheden zijn hun geworden dank zij de dialoog en welke feitelijke ondersteuning hebben wij hun geboden in hun vrijheidsstrijd? Nu rukt de communistische invloed in zuidelijk Afrika op. Ook Beyers Naudé sprak over de economische vervlechting van het westen met het apartheidsregime en concludeerde: 'Als dit proces zo voortduurt, leidt dit onvermijdelijk daarheen dat de zwarte bevolking haar toekomstige ideologische en militaire steun meer en meer bij het Oostblok gaat zoeken.'

Zoals het regime de bevrijdingsbewegingen tot gewelddadigheid probeert te drijven het Westen door voortgaande economische vervlechting met de blanke minderheidsregering zwart Afrika in de handen van dat andere machtsblok. Nergens in de regeringsnota blijkt enig besef voor deze machtspolitieke gevolgen van een beleid dat de apartheid wel veroordeelt, maar er geen economische sancties tegen treft. Is het juist niet de politiek van het Westen, die het apartheidsregime de brandstof, de machines en de deskundigheid levert? Is het een wonder dat zwart Afrika zijn heil elders zoekt?

De regeringsnota begint met een passage die benadend had behoren te zijn voor de inhoud van het vervolg: 'Daarom is de Regering van oordeel, dat de apartheid in Zuid-Afrika en het illegale bewind over Namibië bestanddelen vormen van een situatie die een wezenlijke bedreiging is voor de internationale vrede en veiligheid.'. Het is juist deze formulering die de grondslag had kunnen vormen van een ook in volkenrechtelijk opzicht goed te verdedigen sanctiebeleid, maar met Bertold Brecht zeg ik: 'Die Verhältnisse, sie sind nicht so'.

Dit kabinet heeft, wetende dat de fractie van de VVD geen sancties op economisch terrein wenste, ervoor gekozen de spanning met het CDA-beleidsplan inzake Zuid-Afrika als volgt op te lossen.

Men heeft de daden die de VVD graag zag, verpakt in de woorden die

het CDA graag hoort. Het is een onwaarschijnlijke stellingname geworden. Het is Jakobs stem, maar het zijn Ezaus handen.

Hoe anders kan de juridische vluchtroute worden omschreven die het kabinet volgt om maar te ontkomen aan het nemen van economische sancties? Onwaarschijnlijk is het om eenzijdige sancties niet uit te sluiten, maar tegelijkertijd als argument aan te slepen om maar niet te hoeven.

Waarom wordt niet eerlijk gezegd: wij vinden de situatie in zuidelijk Afrika weliswaar zeer ernstig, maar wij vinden niet dat ons land zelfstandig sancties moet nemen? Dat is de kern van deze opstelling. Het zou een openlijke erkenning hebben ingehouden van het feit dat de CDA-ministers weigerachtig zijn het CDA-beleidsplan voor zuidelijk Afrika uit te voeren. Dat plan vroeg om deelname aan het vrijwillige olie-embargo, om een investeringswet à la Zweden en een invoerbepijning van bij voorbeeld kolen.

Ik moet aannemen dat het CDA deze uitspraken deed gezien tegen de achtergrond van alle pogingen, ondernomen door deze Kamer om tot sancties jegens Zuid-Afrika te komen. Na dat alles komt dan dit kabinet en meldt slechts: wij willen wel, maar wij kunnen niet.

De hele juridische argumentatie heeft slechts één politiek doel: een zodanig rookgordijn neer te laten dat aan het oog wordt onttrokken hoe een CDA-minister het beleidsplan van zijn eigen partij aan zijn laars lapt.

Het is vandaag onze opdracht, de gedachtenwisseling met de Regering uit te tillen boven het niveau waarnaar de regeringsnota ons heeft doen afdalen. Dat kan ook, dankzij de volstrekt openhartige adviezen van de docenten in het volkenrecht. De grondslag van hun advies berust op dezelfde uitspraak waarmee de Regering haar nota begint: apartheid als een wezenlijke bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid.

De juristen trekken daaruit de conclusie die het kabinet niet wilde trekken: alle staten hebben het recht om represailles te treffen tegen een zodanig grove schending van mensenrechten zoals apartheid is. Sterker nog, niet alleen achten de volkenrechtgeleerden Nederland gerechtigd tot eenzijdige maatregel jegens Zuid-Afrika, zij betwisten zelfs andere landen het recht, zich te verzetten tegen de wijze waarop Nederland aan de eigen verantwoordelijkheid gestalte meent

te moeten geven. Het recht van de internationale economische organisaties moet volgens de juristen geplaatst en geïnterpreteerd worden, gezien tegen de achtergrond van de verplichting van het algemene volkenrecht, met name het Handvest van de Verenigde Naties.

Noch voor een olie-embargo, noch voor een kolenboycot, noch voor een investeringsstop behoeven de economische verdragen een barrière te vormen. Het behoeft niet, maar waar onwil heerst, is geen weg.

Die onwil van de Regering blijft vooral daar waar zij niet is geslaagd, juridische argumenten te vinden om achter weg te duiken. Een investeringswet à la Zweden kan niet tot de juridische onmogelijkheden worden verklaard. Geen nood: moeiteloos verandert de Regering van argumentatie. Een investeringswet werkt alleen als daaraan een extraterritoriale werking wordt verbonden. De Regering wil dat niet. Zij beroept zich daarbij op de leveranties voor de Siberische aardgaspijplijn. Als zo'n wet juridisch mogelijk is en praktisch uitvoerbaar, dan moeten er wel politieke bezwaren tegen worden aangevoerd. Ik hoop dat de fractie van het CDA die ondubbelzinnig voor zo'n wet heeft gepleit in het verleden, vandaag niet zal nalaten conclusies uit de opstelling van de Regering te trekken.

Het is bij deze nota ongeveer als volgt: maatregelen mogen niet, omdat zij niet kunnen; maatregelen kunnen niet omdat zij niet mogen; maatregelen mogen wel en zij kunnen ook, maar wij doen het toch maar niet, omdat anderen het niet doen. Dat maakt de regeringsnota behalve onwaarschijnlijk ook tot een ergerlijk stuk.

De meningsverschillen tussen de fracties van de VVD en het CDA over het CDA-beleidsplan verlammen een werkelijk actief Nederlands beleid. De rol die wij zouden kunnen spelen als wij dat zouden willen, is aan het einde van het document verschaald tot een boycot op cultureel, sportief en wetenschappelijk terrein, zonder dat aan deze houding consequenties worden verbonden, daar waar het telt in de internationale verhoudingen, in de politiek en vooral de economische betrekkingen.

Het gebrek aan daadkracht daar waar het Zuid-Afrika echt zou gaan raken, tast ook de geloofwaardigheid aan van de maatregelen die de Regering wel neemt. Leg het de bosbouwstudenten uit Stellenbosch

Wallage

maar eens uit, waarom zij niet naar Nederland mogen voor een studiereis, terwijl Nederlandse tankers wel olie mogen aanvoeren naar Zuid-Afrika. Leg het maar eens uit, waarom wij geen subsidie meer verlenen voor boeken die gebruikt worden aan Zuidafrikaanse universiteiten, terwijl Philips nog steeds apparatuur mag leveren die de politie van Zuid-Afrika in staat stelt, de zwarte bevolking nog effectiever te onderdrukken.

De Regering sluit, zo wordt gezegd, eenzijdige maatregelen niet uit. Dat stond ook in het regeerakkoord. Op eigen verantwoordelijkheid van Nederland te treffen maatregelen mogen niet bij voorbaat worden uitgesloten, zo stond er. Dat 'niet bij voorbaat' klinkt veelbetekenend.

Opvallend is dat bij de bespreking van het rapport van de stuurgroep slechts één argument door de Regering in de nota met name wordt herhaald, namelijk '...de traditionele voorkeur voor een zo groot mogelijke liberalisering van het handels- en kapitaalsverkeer'. Nu de volkenrecht deskundigen van de juridische argumentatie van de Regering geen spaan hebben heel gelaten, rest slechts deze liberale richtingwijzer.

In dit verband roep ik de woorden in herinnering van dr. Kouwenhoven, de praeses van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, die tijdens de hoorzitting zei: 'Wij zijn mede verantwoordelijk doordat wij investeren. Niet wie kapitaal terugtrekt moet zich verantwoorden, maar wie het er laat ...'. Hoe kan de Regering algemene principes van open handelsverkeer aanroepen, terwijl westerse investeringen in Zuid-Afrika het regime economisch in staat stellen te blijven functioneren? Hoe moet worden gedacht over de verwijzing naar open handelsverkeer, terwijl eenzijdige economische maatregelen slechts op praktische gronden worden afgewezen?

Het is van tweeën één. Of men kiest in beginsel voor desinvesteren of men vindt economische ontvlechting niet noodzakelijk. Graag hoor ik een duidelijke stellingname van de Regering op dit punt. Nu begeleidt de Regering nieuwe investeringen met enkele randvoorwaarden, terwijl zij steeds maar betoogt dat het toch zo jammer is dat allerlei belemmeringen haar ervan weerhouden serieus tot desinvesteren te besluiten. Wie gelooft dat nu? In elk geval gelooft de blanke Zuidafrikaanse pers dat niet, want die registreerde feilloos dat de

Nederlandse Regering kiest tegen economische sancties.

De Zuidafrikaanse economie is door tal van oorzaken instabieler geworden. De noodzaak bij het IMF te lenen, onderstreept deze wankele positie nog eens. Terwijl het Banking Committee van het Huis van Afgevaardigden aan een vergrote bijdrage van Amerika aan het IMF de voorwaarde verbond, dat de Amerikanen zich zouden verzetten tegen faciliteiten aan landen als Zuid-Afrika, zweeg Nederland.

In de huidige economische situatie van Zuid-Afrika telt elke olieleverantie, elke buitenlandse investering en elke overdracht van nieuwe technologie. Het 'na U', dat kennelijk een leidend beginsel van onze buitenlandse politiek is geworden, miskent het wankele evenwicht dat ook internationaal jegens Zuid-Afrika bestaat. Het Huis van Afgevaardigden ging verder in de IMF-zaak. Carter ging verder dan onze wapenembargoregelingen. Zweden gaat verder dan wij, als het om investeringen gaat. Terwijl de situatie in zuidelijk Afrika steeds verder escaleert, wachten wij op anderen die weer op ons wachten. Nederland zou in het doorbreken van die angstige stilte een rol van betekenis kunnen spelen, door te laten zien dat het ons, ook op economisch terrein, ernst is.

Wat is de onderhandelingspositie in de Veiligheidsraad als ons land niet eerst zelf doet wat het van andere landen vraagt? Zou een initiatief met de Scandinavische landen niet heel wat meer kans van slagen krijgen als wij zelf ten aanzien van de olie, de kolen en de investeringen zouden bewijzen dat wij ten minste bereid zijn vrijwillig op ons te nemen wat wij van anderen vragen om verplicht te doen? Is het een wonder dat de Benelux-partners afwerend reageren als zij worden benaderd vanuit de halfslachtige en onwaarachtige houding die aan de regeringsnota ten grondslag ligt?

Het gaat hierbij, niet alleen om het morele vraagstuk, te weten dat men van anderen niet mag vragen waartoe men zelf feitelijk niet bereid is. Het gaat er bovenal om, wat voor soort rol men ons land in het internationale krachtenveld wil laten spelen. Soms dringt zich dan het beeld op van de schoolmeester en het vingertje. Te veel is in het beeld van een progressief buitenlands beleid het accent op die morele, appellerende rol komen te liggen. Het bood de tegenstanders van zo'n beleid de gelegenheid zich te afficheren als de nuchtere, zakelijke

belangenbehartigers van het Nederlandse bedrijfsleven.

De ontwikkelingen in zuidelijk Afrika laten dergelijke simplificaties echter niet toe, want wat is er zakelijk aan wanneer nu wordt nagelaten een vertrouwensrelatie met zwart Afrika op te bouwen? Welk commercieel belang is er eigenlijk mee gediend dat de Sovjet-Unie steeds vastere voet aan wal krijgt bij de bevrijdingsbewegingen en bij onafhankelijk geworden staten in Afrika? Wat betekent de verbondenheid met het Amerikaanse investeringsgedrag in Zuid-Afrika als de bom daar definitief barst? Zelfs in zakelijk opzicht valt er dus wel wat af te dwingen op de innerlijke logica van dat beleid. Het vervreemdt ons van het overgrote deel van Afrika en het brengt ons ten aanzien van Zuid-Afrika niet in de positie om wezenlijke veranderingen te bevorderen.

De combinatie van VVD-daden en CDA-woorden brengt ons nergens krediet. Wij worden in Zuid-Afrika immers niet vertrouwd omdat men achter Van den Broek steeds Jan Nico Scholten ziet staan en in zwart Afrika vertrouwen zij ons niet, want daar zien zij voor Jan Nico Scholten steeds Van den Broek staan.

Ik kom tot een samenvatting van onze kritiek op het regeringsbeleid:

1) Dat beleid is onwaarachtig omdat het aan een veroordeling van het apartheidregime geen consequenties van betekenis verbindt.

2) Dat beleid is innerlijk tegenstrijdig, omdat het in de culturele sector wel, maar in de economische sector niet voor ontvlechting van onze betrekkingen kiest.

3) Dat beleid brengt ons niet in de positie in de internationale volkerengemeenschap echt wervend op te treden voor een anti-apartheidbeleid, omdat de Regering niet bereid is zelfstandig die maatregelen te treffen die zij wel van anderen vraagt.

4) Het leidt noch tot constructieve engagement, want daarvoor is het verhaal te scherp, noch tot constructieve desengagement, ontvlechting, want daarvoor is het beleid feitelijk te slap.

5) Door te vluchten in juridische obstakels neemt de Regering niet echt de verantwoordelijkheid voor het beleid dat zij nu voert. Zij zou wel anders willen, zegt zij, maar zij kan niet.

En zo staat vandaag de Kamer voor de keus of zij genoeg neemt met de kennelijke onwil van de Regering om tot een actief initiatief te komen. Of kiezen wij voor een wervend optreden van ons land op basis van een aantal

Wallage

zelfstandig door Nederland te nemen maatregelen? Het is daarbij zaak de geloofwaardigheid van dit parlement in bescherming te nemen tegen al diegenen, die denken dat een boycot dichterbij komt als je er maar over praat. Ook het tegendeel kan waar zijn: de machteloosheid van de Kamer om haar wil tot een olie-embargo tot gelding te brengen, vormt ook een signaal, maar in onze ogen wel een verkeerd signaal. Want ook voor ons geldt wat ds. Roos, de voorzitter van de Hervormde Synode, in Trouw over de kerken zei: 'Als Nederland het laat afweten, zullen de blanke machthebbers in Zuid-Afrika tegen de zwarten zeggen: je ziet dat die solidariteit van de Nederlandse kerken in politiek opzicht geen enkel effect heeft.'

De fractie van de PvdA meent dat tegenover het uiteengezette regeringsbeleid een helder antwoord uit de Kamer gegeven behoort te worden, in het besef dat er weinig tijd meer is en dat niet wij, maar de zwarte bevolking van Zuid-Afrika de consequenties draagt wanneer wij niet tot effectievere maatregelen dan de Regering weten te komen.

Een olie-embargo nu is meer dan een signaal; het is een bewijs dat wij alles doen wat in ons vermogen ligt om de druk op Zuid-Afrika te verhogen; het versterkt onze gesprekspositie naar andere landen en legt een bodem van geloofwaardigheid onder onze internationale initiatieven.

Een verbod op Nederlandse investeringen in Zuid-Afrika ondermijnt de economische basis van het regime, niet omdat onze investeringen doorslaggevend zouden zijn, maar wel omdat daarmee een begin wordt gemaakt met de ontvlechting van Westerse en apartheidsbelangen.

Uitbreiding van het wapenembargo ten slotte met die goederen die op de lijst van strategische goederen staan, kan een einde maken aan de leverantie van produkten die in de feitelijke repressie van de zwarte bevolking kunnen worden gebruikt. Het maakt duidelijk waar 'business as usual' eindigt en medeplichtigheid begint.

Dit pakket zal zeker niet zonder moeilijkheden gerealiseerd kunnen worden. Natuurlijk dient zo'n beleid ook verdedigd te worden in de internationale verbanden waarin ons land werkzaam is, maar het vloeit voort uit ons inzicht dat elke lidstaat van de Verenigde Naties het recht heeft om tegen de flagrante schending van het Handvest, die apartheid ik, op te treden. Om nog eenmaal Beyers

Naudé te citeren 'Zuid-Afrika verkeert in staat van oorlog.' Er liggen naar het oordeel van de fractie van de PvdA geen alternatieven meer tussen de solidariteit met de zwarte bevolking of de collaboratie met het apartheidsregime. De keus is aan ons.

Over een tweetal zaken zou ik nu al een uitspraak van de Kamer willen vragen, mijnheer de Voorzitter.

Moties

De **Voorzitter**: Door de leden Wallage en Ter Beek worden de volgende moties voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat opvoering van de druk op Zuid-Afrika meer dan ooit gewenst is;

verzoekt de Regering, wettelijke maatregelen voor te bereiden die Nederlandse investeringen in Zuid-Afrika onmogelijk maken,

en gaat over tot de orde van de dag.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat opvoering van de druk op Zuid-Afrika meer dan ooit gewenst is;

verzoekt de Regering, over te gaan tot aansluiting hij het bestaande olie-embargo jegens Zuid-Afrika en tevens in internationaal verband te ijveren voor verdere uitbreiding van dat embargo,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, worden deze moties voldoende ondersteund.

Zij krijgen respectievelijk de nrs. 8 en 9 (17 895).

□

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Zuid-Afrika 1983. Een 20-jarige blanke wordt veroordeeld tot 50 dagen gevangenisstraf, die hij mag uitzitten in de weekends. Hij was op zijn verjaardag een ritje gaan maken en onderweg uitgestapt om een toevallig voorbijgaande zwarte voetganger in elkaar te slaan. Die had dat niet overleefd. Tegenover de rechter verklaarde de jongeman dat hij plotseling zin kreeg om een domkop af te tuigen. De rechter had daar blijkbaar begrip voor en gaf een weekendstraf, zodat de man door kon werken aan zijn maatschappelijke carrière.

Zuid-Afrika 1983: drie zwarte verzetsstrijders, leden van het ANC,

worden ondanks protesten en gratieverzoeken uit alle delen van de wereld opgehangen, omdat bij hun verzet tegen de apartheid doden waren gevallen.

'Laat niemand enige illusie koesteren. Als ons beleid logisch wordt uitgevoerd, zal er uiteindelijk geen enkele zwarte meer zijn die nog de Zuidafrikaanse nationaliteit heeft', zei minister van Bantoezaken en Ontwikkeling, dr. Connie Mulder, zes jaar geleden in het parlement.

Zuid-Afrika 1983. Het beleid wordt logisch uitgevoerd. Acht miljoen zwarte mensen zijn nu vreemdeling in het land waar zij zijn geboren. Men zal niet rusten tot het doel is bereikt: volledige uitschakeling van de zwarte bevolking.

Mijnheer de Voorzitter! Als ik dan de veroordeling van de apartheid lees zoals de Nederlandse Regering die in het begin van haar notitie over Zuid-Afrika verwoordt en als ik zie welke beleidsconclusies daarop volgen, dan bekruipt mij het heel onbehaaglijke gevoel, dat er iets niet klopt. Die verontwaardiging over de apartheid is verbaal. Zij klinkt niet echt. De Regering realiseert zich in feite niet waar zij het over heeft.

Toch is het nog niet zo lang geleden, dat Minister-President Lubbers, toen nog fractieleider van het CDA, in deze Kamer bepleitte dat Nederland een voortrekkersfunctie zou vervullen in de internationale strijd tegen de apartheid. Met nadruk wees hij erop, dat de Zuidafrikaanse rassenwetten in Nederlandse woorden zijn geschreven en dat de Nederlandse taal wordt misbruikt voor de rechtvaardiging van de apartheid. Was dat toen ook verbale verontwaardiging, waaraan je niet of nauwelijks consequenties behoeft te verbinden? Is deze regeringsnota alles wat er van zijn woorden van drie jaar geleden is overgebleven?

Voor de PPR-fractie blijkt uit deze notitie overduidelijk, dat dit kabinet niet van plan is, zo'n voortrekkersfunctie van Nederland waar te maken. Het acht op dit moment – ik citeer – geen reëel perspectief aanwezig dat uitzicht biedt op verwezenlijking van de drie door de Interdepartementale Stuurgroep onderzochte maatregelen. Dus geen olie-embargo, geen beperking van de kolenvoer en geen investeringsstop. Al naar gelang het uitkomt, worden daarbij de drie volgende argumenten gehanteerd: er zijn volkenrechtelijke of andere juridische belemmeringen; eenzijdige economische maatregelen halen niets of weinig uit; er dreigt gevaar van schade voor onze eigen economie.

Beckers-de Bruijn

Achter de volkenrechtelijke bezwaren van het kabinet zijn de laatste weken heel wat vraagtekens gezet. Ook ik herinner opnieuw aan de conclusie van tien docenten internationaal recht tijdens de hoorzitting van 6 juni: de voornaamste internationaalrechtelijke obstakels die de Regering in haar notitie noemt leveren geen inhoudelijke belemmeringen op voor het nemen van eenzijdige maatregelen tegen Zuid-Afrika ter bestrijding van de apartheid.

De kern van hun verhaal was, dat apartheid een zeer ernstige inbreuk is op het volkerenrecht. Daar is internationaal volledige overeenstemming over. Alle staten hebben dan ook het recht represailles te treffen tegen het systeem van apartheid en dat recht weegt op tegen, of weegt zelfs zwaarder dan allerlei bilaterale en multilaterale verdragsverplichtingen waar de Regering zich op beroept. Het spreekt vanzelf dat ook mijn fractie graag een reactie van de Minister hierop wil horen.

De andere twee argumenten doen mij sterk denken aan de inbreng van de delegatie van werkgeversorganisaties op de hoorzitting. Ook zij stelden dat eenzijdige maatregelen niet effectief zouden zijn en tegelijkertijd, dat dergelijke maatregelen ons arbeidsplaatsen, marktaandeel en wat dies meer zij zouden gaan kosten. Welnu, het is van tweeën een. Ofwel de maatregelen zijn niet effectief, omdat ze zonder al te veel moeite kunnen worden ontdoken en dan heeft het Nederlandse bedrijfsleven geen centje pijn. Of ze zijn wel effectief en dan zullen zij inderdaad een terugslag betekenen voor een aantal Nederlandse ondernemingen en dus voor onze economie. Althans in eerste instantie, want op den duur zouden er wel degelijk ook voordelen aan vast kunnen zitten.

Ik vind het opvallend dat het rapport van de ambtelijke werkgroep waarop de Regering zich baseert mogelijke vergeldingsmaatregelen van Zuid-Afrika en andere nadelige gevolgen voor Nederland breed uitmeet en mogelijke positieve gevolgen buiten beschouwing laat. Is het dan zo moeilijk te bedenken dat een krachtig Nederlands optreden tegen de apartheid de goodwill van Nederland in de rest van Afrika en elders in de derde wereld aanzienlijk zou vergroten en dat je er uiteindelijk ook best economisch de vruchten van kunt plukken? Om nog maar te zwijgen van de goodwill in Zuid-Afrika

zelf, waar men zich na de onvermijdelijke omwenteling ongetwijfeld zal herinneren wie voorheen verkoos te collaboreren met het blanke minderheidsregime en wie niet.

Het is jammer, dat het kabinet in dit opzicht niet in staat blijkt, verder te kijken dan de neus van de werkgevers lang is.

Wat heeft deze notitie wel te bieden? Zij verwelkomt vrijwillig door bedrijven genomen maatregelen. Zij noemt buitenlandse bedrijven 'kanalen om veranderingen te stimuleren'. Ik wist niet wat ik las. Alsof particuliere ondernemingen niet per definitie een zeer beperkte doelstelling hebben en alsof hun maatschappelijke verantwoordelijkheid niet primair bepaald wordt door financiële overwegingen. De EG-code gaat uit van investeren in Zuid-Afrika. Om sociale verbeteringen tot stand te brengen, is zij geheel onvoldoende, evenals de uitvoering ervan.

Kan de Minister mij één bedrijf noemen dat door de Zuidafrikaanse autoriteiten werd gesloten vanwege bij voorbeeld een door hen ongewenst personeelsbeleid, zoals er organisaties in Zuid-Afrika zijn, die geen geld meer mogen ontvangen uit het buitenland, omdat zij de apartheid ondermijnen? Terecht stelde de FNV tijdens de hoorzitting dat veranderingen op het terrein van de arbeidsverhoudingen in Zuid-Afrika het gevolg zijn geweest van de strijd van de zwarte arbeiders en dat binnen- en buitenlandse ondernemingen zich daar met alle mogelijke middelen tegen hebben verzet.

Over de verdere voornemens van het kabinet ben ik kort. De sociale attaché, die wordt voorgesteld, is in mijn ogen binnen het beleid dat het kabinet aangeeft, niet meer dan een franje, waarmee de aandacht wordt afgeleid van de kern van de zaak. Door plotseling ILO-verdragen, waaraan ondernemingen zich zouden moeten houden, uit de la te toveren, probeert men te suggereren dat ooit nog wel eens Nederlandse investeringen in Zuid-Afrika zouden kunnen worden beperkt. Het rapport daarover mogen wij misschien over drie jaar tegemoet zien. Het kabinet slaagt er zelfs niet in, het al eerder door hem aangekondigde restrictieve toelatingsbeleid voor Zuidafrikaanse sportlieden behoorlijk uit te voeren. Wij zien hoe gemakkelijk het zich de afgelopen week onder druk liet zetten om een Zuidafrikaanse motorcoureur toch maar een visum te verlenen.

Voor mijn fractie, Voorzitter, zijn en blijven economische maatregelen de belangrijkste toetssteen voor de politieke wil van de Regering om werkelijk iets tegen de apartheid te ondernemen. De economie is de Achilleshiel van het apartheidssysteem. Wie werkelijk dat systeem wil aantasten, zal het in zijn zwakste plekken moeten raken. Vanuit het Zuidafrikaanse verzet wordt er al jaren om gevraagd. Nog altijd wringen bijna alle regeringen in het Westen – ook de Nederlandse – zich in vele bochten om die verantwoordelijkheid te ontlopen, terwijl dit Zuid-Afrika toch de slechtst denkbare reclame vormt voor het economische systeem, dat het Westen hoog houdt. Het is een fossiel uit het tijdperk van de slavernij, een pure klassemaatschappij met een ongeëvenaarde graad van onderdrukking en uitbuiting. Het is al zo vaak gezegd: door als ondernemer daarmee zaken te doen of door als regering daarmee betrekkingen te onderhouden, maak je je mede schuldig.

De Minister wekt de indruk dat er nog alle tijd is om verder te studeren op en te vergaderen over eventuele verdergaande nationale of internationale maatregelen tegen de apartheid. Voorzitter, die tijd is er niet. De toestand in Zuid-Afrika is verscherpt, het geweld escaleert, de Zuidafrikaanse regering treedt steeds schaamtelozer op tegen haar buurlanden, heeft lak aan iedereen waar het om Namibië gaat.

Dr. Beyers Naudé zei onlangs, dat de kansen op een vreedzame oplossing van de tegenstellingen in Zuid-Afrika kleiner en kleiner worden en dat de zwarte bevolking van Zuid-Afrika heel weinig te verwachten heeft van de Westerse landen, omdat die te grote belangen hebben in het blanke Zuid-Afrika. Als ik deze notitie zie, moet ik toegeven dat hij gelijk heeft. De Regering kiest voor het eigen belang op korte termijn en probeert dat te verpakken in de stelling dat zij wel anders wil maar niet anders kan. Politieke onwil verpakt in juridische argumenten.

Voorzitter! Als er juridische en volkenrechtelijke obstakels lijken te zijn, waarom dan geen studie om die op te heffen. Als de Zweedse wet tegen investeringen in Zuid-Afrika te veel lekken heeft, waarom dan geen steun in de rug van het Zweedse parlement, dat de wet effectiever wil maken? Als een totale olieboycot door Nederland moeilijk lijkt, waarom dan niet met de andere landen de export van Noordzee-olie afgegrensd,

Beckers-de Bruijn

waarom dan geen maatregelen tegen Nederlandse schepen die het verbod van olie-uitvoer naar Zuid-Afrika van andere landen ondermijnen, waarom niet voorgesteld strategische olieproducten onder het wapenembargo te brengen? Er zijn mogelijkheden genoeg, als je maar wilt.

Voorzitter! Ik sluit af. Ik heb nog niet helemaal de hoop opgegeven dat dit kabinet tot andere gedachten komt. Het CDA heeft immers met zijn beleidsplan laten blijken dat het wel degelijk bereid is, offers te brengen om de apartheid uit de wereld te helpen.

De huidige Minister-President sprak drie jaar geleden in verband met het olie-embargo over: 'Een element van herkenning tussen hen die zich deze zaak aantrekken, een element van herkenning ook voor de gekleurde volkeren'. Ik hoop dat straks opnieuw te beluisteren in de bijdrage van de CDA-fractie. Als wij er in deze Kamer voor de zoveelste keer niet in slagen, die herkenning concreet vorm te geven op een manier, die werkelijk iets betekent, wat zijn wij dan eigenlijk waard? Waar staan wij dan wél voor?

□

De heer **Scholten** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Sinds wij in 1980 in deze Kamer het laatste grote debat over Zuid-Afrika hebben gehouden, is de situatie daar aanmerkelijk verscherpt. De interne onderdrukking door en de externe agressie van het racistische blanke minderheidsregime zijn alleen maar vergroot. 'Een gevaar voor de internationale vrede en veiligheid', zeggen de Verenigde Naties en ook dit kabinet.

'Zuid-Afrika verkeert in een staat van oorlog, weliswaar nog een onverklaarde oorlog, maar oorlog', aldus de ook door collega Wallage geciteerde dr. Beyers Naudé in zijn niet uitgesproken maar wel in het land gepubliceerde rede. Hij mocht het land niet uit. Zo handelt Zuid-Afrika met een apostel van de vrede! Alles en iedereen wordt ten slotte ondergeschikt gemaakt aan het systeem van de nationale veiligheid, dat erop is gericht de belangen van de bevoorrechte blanke klasse veilig te stellen. In Zuid-Afrika zijn grote spanningen van onze tijd als het ware geconcentreerd aanwezig: oorlog of dreiging van oorlog; onrechtvaardige verdeling van macht en bezit; machtsstructuren die de geringen kleineren en vertrappen.

Ons meelevende gaat uit naar allen die daarvan te lijden hebben: de mensen in de thuislanden, de politieke gevangenen en hun gezinnen. Wat dat betreft denk ik in het bijzonder aan het lot van Nelson Mandela. Hij zat tot voor kort op het Robbeneiland maar zit nu in een gevangenis in Kaapstad. Overplaatsing werd uitgelegd als een mogelijke prelude op vrijlating, maar gebleken is van een verslechtering van zijn toestand. Zijn vrouw Winnie heeft ons en anderen meegedeeld dat het slecht met hem gaat. Hij zit met vijf anderen in een vochtige cel. Lichamelijk en geestelijk wordt hij door dit alles sterk aangetast.

Mijnheer de Voorzitter! Mede namens collega's van zeven andere fracties wil ik een motie indienen, waarin wordt gepleit voor het verlenen van politiek asiel door de Nederlandse Regering aan Nelson Mandela.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Scholten, Wallage, Weisglas, Engwirda, Van der Spek, Beckers-de Bruijn, Ubels-Veen en Schreuders wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

verontrust over de situatie van Nelson Mandela en andere politieke gevangenen in Zuid-Afrika;

verzoekt de Regering, er bij de Zuid-afrikaanse Regering voor te pleiten deze gevangene vrij te laten en aan de Regering van Zuid-Afrika en aan Nelson Mandela mee te delen dat Nederland bereid is hem politiek asiel te verlenen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Deze motie krijgt nr. 10 (17 895).

De heer **Scholten** (CDA): Voorzitter! In de in dit debat al eerder geciteerde rede van dr. Beyers Naudé, een echt moedig man, beschrijft hij de onverbiddelijke macht van blank eigenbelang en machtsoverheersing aan de ene kant en de onbuigzame zielovertuiging van miljoenen zwarten aan de andere kant dat recht en gerechtigheid aan hun kant is. Zij zijn bereid voor hun ideaal te leven, te lijden, hetgeen zo vaak door mensen hier wordt betwijfeld, en desnoods te sterven. Hij zegt, dat de zwarten weinig van het Westen verwachten, dat ze cynisch worden. De financiële belangen van deze landen met Zuid-Afrika zijn zodanig dat men er daar weinig meer van verwacht. Hij zegt ook, dat

wanneer dat voortduurt, het onvermijdelijk moet leiden tot het in de toekomst zoeken van steun bij het Oostblok.

Zo zal het ook gaan; zij die thans weigeren hulp te bieden, zullen straks klagen dat er weer een stuk van de wereld voor het Westen verloren is gegaan. De vrijheid van de zwarte bevolking van Zuid-Afrika komt! Ten slotte zal de geknechte en vernederde mens uit het stof opstaan en de boeien van de heerser verbreken. Dit zal gepaard gaan met een zee van ellende, maar die is er nu ook al, volop. Het is de afschuwelijke thuislandpolitiek die dagelijks een onvoorstelbare hoeveelheid slachtoffers maakt. Het is het systeem van intimidatie en geweld, zodanig dat de Raad van Kerken in Zuid-Afrika er nu van wordt beschuldigd slechte dingen te doen wanneer hij slechts tracht het Evangelie in dat land waar te maken.

Ds. Roos zei onlangs op de hoorzitting over de mensenrechten dat kerkvervolging in Zuid-Afrika dreigt. Zoals in landen van Latijns Amerika machthebbers geestelijken en anderen intimideren en vaak ook liquideren. De centrale vraag is waar wij in dit proces staan, in deze strijd om menselijke waardigheid en gerechtigheid. Waar staat de Regering in dit proces? Als wij kiezen voor de vernederden, wat betekent dan die keuze voor ons? Gaat ons land onder in vormen van westerse egocentriciteit of hebben wij het lef daarboven uit te stijgen? Het CDA pleit daarvoor en vraagt de Regering om dat ook te doen.

Voorzitter! Wie zich verdiept in de problemen van Zuid-Afrika herkent, natuurlijk op eigen wijze, problemen en uitdagingen in onze eigen Nederlandse samenleving. Pleiten voor solidariteit met zwarte mensen daar, moet een verbinding hebben met de opdracht die wij hebben voor onze eigen samenleving. Wij staan immers voor de uitdaging een pluriforme en rechtvaardige samenleving hier te bouwen. Wanneer wij discriminatie elders bestrijden, moeten wij vooral ook zorgen dat wij die hier zelf niet bedrijven. Collega Krajenbrink heeft daarover in een motie gesproken en de CDA-fractie wacht met bijzondere belangstelling de minderhedennota van het kabinet af.

Met Nederlandse steun heeft de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties bij herhaling opgeroepen tot economische sancties tegen Zuid-Afrika op het gebied van olie en investeringen. Investeren in

Scholten

Zuid-Afrika worden gezien als een onverantwoorde belangenvervlechting met en ondersteuning aan de onderdrukkende partij in dat rassenconflict. Nu Nederland lid is van de Veiligheidsraad dienen wij ons voor realisering van de oproepen van de Algemene Vergadering in te zetten en dat is de Minister ook van plan. Dat vinden wij uiteraard een goede zaak. Wie weet dat het relevante bedrijfsleven in Zuid-Afrika is opgenomen in de strategie van de totale oorlog, zet een vraagteken bij het gemak waarmee wel eens gesproken wordt over de zegenrijke gevolgen van westerse investeringen in dat land.

Het is waar dat de rede van dr. Beyers Naudé bekendheid krijgt. Hij zei deze maand – hij zei het niet, maar wij weten het – dat de onderdrukte mens in Zuid-Afrika heel goed weet dat zijn bevrijding niet bewerkt kan worden door westerse investeringen. De opstelling van Nederland – ik denk aan ons stemgedrag in de Verenigde Naties – en van de CDA-fractie ten aanzien van investeringen in Zuid-Afrika is duidelijk; ze zijn ongewenst en ze bemoedigen de onderdrukker. Wij hebben geleerd, zei de Zuidafrikaanse professor Steenkamp, dat onze omvangrijke internationale betrekkingen onze beste bescherming vormen in een wereld die ons als zondebok heeft gekozen.

Nederland investeert echter al in Zuid-Afrika. Die investeringen dienen dan zo te worden aangewend dat ze processen, gericht op emancipatie van een deel van de zwarte bevolking, bevorderen door versterking van de bestaande gedragscode en van de toepassing daarvan. Het CNV heeft een aantal goede suggesties in die richting gedaan; dat is de Minister bekend. Er wordt onder andere gepleit voor een integratie van de Sullivan-code met de bestaande EG-code. Ik denk ook aan de regels van de ILO, waarover de Minister spreekt. Wil de Minister hierop reageren?

Indien de fractie pleit voor versterking van codes en voor een wettelijke basis daarvan, kan dit niet in mindering worden gebracht op ons uitgangspunt, namelijk dat investeringen in Zuid-Afrika op zich een ongewenste verstrenghing van belangen betekenen, die de machthebbers daar bemoedigen, zoals de VN-resolutie zegt. Ook willen wij niet voorbijgaan aan het feit dat eventuele voorrechten voor een kleine groep tot stand komen. De bevoorrechtte groep wordt in het leven geroepen

om het systeem van onderdrukking en uitbuiting te kunnen handhaven. Hoezeer controle op een versterkte code door onze ambassade daar ook op zijn plaats is – daar is mijn fractie een uitgesproken voorstandster van – de naam 'sociaal attaché' wil ik liever niet gebruiken.

Met onder andere de Nederlandse vakbeweging dringt mijn fractie aan op steun aan organisaties in Zuid-Afrika die zich verzetten tegen de apartheid, zoals kerkelijke instellingen, vakorganisaties en andere gemeenschapsorganisaties. Wij kiezen dus niet voor een politiek van algeheel isolement van Zuid-Afrika. Wij achten het gewenst dat Nederland met de gehele Zuidafrikaanse bevolking die contacten onderhoudt die een bijdrage kunnen leveren aan de bestrijding van de apartheidspolitiek en een ondersteuning betekenen voor interne groepen in Zuid-Afrika, gericht op emancipatie van de zwarte bevolking. Dat staat onder andere in ons beleidsplan.

Deze contacten kunnen van onze kant gezien wellicht het beste lopen via vakbeweging en mede-financieringsorganisaties. Wij zouden het toejuichen, indien meer mensen – blank en zwart – uit Zuid-Afrika in dit kader hier zouden komen, bij voorbeeld om te studeren; ook denk ik aan vluchtelingen vanuit Zuid-Afrika en Namibië. Met het ANC en Swapo kan over dat laatste worden gesproken. Ik wil de Regering daar expliciet toe uitnodigen. Mijn fractie staat open voor suggesties die het spoor van emancipatie kunnen versterken.

De CDA-fractie baseert haar beleid op het CDA-program, waarvan de uitvoering is vastgelegd in het CDA-beleidsplan. Aan dit beleidsplan houdt de fractie onverkort vast. Ik kan collega Wallage verzekeren dat wij wat dat plan betreft, ons eerstgeboorterecht niet voor een schotel linzenmoes zullen verkopen.

Uiteraard komen wij, wat de praktische uitvoering betreft en voor zover niet strijdig met het regeerakkoord, afspraken na. Deze twee documenten lopen echter, en daar verheug ik mij over, in belangrijke mate parallel. Zo wordt in beide gesproken over een actieve naleving van het wapenembargo. De Regering is van plan via de Veiligheidsraad te streven naar een wapenboycot, een prima idee. Daarnaast zouden wij het Nederlandse wapenembargo willen uitbreiden met de gehele lijst van strategische goederen of met de COCOM-lijst. Ik hoop dat wij op dit

punt in dit debat eindelijk van de Regering – het gaat niet meer alleen om het kabinet – een vaste toezegging kunnen krijgen. Ik geloof dat ik al vijf keer voor uitbreiding van het wapenembargo in de richting van de COCOM-lijst heb gepleit.

Een vraag over de extra territoriale werking van de sanctiebeschikkingen. In de nota zegt de Regering, onder verwijzing naar haar kritiek op het Amerikaanse beleid, dat zij problemen heeft met die extra territoriale toepassing van het Nederlandse recht als wij tot bepaalde handelingen zouden overgaan. Ik vraag de Minister of in dit geval geen sprake is van een totaal andere situatie. Hier wordt voldaan aan een mandatoir embargo van de Veiligheidsraad, geheel in overeenstemming met de Sanctiewet, terwijl in het geval van de Amerikaanse administratie, eenzijdig door Washington een beslissing werd genomen. Gaarne een reactie hierop.

Beide stukken, beleidsplan en regeerakkoord, spreken ook over zogenaamd eenzijdige sancties tegen Zuid-Afrika, namelijk over een olie-embargo – een investeringswet à la Zweden – en over importbeperking, bij voorbeeld van steenkool, zij het dat die stukken daarover niet in gelijke termen spreken. De Regering tilt zwaar aan de volkenrechtelijke aspecten van een olie-embargo en importbeperking. In ons beleidsplan hebben wij deze aspecten ook niet voor niets opgenomen. Volkenrechtelijke verplichtingen dienen uiteraard serieus te worden genomen. Wij hechten aan goed internationaal verkeer.

Inmiddels is – en ik denk aan de hoorzitting – van ingrijpend verschil van inzicht over wat kan en niet kan gebleken. Maar, ook in de visie van de Regering zijn er geen volkenrechtelijke problemen, waar het gaat om een maatregel – een wet à la Zweden – te nemen, althans, die problemen zijn niet prohibitief. Waar het betreft het treffen van economische sancties en het verdrag van 1935, merk ik op dat dit verdrag voor de CDA-fractie niet sacrosanct is. Over de volkenrechtelijke aspecten van eenzijdige sancties zal het laatste woord nog wel niet zijn gesproken.

Na de hoorzitting van 6 juni wenst onze fractie deze discussie nog enige tijd te volgen. Ik neem aan dat de Minister in dit debat zijn reactie wil geven op de slotconclusie van meer dan 20 volkenrechtsgeleerden en die luidt: Docenten internationaal recht in het kader van het Asserinstituut

Scholten

bijeen, zijn van oordeel dat de voornaamste internationaal-rechtelijke obstakels die de Regering in haar notitie noemt onder verwijzing naar het rapport van de interdepartementale stuurgroep, geen inhoudelijke belemmering opleveren voor het nemen van eenzijdige maatregelen tegen Zuid-Afrika ter bestrijding van de apartheid. Gaarne verneem ik een reactie van de bewindsman op deze kern van de zaak.

Indien de Regering zou besluiten zelf ook nog externe deskundigen te consulteren, bij voorbeeld de adviescommissie inzake volkenrechtelijke vraagstukken, zouden wij toezending van dat advies aan de Kamer op prijs stellen.

Wat de twee andere aspecten van het regeerakkoord betreft – ik spreek nog steeds over zogenaamd eenzijdige sancties – wil ik een kort woord spreken over de economische gevolgen voor Nederland. Met de regeringsnota zijn wij van oordeel dat deze moeilijk meetbaar en voorspelbaar zijn. Wij willen dit aspect echter honoreren door een gefaseerde invoer van de onderscheiden instrumenten.

Ten aanzien van de Nederlandse investeringen in Zuid-Afrika zou ik in de geest van het regeerakkoord de volgende beleidslijn aan de bewindsman willen voorleggen. De fractie nodigt de Regering uit, op korte termijn met Zweden in overleg te treden, het enig westers land dat een wet kent waarbij investeringen in Zuid-Afrika worden beperkt. Daar zijn inmiddels, zoals bekend, pogingen gedaan om de wet te verbeteren.

De fractie dringt erop aan, zoveel mogelijk in aansluiting bij Zweden, te komen tot een wet waarbij het verboden wordt, in Zuid-Afrika te investeren of daaraan medewerking te verlenen, behoudens ontheffing. Indien deze ontheffing wordt verleend, kan dit alleen gebeuren wanneer dit in het belang is van de zogenaamde emancipatiegedachte. De mogelijkheden van deze ontheffingsgrond – dus met het oog op dat aspect – worden niet door alle leden van mijn fractie op dit moment gelijkelijk gewogen. Aan de code en aan de versterkte code zal dan inmiddels wel dienen te zijn voldaan. Vast dient te staan, dat een ontheffing nimmer zal worden verleend voor investeringen die te maken hebben met productieprocessen op het terrein van het wapenembargo. Overigens wachten wij het overleg met de Zweedse regering af.

Ten aanzien van de importbeperking meent de fractie in dit stadium te moeten volstaan met het verzoek aan de Regering, zich in te zetten voor een gentlemen's agreement met de betrokken importeurs en gebruikers van Zuidafrikaanse steenkolen.

Ten slotte, mijnheer de Voorzitter, het olie-embargo. Het CDA-beleidsplan spreekt over een olie-embargo als een primair instrument. Wij hebben voor dit instrument voorkeur, omdat in deze sector Zuid-Afrika het meest gevoelig wordt getroffen. Juist om die reden wordt hierom het meest gevraagd. Terecht zegt de regeringsnotitie dat van een door Nederland uit te vaardigen embargo een politiek relevante werking uitgaat. Zo is het precies. De CDA-fractie betreurt het dan ook dat er door de Regering geen positieve beslissing werd genomen. Over de volkenrechtelijke aspecten sprak ik reeds.

Daarnaast is het feit dat Nederland nu lid is van de Veiligheidsraad ook een nieuw gegeven. Indien dit lidmaatschap gebruikt wordt voor een actief en creatief beleid om een mandator embargo na te streven, kan dit beleid op zich een politieke functie hebben. Nederland dient dan niet alleen initiatieven te nemen in de richting van westerse landen, maar ook in de richting van de Derde Wereld. Dit beleid dient naar onze overtuiging zo expliciet te worden gevoerd, dat bij een mislukken de verantwoordelijkheid duidelijk is. Indien dit zo zou aflopen en een mandator embargo een illusie zou blijken te zijn, zou naar het oordeel van de CDA-fractie ook op grond van het regeerakkoord deelname aan het bestaande vrijwillige embargo dienen te volgen indien de stelling van de volkenrechtsgelcerden dat dit volkenrechtelijk gezien kan, houdbaar blijkt. Wij zouden in een beleidsnotitie olie-embargo Zuid-Afrika daarover uitsluitel van de Regering willen hebben.

Ik wil de Regering overigens vragen hoe zij de stand van zaken met betrekking tot Namibië beoordeelt. In de regeringsnotitie klinkt een vrij optimistisch geluid door over het initiatief van de Vijf. In de Kamer mochten wij Mc Bride ontvangen. Die zag het allemaal wat anders. Ik zou de Regering dan ook willen vragen hoe zij dit thans beoordeelt. Kan in de strijd voor een mandator olie-embargo de situatie in Namibië wellicht door de Minister als extra argument worden meegenomen naar New York?

In afwachting van een verplicht embargo dan wel een Nederlandse deelname aan een vrijwillig embargo, wil de fractie aan de Regering een beleid vragen dat gericht is op gedeeltelijke, feitelijke aansluiting bij het vrijwillig embargo. Indien de Regering op blz. 9 van de notitie zegt dat zij noch in schijn, noch in realiteit vanuit de Nederlandse samenleving wil bijdragen aan de bestending van de apartheid in Zuid-Afrika en daarom vrijwillig door bedrijven genomen maatregelen verwelkomt, nemen wij aan dat de Regering ook bereid is met het bedrijfsleven in overleg te treden over vrijwillig te nemen maatregelen. Hoe meer er gebeurt, hoe beter.

Wij zouden graag zien dat het Nederlandse bedrijfsleven op vrijwillige basis afzag van de levering van olie en olieproducten aan Zuid-Afrika, alsmede van vervoer naar dat land. Bepaalde zaken kan de Regering wellicht op grond van niet omstreden bevoegdheden zelf regelen, zoals een leveringsverbod van in de Noordzee en elders gewonnen olie. Wij zouden overleg met andere landen over deze maatregelen dan ook bepaald waarderen. Wellicht dat het VN-initiatief ter verbetering van de uitvoering van het bestaande vrijwillige embargo ook hier een aanknopingspunt biedt.

Voorzitter! Ik ben mij ervan bewust dat hetgeen de CDA-fractie hier vraagt van de Regering in dit debat, iets anders is dan de Regering ons in haar notitie biedt. Wij doen dat met het CDA-beleidsplan in de hand, waarin wij onze koers hebben vastgelegd en onze beloftes hebben gedaan. Wij doen dit ook met het regeerakkoord op tafel. Dat akkoord maakt het door mij uiteengezette beleid mogelijk. Wij vragen het vooral vanwege de situatie in Zuid-Afrika, die naar onze vaste overtuiging om deze koers vraagt. Ik bied u, mijnheer de Voorzitter, een motie aan, waarin dit is neergelegd.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Scholten wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat apartheidspolitiek van Zuid-Afrika met z'n interne onderdrukking en externe agressie een systematische en flagrante schending van de mensenrechten is en een gevaar voor de internationale vrede en veiligheid betekent;

Voorzitter

overwegende, dat de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties bij herhaling en met Nederlandse steun oproepen heeft gedaan de apartheidspolitiek te bestrijden ook via economische sancties en dat daarbij een olie-embargo en het tegengaan van nieuwe investeringen in Zuid-Afrika als belangrijke instrumenten zijn genoemd;

overwegende, dat de Kamer zich bij herhaling heeft uitgesproken voor Nederlandse deelname aan het bestaande vrijwillige olie-embargo tegen Zuid-Afrika en dat vanwege de escalatie van het conflict deze deelname meer nog dan voorheen gewenst is;

overwegende, dat de Regering zich via het lidmaatschap van de Veiligheidsraad voor een mandatoir olie-embargo alsmede voor het V.N.-initiatief inzake een betere uitvoering van het bestaande vrijwillige olie-embargo wil inzetten;

overwegende, dat Zweden een wet kent waarbij investeringen in Zuid-Afrika worden beperkt, terwijl voorts deze wet thans voorwerp van studie is, ten einde tot verbetering te geraken;

overwegende, dat het gewenst is, dat Nederland met de Zuidafrikaanse bevolking contacten onderhoudt die een bijdrage kunnen leveren aan de bestrijding van de apartheidspolitiek en een ondersteuning betekenen van interne processen in Zuid-Afrika gericht op versterking van de positie van de zwarte bevolking;

nodigt de Regering uit:

1. uiterlijk na ommekomst van het Nederlandse lidmaatschap van de Veiligheidsraad de Kamer een beleidsnotitie 'olie-embargo Zuid-Afrika' te doen toekomen, waarin:

a. de resultaten van het Nederlandse pogen in de Veiligheidsraad om tot een mandatoir olie-embargo te komen worden geëvalueerd;

b. bij het overhoop ontbreken van een mandatoir embargo wordt meegedeeld hoe het beleid ten aanzien van Nederlandse deelname aan het vrijwillige olie-embargo dan zal zijn;

2. inmiddels in overleg met Nederlandse bedrijfsleven en op grond van eigen bevoegdheid gedeeltelijke aansluiting bij het bestaande vrijwillige embargo te bevorderen en aan de Kamer over de resultaten daarvan in de genoemde beleidsnotitie te rapporteren;

3. na overleg met Zweden een wetsontwerp aan te bieden, ten einde Nederlandse investeringen in Zuid-Afrika aan banden te leggen;

4. een actief importbeperkingsbeleid voor goederen uit Zuid-Afrika te voeren, te beginnen met kolen;

5. de werkingssfeer van het bestaande wapen-embargo tegen Zuid-Afrika uit te breiden;

6. door tussenkomst van particuliere organisaties processen in Zuid-Afrika te steunen gericht op bestrijding van de apartheidspolitiek en versterking van de positie van de zwarte bevolking,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 11 (17895).

De heer **Weisglas** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Woordvoerders die namens mijn fractie in vorige debatten over Zuid-Afrika hebben gesproken, hebben steeds benadrukt hoezeer de VVD het apartheidbeleid van de regering van Zuid-Afrika verafschuwt en veroordeelt. Ik hecht eraan om in dit debat opnieuw deze opvatting van de VVD naar voren te brengen.

De politiek van apartheid, deze ontkenning van de fundamentele gelijkwaardigheid van de mens, staat haaks op de principes van liberalisme en democratie, die bepalend zijn voor het denken en doen van een liberale partij als de VVD. Met de Regering is mijn fractie van mening dat de ontwikkeling van de situatie in Zuid-Afrika de afgelopen jaren niet gekenmerkt wordt door fundamentele veranderingen ten goede. De meest schrijnende onderdelen van het apartheidbeleid staan nog recht overeind.

De voorstellen op constitutioneel gebied van de regering Botha zijn wellicht een kleine stap vooruit, maar zolang voor 20 miljoen zwarte Zuid-Afrikanten iedere medezeggenschap in het bestuur van hun land achterwege blijft, zijn deze voorstellen van Botha in de ogen van mijn fractie volkomen ontoereikend. Met de Regering zijn wij van oordeel dat deze voorstellen het apartheidbeleid niet wezenlijk veranderen. Integendeel, zij bestendigen de overheersing van de blanke minderheid.

Ook het thuislandenbeleid is een schrijnend onderdeel van het beleid van de Zuidafrikaanse regering. Het is onaantvaardbaar dat miljoenen zwarte Zuid-Afrikanten ten gevolge van dit

thuislandenbeleid tot vreemdeling in een land dat ook het hunne is, worden gedegradeerd en dat het perspectief op medezeggenschap over hun eigen lot door dit beleid alleen nog maar verder weg wordt geschoven.

De huwelijks- en moraliteitswetgeving in Zuid-Afrika is uit het oogpunt van de fundamentele rechten van de mens volstrekt verwerpelijk. Deze wetgeving grijpt diepgaand in in de meest elementaire individuele en gevoelsmatige rechten van de mens, waar geen enkele buitenstaander, laat staan de overheid, zich mee mag bemoeien. Een regering die door wetgeving durft in te grijpen in elementaire zaken als de keuze van een levenspartner, verdient slechts het predicaat: mensonwaardig.

Dit laatste geldt ook voor weer terugkerende aspecten van de naar wij dachten langzaam verdwijnende, zogenaamde 'kleine apartheid'. Ik denk aan recente maatregelen om een aantal stadparken in Pretoria wederom alleen toegankelijk te maken voor de blanke bevolking. Hoe is het mogelijk?! vraag je je dan af.

Ten slotte, sprekend over een aantal schrijnende elementen van het door mijn fractie verafschuwde apartheidbeleid, noem ik, evenals de Regering, het *repressieve beleid van de regering van Zuid-Afrika ten aanzien van politiek actieven en vakbondleiders*, die vaak lange tijd zonder proces worden vastgehouden en die tijdens hun arrestatie vaak zodanig worden mishandeld dat de dood soms het gevolg is.

Een recent, schrijnend voorbeeld van het optreden van de Zuidafrikaanse veiligheidspolitie is de dood van Saul Mkhize, de gemeenschapsleider uit Driefontein. Hij vond de dood door het optreden van de politie tijdens een vreedzame demonstratie tegen het thuislandenbeleid van de Zuidafrikaanse regering, dat tot gevolg zou hebben dat zijn sinds 1913 in Driefontein wonende gemeenschap gedwongen werd die plaats te verlaten. *Terecht heeft de Regering te zamen met de overige EG-partners bij de Zuidafrikaanse regering tegen deze aangelegenheid protest aangetekend.*

Mijnheer de Voorzitter! Zoals bij alle onderdelen van het buitenlandse beleid wil de VVD-fractie ten aanzien van Zuid-Afrika doelmatige en effectieve middelen inzetten, die zijn gericht op vreedzame veranderingen in Zuid-Afrika, met als uiteindelijk doel de beëindiging van het apartheidbeleid en de totstandbrenging van een maatschappij waarin iedere

Weisglas

Zuid-Afrikaan een gelijkwaardige positie heeft en medezeggenschap kan uitoefenen in het bestuur van zijn of haar land.

Wanneer ik spreek over de middelen die Nederland moet inzetten om deze doelstelling te bereiken, kom ik, mijnheer de Voorzitter, op het regeerakkoord. Dat stelt, dat op eigen verantwoordelijkheid door Nederland te treffen economische sancties ten aanzien van Zuid-Afrika niet bij voorbaat mogen worden uitgesloten. Ik onderstreep: niet mogen worden uitgesloten. Verder dat deze getoetst dienen te worden aan bestaande volkenrechtelijke verplichtingen, alsmede aan de economische effecten zowel voor Nederland als voor de economisch van Zuid-Afrika afhankelijk landen in de regio.

De thans voor ons liggende notitie van de Regering geeft op heldere wijze aan wat het resultaat van deze toetsing is en trekt vervolgens hieruit conclusies. De fractie van de VVD kan zich in grote lijnen vinden in de inhoud van de notitie en in de conclusies daarvan. Deze conclusies komen er in feite op neer dat eenzijdige economische sancties door Nederland niet mogelijk zijn vanwege de internationale juridische belemmeringen die voortkomen uit het Nederlandse lidmaatschap van GATT, EG en Benelux en uit het bilaterale verdrag met Zuid-Afrika van 1935.

Sinds de publikatie van de regeringsnotitie hebben Nederlandse juristen over de juridische aspecten hun licht laten schijnen. Een groot aantal van hen is van mening dat op juridische gronden eenzijdige sancties door Nederland wel mogelijk zouden zijn. Anderen daarentegen, ik denk onder meer aan de EG-jurist professor Schermers en aan professor Alting von Geusau, ondersteunen de juridische opvattingen van de Regering. Wat is de mening van de Regering over deze juridische reacties op haar notitie?

De fractie van de VVD kan met anderen op dit moment niet anders dan concluderen, dat onder juristen geen eensluidend oordeel is geweest over de mogelijkheid eenzijdige economische maatregelen ten aanzien van Zuid-Afrika te treffen. Maar, mijnheer de Voorzitter, los van de vraag of eenzijdige maatregelen juridisch al dan niet mogelijk zijn, heeft de fractie van de VVD grote twijfels ten aanzien van de opportuniteit van het instellen van dergelijke maatregelen.

Op basis van ons uitgangspunt dat de middelen die worden ingezet om de doelstellingen ten aanzien van Zuid-Afrika te bereiken doelmatig en effectief moeten zijn, komt mijn fractie tot een negatief oordeel over het instrument van eenzijdige sancties. In de eerste plaats omdat wij ervan overtuigd zijn dat eenzijdige sancties van Nederland geen enkele invloed zullen hebben op een verandering ten goede in Zuid-Afrika. Economisch zullen zij Zuid-Afrika niet of nauwelijks schaden en politiek zullen zij de Zuidafrikaanse regering niet ten goede beïnvloeden. Wat dan overblijft, is het politieke gebaar, het teken van solidariteit, het symbolisch ondersteunen van diegenen die in Zuid-Afrika slachtoffer zijn van het beleid van de regering aldaar.

Mijnheer de Voorzitter! Het is echter toch duidelijk dat ook zonder het treffen van economische maatregelen de opvattingen van Nederland ten aanzien van Zuid-Afrika bekend zijn, ook bij de slachtoffers van het beleid aldaar? Daarmee worden sancties door Nederland tot een loos gebaar, dat eerder averechts dan constructief zal werken. Averechts, omdat een dergelijke aanzet tot isolering van Zuid-Afrika alleen maar verhardend zal werken. Averechts ook, omdat dit een verdere isolering van Zuid-Afrika ten aanzien van de gedachten die in Nederland over het apartheidsbeleid leven tot gevolg zal hebben.

De Zuidafrikaanse regering zal verder de oren sluiten voor geluiden uit Nederland en zal niet bereid zijn zich te laten beïnvloeden door onze kritiek. Wij isoleren niet hen, maar wij isoleren onszelf, met als gevolg dat een constructief kritisch beleid ten aanzien van Zuid-Afrika verder onmogelijk wordt, dat een kritische dialoog, onder meer door het optreden van de Nederlandse ambassadeur in Zuid-Afrika, verder vergeten kan worden.

In de tweede plaats, mijnheer de Voorzitter, heeft de fractie van de VVD haar twijfels over het instellen van eenzijdige sancties in het licht van de nadelige, economische gevolgen die dergelijke maatregelen zouden hebben voor Nederland. Ook op dat punt schrijft het regeerakkoord toetsing van eventueel in te zetten middelen voor.

De economische gevolgen voor Nederland zullen zich in de eerste plaats in indirecte zin voordoen. Het loslaten van onze voorkeur voor een zo groot mogelijke liberalisering van het internationale handelsverkeer zal

onze pleidooien daarvoor in ander verband minder geloofwaardig maken. Het zal onze positie als belangrijke en betrouwbare handelspartner in de wereld aantasten.

Voorts zal het ondernemingsklimaat in Nederland door het treffen van dergelijke maatregelen worden aangetast, waardoor het voor ons bedrijfsleven moeilijker wordt, op wereldwijde schaal te opereren. Het vertrouwen in ons bedrijfsleven zal minder worden.

Ook op meer directe wijze zal de Nederlandse economie geschaad worden door het instellen van eenzijdige sancties. In de eerste plaats natuurlijk door het rechtstreekse gevolg van de sancties zelf, bij voorbeeld voor bedrijven die in Zuid-Afrika investeren. Verder moet worden gedacht aan de gevolgen op het gebied van de grondstoffen. Zoals bekend, is Zuid-Afrika voor een aantal producten een zeer belangrijke leverancier voor ons land.

Ook moet worden gedacht aan het belang van de Rotterdamse haven, vooral voor de doorvoerfunctie. Eenzijdige economische maatregelen ten aanzien van Zuid-Afrika waartoe de uit 1935 daterende overeenkomst tussen Nederland en dat land zou moeten worden opgezegd – wij zouden dat ongewenst vinden – zouden ook grote nadelige gevolgen voor de Nederlandse zeescheepvaart kunnen hebben. Ik noem slechts de waarschijnlijkheid dat Nederlandse schepen niet langer in de gelegenheid zullen worden gesteld om in Zuid-Afrika te bunkeren. Ook noem ik de vrij aanzienlijke Nederlandse belangen in de lijndienst van en naar Zuid-Afrika, zowel vanuit Nederland als vanuit andere landen. Wij spreken dan over een jaaromzet van zo'n f 400 mln. en over de werkgelegenheid voor zo'n 1300 mensen.

Ten slotte noem ik, sprekend over de te verwachten nadelige gevolgen voor de Nederlandse economie, het belang van Zuid-Afrika voor de KLM, waarbij sprake is van een exploitatieresultaat van zo'n f 50 mln. en van zo'n 400 arbeidsplaatsen. Kortom, ook vanuit een oogpunt van Nederlands economisch belang is mijn fractie tegen het instellen van eenzijdige economische maatregelen ten aanzien van Zuid-Afrika, te meer, omdat deze maatregelen – ik heb dat reeds naar voren gebracht – geen enkel effect zullen hebben bij het realiseren van onze doelstelling: de beëindiging van het apartheidsbeleid in Zuid-Afrika.

Weisglas

De derde reden voor onze grote twijfel ten aanzien van de wenselijkheid van het instellen van eenzijdige sancties is de economische ineffectiviteit van dergelijke maatregelen. De lege plekken die ontstaan ten gevolge van de eenzijdige Nederlandse maatregelen zullen ongetwijfeld op de kortst mogelijke termijn worden opgevuld door andere landen. De Zweedse investeringswetgeving ten aanzien van Zuid-Afrika is daarvan een goed voorbeeld: Zweedse investeringen zijn door investeringen van andere landen vervangen. Deze maatregelen hebben dus geen enkel negatief economisch effect voor Zuid-Afrika gehad, maar wel voor Zweden. De fractie van de VVD wenst dit voorbeeld niet te volgen.

Ik wil niet verhehlen dat mijn fractie twijfels heeft over de politieke en economische effectiviteit van het instrument economische sancties in het algemeen, ook wanneer het gaat om sancties die door een wat bredere groep landen worden ingesteld. Hier geldt des te meer dat die sancties in het getroffen land verharding tot gevolg zullen hebben verharding en isolement, waardoor men nog minder geneigd zal zijn om veranderingen ten goede in het beleid te bewerkstelligen.

Voorts zal het getroffen land streven naar economische zelfvoorziening. Er zullen altijd andere landen zijn – de geschiedenis heeft ons dat geleerd – die maar al te bereid zijn om als substituut-leverancier, -afnemer of -investeerder te gaan fungeren, zodat ook bij deze bredere economische sancties de gevolgen, politiek en economisch gezien, in het land dat door de sancties getroffen dient te worden, minimaal zullen zijn. Het socialistische lid van het Europese Parlement, de heer Seeler, zegt in een door hem opgestelde en door het parlement in oktober 1982 aangenomen resolutie, 'dat de geschiedenis van de economische sancties een aaneenschakeling is van mislukking'. Ik zeg hem dit hier namens mijn fractie volmondig na.

Dat alles neemt niet weg, dat ook de fractie van de VVD uiteraard voorstander is van naleving van door de Verenigde Naties gedane aanbevelingen, voor zover deze niet in strijd zijn met andere internationale verplichtingen. In dit verband kan ik slechts constateren dat de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, met uitzondering van het wapenembargo, nooit is overgegaan tot een beslissing inzake mandatoire sancties ten

aanzien van Zuid-Afrika. Mijn fractie is dan ook van mening dat de Nederlandse Regering verstandig en doelmatig moet omgaan met het Nederlandse lidmaatschap van de Veiligheidsraad en dat zij specifiek Nederlandse opvattingen in dat kader niet te hard moet benadrukken, zeker niet wanneer zij van tevoren weet – ook in de regeringsnotitie wordt dat nog eens geconstateerd – dat dit niet tot een concreet resultaat zal leiden.

Hetgeen in de regeringsnotitie wordt gezegd over een versterking van het bestaande wapenembargo ten aanzien van Zuid-Afrika en met name ten aanzien van de invoer van Zuidafrikaanse wapens die ook onder de embargobepalingen zouden moeten vallen, wordt door mijn fractie gesteund. De Regering stelt in onze ogen dan ook terecht, dat zij zich voor dit punt in de Veiligheidsraad wil inzetten.

Uit mijn betoog ten aanzien van het instellen van eenzijdige economische sancties, zal duidelijk zijn geworden dat de fractie van de VVD negatief staat tegenover een investeringsverbod, in welke vorm dan ook, ten aanzien van Zuid-Afrika. Deze mening is niet alleen gebaseerd op de door mij genoemde politieke en economische ineffectiviteit van een dergelijke maatregel, maar komt ook voort uit onze opvatting dat de wens tot investeringsbeperking niet in overeenstemming is met de door mijn fractie gedeelde opvatting dat juist ten gevolge van buitenlandse investeringen in Zuid-Afrika vooruitgang wordt geboekt in de sociaal-economische omstandigheden van de zwarte werknemers die in dergelijke bedrijven werken.

Het is inconsequent – zoals de heer Scholten zojuist deed – om enerzijds bij het bedrijfsleven aan te dringen op strikte naleving van de EG-code en van ILO-verdragen en anderzijds te overwegen om verdere investeringen van dit bedrijfsleven te verbieden. Natuurlijk moet al het mogelijke worden gedaan om te voorkomen dat investeringen in Zuid-Afrika worden opgevat als bestendiging van het apartheidsbeleid of daaraan bijdragen. In het licht daarvan onderstreept de fractie van de VVD dan ook het grote belang van een strikte naleving door Nederlandse bedrijven van zowel de EG-code als van de relevante ILO-verdragen.

Wat bedoelt de Regering overigens wanneer zij schrijft dat zij overweegt om Nederlandse investeringen in Zuid-Afrika alleen toe te staan, indien

zekerheid bestaat dat de betrokken onderneming zich houdt aan internationale verdragen zoals overeengekomen in de ILO, een en ander met inachtneming van het verdrag van 1935, zoals in de notitie wordt gesteld?

Graag ontvangt mijn fractie verduidelijking van de Regering ter zake, waarbij wij ervan uitgaan dat de Regering hierbij doelt op de normale regels voor de implementatie van ILO-verdragen. Dat wil zeggen: snelle ratificatie door Nederland en daarna een implementatie door middel van een nationale wetgeving. Ik besef dat dan het probleem blijft bestaan dat Zuid-Afrika zelf geen partij is bij de ILO-verdragen. Het is mijn opvatting dat aan Nederlandse bedrijven die in Zuid-Afrika werkzaam zijn, met klem moet worden gevraagd om evenals bij de EG-code op vrijwillige basis de ILO-verdragen strikt na te leven.

Nu ik toch spreek over de vrijwillige basis, merk ik op dat het mijn fractie heeft verbaasd dat de Regering in de notitie naar voren brengt, dat zij door bedrijven vrijwillig genomen maatregelen verwelkomt. Hierbij wordt bedoeld op beperkende maatregelen in de sfeer van olie-uitvoer, kolenvoer en investeringen. Wij hebben er bezwaar tegen dat de Regering, wanneer zij, in onze ogen terecht, concludeert dat door haarzelf in te stellen eenzijdige economische sancties niet mogelijk zijn, wel aan het bedrijfsleven vraagt om op vrijwillige basis tot dergelijke maatregelen over te gaan.

Daarmee brengt de Regering het bedrijfsleven in een bijzonder moeilijke, zo niet onaanvaardbare, positie. Het gaat in de ogen van mijn fractie niet aan om het bedrijfsleven pion te laten zijn in het politieke krachtenveld, vooral als de Regering zelf concludeert dat zij daar geen rol kan spelen. Is het bedrijfsleven dan niet gebonden aan EG-, Benelux- en GATT-overeenkomsten en aan andere juridische verplichtingen? zo vraag ik de Regering.

Datgene, wat de regeringsnotitie schrijft over contacten met Zuid-Afrika, wordt door de fractie van de VVD in grote lijnen gesteund. Wij achten het onderhouden van contacten met Zuid-Afrika – ondersteunend ten aanzien van de critici en kritisch ten aanzien van de ondersteuners van het beleid – van het grootste belang. Wij vragen de Regering, dergelijke contacten aan te moedigen en mogelijk te maken.

Mijn fractie steunt de opvattingen van de Regering ten aanzien van de ontwikkelings samenwerking. Als

Weisglas

ergens het buitenlands beleid en het beleid inzake ontwikkelingssamenwerking elkaar kunnen versterken, is dat wel in zuidelijk Afrika. Wij onderschrijven het gestelde in de notitie, zowel wat betreft de humanitaire hulpverlening aan Zuidafrikaanse vluchtelingen, als wat betreft de bijdragen binnen Zuid-Afrika ter ondersteuning van het emancipatieproces van de bevolking, onder meer door training en vorming via vakbonden en door het verlenen van humanitaire en juridische steun aan de slachtoffers van het apartheidsbeleid.

Ik ben ervan overtuigd dat met dergelijke steun ook een bijdrage kan worden geleverd aan vreedzame veranderingsprocessen in Zuid-Afrika. Is de Regering overigens bereid in de toekomst ook humanitaire steun mogelijk te maken binnen de thuislanden, bij voorbeeld via de Inkhata-beweging van Buthelesi?

Ook wat betreft de ontwikkelingssamenwerking met de buurlanden van Zuid-Afrika steunt de fractie van de VVD de opvattingen van de Regering. Voortgezette ontwikkelingshulp van Nederland is van het allergrootste belang, ook ter vermindering van de grote economische afhankelijkheid van die landen van Zuid-Afrika. Wil de Regering toezeggen dat het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid ten aanzien van de regio zuidelijk Afrika qua omvang en qua beleidsoriëntatie op dezelfde leest als thans het geval is zal worden voortgezet?

De fractie van de VVD is ervan overtuigd dat via particuliere organisaties te verlenen humanitaire hulp binnen Zuid-Afrika, inclusief de thuislanden, en voortgezette ontwikkelingshulp aan de buurlanden van Zuid-Afrika een effectievere uiting van solidariteit met de onderdrukten in dat deel van de wereld vormen dan het instellen van eenzijdige sancties.

De Voorzitter: De Minister zal in de loop van de avond antwoorden.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 18.08 uur tot 20.00 geschorst.

Voorzitter: Wessel-Tuinstra

Aan de orde is de behandeling van de **Raming der voor de Tweede Kamer in 1984 benodigde uitgaven, alsmede aanwijzing en raming van de middelen (17 874).**

Mevrouw Wessel-Tuinstra (D'66) bezet tijdelijk de voorzittersplaats van de heer Dolman

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

Mevrouw Lambers-Hacquebard (D'66): Mevrouw de Voorzitter! Het spreekt haast vanzelf, maar het zijn geen loze woorden, dat ik mijn korte bijdrage namens de fractie van D'66 aan dit debat over de raming begin met het uitspreken van dank – wij hebben het bij de voorbereiding ook al schriftelijk gedaan – aan het Presidium en het personeel van de Kamer voor de werkzaamheden die in het afgelopen jaar zijn verricht. Ik doe het met des te meer plezier en nadruk omdat het afgelopen jaar ook een verkiezingsjaar was. Het laat zich denken dat het een extra zwaar jaar voor Presidium en kamerpersoneel is geweest. Het dunkt mijn fractie dat Presidium en alle anderen die in de

Kamer werkzaam zijn in die situatie breeduit onze lof verdienen.

In de nota naar aanleiding van het verslag is van de zijde van het Presidium op veel details antwoord gegeven. Die antwoorden waren verhelderend en althans in dit stadium adequaat. Op die punten zal ik namens mijn fractie dan ook niet ingaan. Dit debat is daar ook niet voor. Het is plezierig dat de schriftelijke voorbereiding van dit stuk heeft kunnen dienen tot het op een rij zetten van een aantal zaken, waarvan het nuttig is dat er tussen Presidium en Kamer de nodige helderheid over bestaat. Daaruit kan blijken dat de Kamer zich met zorg over het reilen en zeilen van de Kamer buigt.

Dit gezegd hebbende, zijn er enkele onderwerpen over waarbij ik in dit debat wil stilstaan. Het eerste laat zich vatten onder de noemer 'ombuigin-

De Tweede Kamer vergadert over zijn eigen begroting. Achter de regeringstafel griffier W. Koops, voorzitter Dolman en kamerlid Dees (VVD)

gen'. Het woord wordt dezer dagen veel, misschien wel te veel gebruikt. Ik zal preciseren wat ik er in dit verband mee bedoel. In de eerste plaats gaat het mij om de gedachtenwisseling tussen de Kamer, bij monde van het Presidium, en de Minister van Binnenlandse Zaken over kwesties als ombuigingstaakstellingen, dreigende bezuinigingen en het budget van de Kamer.

Het is altijd goed gebruik geweest dat de brieven van de Minister van Binnenlandse Zaken over de ombuigingstaakstelling in de toelichtende nota bij de raming werden vermeld. Wij zien het als meer dan een ritueel. In de schriftelijke voorbereiding hebben wij dan ook voor 1983 naar dit punt gevraagd. Het is niet het formeel wisselen van stukken. Het is van belang, dat zo groot mogelijke duidelijkheid bestaat over datgene wat de Kamer boven het hoofd hangt. Dat dit geen loze gedachte is bleek eigenlijk wel uit het antwoord dat in de nota naar aanleiding van het verslag werd gegeven. Geruststellend zou ik de betreffende passage niet willen noemen.

Kan medio juni niet méér worden gezegd over de vraag of er nog werkelijk ombuigingen of aanpassingen voor 1983 dan wel 1984 zijn te verwachten? Wat heeft het in wezen voor zin, de raming voor 1984 te bespreken wanneer wij geen duidelijk zicht hebben op 1984? Volgens de

Minister van Binnenlandse Zaken is het eerder duisternis wat er heerst. Zelfs over 1983 zouden wij in theorie – ik hoop dat het niet zal worden bewaarheid – nog aanpassingen op ons bord kunnen krijgen.

Ik verzoek het Presidium in de eerste plaats nog eens in te gaan op de procedure met de Minister van Binnenlandse Zaken ter voorbereiding van de raming en op de vraag wat valt te doen aan het dilemma, dat het moeilijk wordt over kwesties als personeelsbeleid, informatievoorziening enz. enz. reëel te praten als de financiële basis daarvoor toch betrekkelijk onzeker kan worden genoemd.

Moeten wij niet gaan naar een situatie, waarin het Presidium in juni van het voorafgaande jaar duidelijke claims legt, zodat tijdig duidelijkheid ontstaat in de relatie tot de Minister van Binnenlandse Zaken? Mijn fractie vind de reactie, die nu in het antwoord, verwoord in de nota naar aanleiding van het verslag – wij wachten de ontwikkelingen met belangstelling af – getuigen van een nogal passieve houding.

De heer **Dolman** (PvdA): Wat bedoelt mevrouw Lambers met 'juni van het voorafgaande jaar'? Bedoelt zij dat wij in 1983 al claims zouden moeten leggen voor het jaar 1985?

Mevrouw **Lambers-Hacquebard** (D'66): Nee, voor het jaar 1984.

De heer **Dolman** (PvdA): Die worden namelijk in februari al gelegd, niet in juni.

Mevrouw **Lambers Hacquebard** (D'66): Ik lees in de nota naar aanleiding van het verslag dat de ontwikkelingen ten aanzien van de onzekerheden, die de Minister van Binnenlandse Zaken verwacht, worden afgewacht. Dat verdraagt zich slecht met het karakter van claims. Daarop doelde ik.

In ieder geval hoop ik dat duidelijk is wat ik bedoel als ik zeg, dat het beeld dat wordt gegeven van de voorbereiding – wij hebben ernaar moeten vragen; uiteindelijk is het in de nota naar aanleiding van het verslag aangegeven – te weinig 'handen en voeten' heeft om duidelijk op een financiële basis over de verschillende onderwerpen te kunnen spreken.

Mevrouw de Voorzitter! Mijn fractie heeft herhaaldelijk – bij de schriftelijke voorbereiding opnieuw – meer principieel betoogd dat bezuinigen in het kader van de financiële middelen van de Kamer niet op dezelfde manier dient te geschieden als bij de departementen gebeurt. Ik wil dit nader toelichten. Het gaat er ons niet om te stellen dat de Kamer valt buiten iedere bezuiniging. Ik merk wel op dat de taak van het parlement alsmede de bescheidenheid, die het parlement naar ons oordeel in het gebruik van geld aan de dag legt, met zich brengen dat er geen aanleiding mag zijn, domweg de Kamer mee te laten bezuinigen met de departementen. Wij hebben dit in de schriftelijke voorbereiding geaccentueerd.

Ik verzoek het Presidium om een reactie hierop, omdat het antwoord in de nota naar aanleiding van het verslag een wat tweeslachtig accent heeft. Enerzijds wordt het standpunt van de fractie van D'66 reëel genoemd, anderzijds merkt men op dat toch op soortgelijke wijze als elders bij de rijksoverheid opgetreden kan worden. Ik zoek dan naar de onderstreping van de kant van het Presidium van de meer principiële stellingname van mijn fractie, die ik al even memoreerde. Natuurlijk rust op de Kamer de plicht, alles te doen aan efficiëntieverbetering. Wat op dit punt gebeurt, heeft dan ook onze nadrukkelijke instemming.

Wij leven, zoals wij allen weten, in een glazen huis. In zo'n huis hoort orde op zaken te zijn en hoort geen verspilling plaats te vinden. Dat is evident. Dat laat onverlet het principiële argument, dat tegenover de Minister van Binnenlandse Zaken moet worden onderlijnd, namelijk dat

Lambers-Hacquebard

de positie van de Kamer en de mate van besteding van de gelden geen bezuinigingen verdragen.

Ik zei, dat dat juist nu ook te maken heeft met de rol van de Kamer. Ik zal daar nu niet uitgebreid op ingaan, maar wil verwijzen naar de brief die ik namens mijn fractie vandaag aan de commissie voor de werkwijze heb mogen sturen en waarin een vervolg wordt gegeven op de aankondiging door mijn fractiegenote mevrouw Wessel tijdens het onlangs gehouden debat over het Reglement van Orde dat mijn fractie met nadere voorstellen zal komen wat betreft een onderzoek naar het functioneren van de Kamer.

Het is goed dat men zich realiseert dat dat functioneren in de diepere betekenis van het woord en de budgettaire positie van de Kamer wel degelijk met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Dat onderzoek is nu natuurlijk niet aan de orde, maar ik wilde wel even die relatie aanduiden. Voor het overige verwijs ik naar de brief in de hoop dat de commissie werkwijze hem voortvarend zal behandelen.

Mevrouw de Voorzitter! Vervolgens wil ik enkele opmerkingen maken over de personele ondersteuning van de fracties. Tijdens de schriftelijke voorbereiding heeft mijn fractie gevraagd naar de visie van het Presidium op de personele ondersteuning van de fracties en de individuele kamerleden, ook op langere termijn. Perfectionering van de informatie-ontwikkeling in de Kamer mag niet in een vacuüm verdwijnen; er moet sprake zijn van een bewerktuiging die het mogelijk maakt, die ontwikkeling te hanteren in het kader van de taakvervulling van de kamerleden.

In de laatste tien jaar is sprake geweest van een forse uitbreiding op dit terrein. Ook andere diensten van de Kamer zijn uitgebreid – zoals de bibliotheek en documentatiedienst – en dat juicht mijn fractie zeer toe. Er is echter nu sprake van een zekere stabilisatie, zowel in de algemene ondersteuning van de gehele Kamer als van de fracties en de posten voor persoonlijke medewerkers. Mijn fractie wil het accent op de laatste twee categorieën leggen. Het gaat ons namelijk om een optimale (partij)politieke vertaling door de fracties van de informatiestromen. Die vertaling moet plaatsvinden vanuit PARAC en de informatiebalie, waarover ik straks nog kom te spreken, maar ook vanuit de eigen fractie en de wetenschappelijke instituten.

Het is niet mijn bedoeling tot in het oneindige uitbreiding van middelen voor die posten te bepleiten, maar wel stel ik er prijs op dat het Presidium zich bezint op de personele ondersteuning van fracties en leden, ook in de tweede helft van dit decennium. Daarbij kan ook de evaluatie van de regeling voor persoonlijke medewerkers worden betrokken. Dat zou dan tevens in een tijdsfasering voor de financiële ruimte-afbakening op langere termijn met de Minister van Binnenlandse Zaken – daar heb je hem weer – kunnen worden ingebracht.

Mevrouw de Voorzitter! Het is natuurlijk niet aan het Presidium, te beslissen over de middelen die ter beschikking moeten worden gesteld aan de wetenschappelijke instituten van de politieke partijen. Ik wil er echter op wijzen dat, wanneer de subsidies aan de wetenschappelijke instituten in het gedrang komen, dit consequenties kan hebben voor de bewerktuiging in dit Huis en dus ook voor de middelen die de Kamer ter beschikking dienen te staan. Ik meen dat je hier kunt spreken van een pendant.

Als de voeding van de fracties vanuit dergelijke bronnen wordt verminderd – ik hoop oprecht dat dat niet zal gebeuren, maar wij kunnen dat niet uitsluiten, ook gelet op het debat dit jaar over de begroting van Algemene Zaken – zal dat wel degelijk consequenties hebben voor de bewerktuiging in dit Huis. Graag verneem ik de visie van het Presidium hierop.

Het is goed, dat de werkgroep evaluatie persoonlijke medewerkers voortvarend werkt. Wij hebben de indruk dat het Presidium binnenkort voorstellen zullen bereiken. Wij vernemen graag van het Presidium dat daaraan een voortvarend gevolg zal worden gegeven. Het interesseert ons bijzonder wat er in dit stadium al over kan worden medegedeeld door het Presidium.

Ik kom nu op enkele opmerkingen die zijn te vangen onder de noemer 'informatie-balie'. Alhoewel daar heel lange betogen over zijn te houden, wil ik dat nu niet doen. Op zichzelf is het verheugend dat een daadwerkelijke uitvoering van de plannen op dat punt in zicht is. Mijn fractie is erkentelijk voor de informatie die wij in de nota naar aanleiding van het verslag hebben gekregen. Deze geeft een veel beter overzicht dan wij tot nu toe hadden.

Ik wil een enkele vraag stellen, mede in het vertrouwen dat er in de toekomst nog voldoende gelegenheid zal zijn om diepgaander bij het vraagstuk van de documentatie- en informatievoorziening stil te staan. Ik zou graag een reactie van het Presidium vernemen op het beeld dat ons, de woordvoerders in dit debat, is geschetst in een brief van de ABVO/KABO. Ik neem aan, dat het Presidium op de hoogte is van de inhoud ervan.

De heer **Dolman** (PvdA): Dat is niet het geval!

Mevrouw **Lambers-Hacquebard** (D'66): Dat valt wellicht nog te verhelpen. Deze brief geeft aan, dat naar het oordeel van de ABVA/KABO de zaak anders moet worden getaxeerd dan het Presidium doet. Wat is de reactie van het Presidium op de discrepantie die toch wel bestaat tussen het beeld dat in de nota naar aanleiding van het verslag wordt geschetst en het beeld zoals dat uit de tekst van deze brief tot ons komt? Het Presidium kan daar wellicht toch het een en ander over zeggen.

Wat de verdere ontwikkeling van de documentatiebalie betreft, wil ik het Presidium vragen een nadere fasering aan te geven, een nader tijdspad, van de verschillende fasen. Wanneer zal de optimale situatie zijn bereikt?

Mijn fractie zou graag wat meer zicht hebben op de consequenties voor de afdeling Parlementair drukwerk en Registers. Wij zijn tevens benieuwd naar de wijze waarop de analyse wordt verricht, en door wie dat gebeurt, van de opgebouwde handmatige systemen van Parlementair drukwerk en de geautomatiseerde van PARAC. Daar behoort dan zeker de vraag bij of de gebruikers zelf, bij voorbeeld door een enquête, daarbij worden betrokken.

Als ik het heb over betrokkenheid, kom ik direct op de vraag wanneer en hoe de Bibliotheek en de Documentatiedienst bij de documentatiebalie worden betrokken, hoe zich dat verder gaat ontwikkelen en uitbouwen. Een goede afstemming is uiteraard van belang. Dat heeft ook te maken met de vraag – wellicht in dit stadium prematuur, maar dat hoor ik dan wel – naar de consequenties van de gehele operatie in personele zin.

Dat bij het bundelen *doublures* voorkomen moeten worden, lijkt mij evident. Naar onze mening houdt dit wel in dat, ook nu al, een zeer goed en zeer frequent overleg tussen PARAC en Parlementair drukwerk en Registers plaatsvindt over de ontsluiting van

Lambers-Hacquebard

kamerstukken en het systeem dat daarbij wordt gehanteerd. Is er zo'n overleg?

Wij willen daarbij bovendien onderstrepen dat het naar het oordeel van mijn fractie van groot belang is dat de geautomatiseerde informatievoorziening niet belemmert dat waar mogelijk de handmatige systemen extra informatie kunnen blijven geven. Wij willen graag de garantie krijgen dat dit, zelfs als dat in sommige gevallen tot lichte doublures zou leiden, het geval zal zijn.

De heer **Dolman** (PvdA): Hebt u een bepaald geval op het oog?

Mevrouw **Lambers-Hacquebard** (D'66): Ik heb geen specifieke casus op het oog.

De heer **Dolman** (PvdA): Dan hebt u bij dezen de garantie dat niets wordt vernietigd.

Mevrouw **Lambers-Hacquebard** (D'66): Ik denk niet dat het om vernietiging gaat, maar om de bewerktuiging van en de samenspraak tussen de beide systemen. Juist in de overgangsfase verdient dit de aandacht. Het lijkt mij een voor de hand liggende wens. Als het echter zo evident is, kunnen wij daar des te geruster op zijn; dat is misschien heel plezierig.

Niet alleen de hoeveelheid documentatie en de beschikbaarheid van informatie, maar vooral de kwaliteit en de beheersbaarheid van de informatie en het benutten daarvan voor het parlementaire werk zijn van belang. Ik wil dit onderstrepen, omdat het gevaar wel eens dreigt dat wij meer 'informatiehamsters' worden, dan dat wij daadwerkelijk die stromen kanaliseren en ze gebruiken voor het vervullen van onze parlementaire functie.

Daarmee is de cirkel van mijn betoog rond, want juist het benutten van de informatie voor zaken die ook met het diepere functioneren van de Kamer te maken hebben, zoals de voortgangscntrole op moties en op toezeggingen, het vergelijken van begrotingskosten enzovoort, hangt zowel samen met het langere termijnbeeld van de bewerktuiging – en dus ook met persoonlijke medewerkers van de kamerleden – als met een helderder zicht op de budgettaire planning op langere termijnen een goed samenhangende ontwikkeling van de informatievoorziening. Ik hoop dat het Presidium uit mijn woorden de bedoeling van die samenhang enigszins heeft weten te destilleren.

De heer **Faber** (CDA): Mevrouw de Voorzitter! Ik sluit mij graag aan bij de woorden van waardering die mevrouw Lambers heeft uitgesproken in het begin van haar speech. Ik sluit mij ook aan bij haar vraag om een reactie op de recente brief van ABVA/KABO. Ik ben erg blij met de snelle reactie van het Presidium op het verslag van de Kamer. De antwoorden zijn voor mij over het algemeen een bron van tevredenheid.

Ik ben het met het Presidium eens dat uitgavenverhogingen niet voor hand liggen, maar – gezien de bijzondere positie van deze Kamer in ons staatsbestel – uitgavenverlagingen doen dat evenmin. Er is een mogelijkheid voor uitgavenverlaging, namelijk besparen door een verbetering van de doelmatigheid. Heeft het Presidium daar concrete gedachten over of is het slechts een theoretische opmerking? Er is een gesprek geweest tussen het Presidium en de Minister van Binnenlandse Zaken, waaruit is gebleken dat de bewindsman oog heeft voor de bijzondere positie van deze Kamer. Ik zou het fijn vinden als het Presidium daar nadere, concrete mededelingen over kon doen, mede in het licht van de begroting die wij in de komende herfst moeten behandelen.

Het is natuurlijk een goede zaak dat door doelmatigheidsverbetering zo'n f 60.000 bespaard kon worden in het restaurantbedrijf. Het Presidium is van oordeel dat bovendien menuplanning kan leiden tot 'verdere niet onaanzienlijke kostenbesparingen'. Mijn vraag luidt of daarmee in de voorliggende raming al rekening is gehouden.

Een ander punt heeft ook betrekking op het restaurantbedrijf. Het Presidium wenst daarbij een volledig geïntegreerd systeem en daarbij gaat het om een investering van f 200.000. Wanneer vindt die investering plaats? Ik neem aan – en het Presidium heeft natuurlijk een vooruitziende blik – dat ook deze investering besproken is in het gesprek met de Minister. Wat was zijn reactie op deze plannen? Het is een uitdrukkelijke wens van mijn fractie dat het systeem in de toekomst zodanig wordt veranderd dat wij duplicaatbonnen kunnen krijgen. Ik stel het erg op prijs als het Presidium deze wens van mijn fractie kan inwilligen.

Ik wil nog een opmerking maken over het aantal van vier lunchbonnen. Het Presidium vindt dat voldoende. Hoe lang hebben wij echter al het systeem van die vier lunchbonnen en

hoe is de kostenontwikkeling? Tegen die achtergrond kan ik beoordelen in hoeverre het terecht is dat voorlopig wordt vastgehouden aan het aantal van vier.

Ik wil nog een opmerking maken over de enquête van de menuplanning. Het Presidium meende dat daarbij geen professionele mensen betrokken hoefden te worden.. Het ging om eenvoudige vragen 'waarop door een ieder een duidelijk antwoord gegeven kan worden'. De eerste vraag luidt: Maakt u gebruik van de restauratieve voorzieningen? Dit is een schoolvoorbeeld van hoe het niet moet, omdat de frequentie van het gebruik helemaal buiten beschouwing blijft. Ik zet mijn vraagtekens bij de onderbouwing van die enquête.

De heer **Dolman**: Die vraag wordt in de volgende vraag gesteld.

De heer **Faber** (CDA): Ik heb die enquête niet bij mij, maar ik moet mij sterk vergissen als professionele vragensteller wanneer ik dat over het hoofd heb gezien. Wij krijgen nog een kans voor de tweede ronde en als ik het mis heb gehad, zal ik dat royaal erkennen.

Op personeelsgebied is er nogal wat aan de orde. Er zijn perikelen bij het restaurantbedrijf en de bibliotheek en documentatiedienst. Een hoog percentage ziekteverzuim valt op. Voor het restaurantbedrijf en de telefooncentrale is dat zo'n 20%. Er staat overigens een curieuze zin in de nota naar aanleiding van het verslag op bladzijde 3: 'Voorts wordt overwogen om bij onvoorzienbaar langdurig ziekteverzuim, ertoe over te gaan zelf tijdelijk personeel in dienst te nemen.'. Ik begrijp die zin niet en misschien kan ik een toelichting krijgen. Misschien moet in plaats van 'onvoorzienbaar' 'voorzienbaar' worden gelezen.

Medio 1983 zal een nota personeelsbeleid moeten worden vastgesteld. Het Presidium wil er echter nog niet over praten, niet over de inhoud, de werkwijze en de tijdsplanning. Wanneer wil het Presidium daar dan wel over praten? Wanneer kunnen wij, als gewone kamerleden, daarover gaan meepraten? Welke tijdelijke aanvullende werkzaamheden zullen in het kader van een werkgelegenheidsverruimende maatregel bij het PARAC verricht worden? Biedt deze maatregel eventueel soelaas voor andere tijdelijke werkzaamheden?

Wij zijn erg blij met de intense betrokkenheid van het Presidium bij de problemen die bij de afdeling bibliotheek en documentatie bestaan.

Op welke termijn denkt het Presidium de impasse te doorbreken? Niet alleen voor leden van de Kamer, maar ook voor de betrokken medewerkers is een verbetering van het functioneren van deze afdeling van groot belang.

Al enkele jaren heeft mijn fractie aandacht gevraagd voor het feit dat de kamerleden eerder met een te veel dan met een te weinig aan informatie worden geconfronteerd. Ik wil niet herhalen wat wij ook al in het verslag hebben geschreven, maar wel wil ik de visie beklemtonen van mijn fractie. De betrokken diensten dienen meer dan voorheen op deze problematiek in te spelen.

Zodra het informatie-aanbod weer beter op de informatiebehoefte van de leden der Kamer is afgestemd, zal het gebruik van de aangeboden diensten toenemen en zo zal een bron van frustratie voor de betrokken medewerkers worden weggenomen. In dit verband wil ik wijzen op het binnenkort te verwachten rapport van het NOBIN, waaruit blijkt dat het rendement van de documentaire informatievoorziening buitengewoon gering is. Wij blijken als samenleving steeds meer geld uit te geven voor het produceren en archiveren van documenten waarvan naderhand nauwelijks of niet kennis wordt genomen.

De CDA-fractie is van oordeel, dat zowel het realiseren van de documentatiebalie als de nieuw op te richten centrale documentatiedienst goede aanknopingspunten biedt om deze 'te veel problematiek' het hoofd te kunnen bieden. Daarbij zal dan niet zozeer het begrip documentatie als het begrip informatie centraal moeten staan. Ik wil niet in herhaling vervallen en ik zal daarom slechts met nadruk verwijzen naar hetgeen ik bij de behandeling van de DIS-nota namens mijn fractie naar voren heb gebracht. Ik heb daarbij gewezen op een drietal informatielagen, te weten een direct informerende laag, een gestructureerde documentaire laag en de tot op heden centraal staande ongestructureerde documentaire laag. Ook de eerste twee lagen verdienen naar het oordeel van mijn fractie een actieve betrokkenheid van de afdeling Bibliotheek en Documentatie.

Zoals uit het verslag al blijkt, is mijn fractie erg gelukkig met het feit dat PARAC zich nu ook op de feitelijke informatievoorziening toelegt. Wel wil ik erop wijzen, dat het in de samenleving nog al eens irritatie kan oproepen dat hetgeen door het parlement mede

wordt geproduceerd niet tevens door het parlement ter beschikking kan worden gesteld. Ik doel nu op de afspraken met de uitgeverij Vermande waaraan ik al eens eerder sceptische woorden heb gewijd. Die afspraken verhinderen dat het door het parlement betaalde wettenbestand niet samen met de overige PARAC-bestanden door PARAC ter beschikking gesteld kan worden.

Mevrouw de Voorzitter! Door de economische recessie en de daarmee gepaard gaande bezuinigingen neemt het werk van de kamerleden toe. Bovendien is al in 1980, na een diepgaand beraad in mijn fractie over het rapport van de werkgroep Bewerking, gesteld dat het voor een verantwoorde uitoefening van het kamerlidmaatschap vereist is, dat er toegegroeid wordt naar een situatie waarbij een kamerlid kan beschikken over een beleidsmedewerker en een halve administratieve kracht. Tot dusverre hebben kamerleden wel gedeeld in de kortingen van de ambtenaren maar dit kon niet leiden tot een vervroeging van de VUT-leeftijd en ook niet tot een uitbreiding van het aantal kamerleden. Met andere woorden: wij krijgen wel de kortingen van de ambtenaren maar niet datgene wat voor de ambtenaren is bereikt.

Om die reden dient, naar het oordeel van de CDA-fractie, het Presidium na te gaan hoe de twee kortingen, die ik zojuist noemde, op de schadeloosstelling benut kunnen worden om te komen tot een betere bestaffing van de fracties en de individuele kamerleden. Ik laat nu in het midden of je dit moet zoeken in de kwaliteit of de kwantiteit; het gaat mij nu om die relatie. Daarbij gaat het mij niet om de toekomst maar enkel en alleen om de tot dusverre doorgevoerde kortingen.

Het Presidium geeft toe, dat tenminste gezien moet worden of en in hoeverre – ik citeer nu uit de nota naar aanleiding van het verslag – een aanpassing van de berekeningswijze van de gelden voor de fracties zal moeten en kunnen plaatsvinden. Kan dit wat nader geconcretiseerd worden, want deze zin is rijkelijk 'wollig'?

Over de positie van de persoonlijke medewerkers is al iets gezegd door mijn voorganger. Ik heb begrepen dat de heer Castriuc hierop nader zal ingaan. Ik laat dit punt dan ook aan hem over. Ik verwijs slechts naar het amendement waaronder ook mijn naam prijkt.

Het Presidium heeft gesproken over een nadere bestudering van de crèche.

Wat moet ik daaruit afleiden? Gelden de eertijds geopperde bezwaren van financiële aard niet meer? Ik meen mij te herinneren, dat het 10.000 gulden per baby of kind zou zijn. Hoe zit dat eigenlijk in deze tijd van bezuinigingen?

Gezien de toelichting van het Presidium heb ik er begrip voor, dat het nog enige tijd kan duren voordat de kamerdebatten in iedere huiskamer zijn te volgen. De actieve medewerking van de afdeling voorlichting aan het Viditel-experiment voor het beleidsterrein van Binnenlandse Zaken acht ik in dit licht des te waardevoller.

Mevrouw de Voorzitter! Mijn fractie heeft voor de behandeling van de raming in het verleden wel eens meer woorden nodig gehad. Het Presidium mag het als een compliment bevatten dat in dit opzicht sprake is van een reductie van het aantal woorden.

□

De heer **Dijkstal** (VVD): Mevrouw de Voorzitter! Namens de fractie van de VVD wil ik ook zeker mijn waardering uitspreken voor de inzet en de toewijding waarmee alle medewerkers in dit huis hun werk doen. Als nieuw kamerlid wil ik daaraan een persoonlijke ervaring toevoegen, die mij bijzonder aangenaam is overgekomen.

Het is mij opgevallen hoeveel moeite men doet om op zijn minst de naam van een nieuw kamerlid te kennen en dat men alles in het werk stelt om het nieuwe kamerleden naar de zin te maken. Als vrij nieuw kamerlid mag ik dat best eens hardop zeggen. Het deed zeer weldadig aan.

Namens de fractie van de VVD wil ik ook mijn dank uitbrengen aan het Presidium, omdat het ook met alle inzet hard heeft gewerkt. Dat mag ook wel eens worden gezegd. Het feit dat ik hier vandaag namens de VVD als nieuw kamerlid het woord voer, zegt al hoeveel vertrouwen de VVD-fractie in het Presidium heeft.

Ik zal mijn bijdrage vandaag een beetje beperken. In de schriftelijke voorbereiding is al uitbundig heen en weer geschreven en veel informatie is in de stukken te vinden. Wij zijn daarover zeer tevreden. Bovendien is een aantal zaken waarop wij zouden willen ingaan nog zo volop in ontwikkeling, dat het mij niet verstandig lijkt daarop nu al te diep in te gaan.

Wat betreft de positie van de Kamer in deze tijd van bezuinigingen, sluit ik mij aan bij de opmerkingen van de vorige twee sprekers. Het lijkt mij overigens overbodig dit het Presidium te zeggen, want ook zelf zal men de

Dijkstal

bijzondere positie van de Kamer wel in het oog hebben.

Het belangrijkste onderwerp is op dit moment – sowieso in deze tijd – het personeelsbeleid. Ik heb begrepen dat een Nota personeelsbeleid wordt of is uitgebracht. Uit het laatste stuk heb ik begrepen, dat deze nota nog niet in het Presidium is besproken. Misschien mag ik het Presidium vragen wanneer men daarover zal spreken en hoe snel men denkt de nota uit te brengen, zo mogelijk voorzien van voorstellen. De VVD-fractie vindt het in ieder geval heel belangrijk om de nota en misschien deelnota's zo snel mogelijk tot uitvoering te brengen.

Ten aanzien van het ziekteverzuim sluit ik mij aan bij hetgeen de heer Faber heeft gezegd. Het baart ook ons zorgen. Misschien kan het Presidium daarop in de beantwoording dieper ingaan. Wat zijn de oorzaken en wat denkt het Presidium daaraan te kunnen doen?

In het kader van het personeelsbeleid vraag ik speciale aandacht voor het probleem van de automatisering. Naar mijn mening wordt in de praktijk de betekenis van de automatisering erg onderschat. Behalve de technische kant zijn er zeer ingewikkelde vraagstukken. Voor zover dit het personeelsbeleid betreft, denk ik aan de rechtspositie, de inschaling en de bij- en omscholing van de mensen, hetgeen een zeer belangrijk vraagstuk is bij automatiseringsprocessen.

Wat de automatisering zelf betreft, hebben wij waardering voor de uitgebreide informatie. Wij hebben de indruk dat hieraan erg hard wordt gewerkt. Ik permitteer mij toch het Presidium een paar adviezen te geven. In de eerste plaats worden op zijn minst vragen opgeroepen door de veelheid van termen, zoals PARAC, Adviescommissie voor Documentatie en Automatisering, PDC, Centrale Documentatiedienst, Parlementair Drukwerk, Griffie Informatiesysteem, DIS, tekstverwerking en dergelijke. Wordt de zaak voldoende gecoördineerd en hoe staat het met de interne samenwerking?

Ik wil bovendien vragen of het Presidium ons in een later stadium laat weten hoe het dit in de gehele organisatie als zodanig denkt in te passen. Dit is namelijk vaak het grote probleem bij veranderingsprocessen op het gebied van automatisering. Ik denk hierbij met name aan de samenwerking tussen Parlementair Drukwerk en PARAC. Ik heb begrepen dat alleen

al de trefwoorden problemen kunnen opleveren en dat is toch zo essentieel, want als wij het goede woord niet hebben, komen wij er nooit goed in.

Heb ik het juist dat er een vacature bestaat in de Trefwoordencommissie? Misschien zou het verstandig zijn om daarin Parlementair Drukwerk te zetten.

Van de interne coördinatie en samenwerking kom ik op de coördinatie en samenwerking met derden. De heer Faber heeft even verwezen naar de uitgebreide commissievergadering waarin wij de documentaire informatievoorziening hebben behandeld. Vanuit Binnenlandse Zaken wordt samen met alle andere ministeries getracht, iets te coördineren. Men zegt dat vooral ook de coördinatie moet worden gelegd met PARAC. Ik denk dat ik daarom ook aan het Presidium moet adviseren om toch vooral goed contact te houden met Binnenlandse Zaken om te kijken hoe wij de zaken zo goed mogelijk op elkaar afstemmen.

In dit verband vraag ik het Presidium ook ervoor op te passen dat ook wij niet alle wielen opnieuw uitvinden. Met name in het bedrijfsleven is bij het onderdeel systeemontwikkeling natuurlijk veel 'know how' aanwezig. Ik heb de indruk dat men bij Binnenlandse Zaken alles nog eens opnieuw wil doen. Wij moeten in ieder geval die fout niet maken. Wij moeten gebruik maken van hetgeen op dat terrein te koop is.

Essentieel voor het rendement van de automatisering is de toegankelijkheid, met name voor de kamerleden. Die moet zeer gemakkelijk en zeer simpel zijn, want anders doen wij er niets mee, terwijl de bedoeling is dat wij er wel iets mee doen.

Over Viditel staat al het een en ander. Ik denk dat dit op zichzelf allemaal een goede zaak is. Wij achten het ook belangrijk dat nagegaan wordt in hoeverre het computerbestand dat wij straks zullen hebben, als geheel een koppeling kan krijgen met Viditel, omdat dit een mogelijkheid biedt voor met name kamerleden om via individuele abonnementen via Viditel direct thuis bij wijze van spreken toegang te krijgen tot de informatie. Hieraan zijn weinig kosten verbonden, omdat de kamerleden individuele abonnementen hebben. Ik denk dat het derhalve een goede zaak zou zijn om ons systeem te koppelen aan het systeem van Viditel. Daarom wil ik, hoewel ik denk dat het wel een beetje overdreven is om dit nu in een motie te vragen, maar anders heb ik

helemaal niets, u een motie voorleggen om de koppeling tussen de twee systemen aan te brengen.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Dijkstal wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat de automatisering van de informatievoorziening in beide Kamers der Staten-Generaal reeds in belangrijke mate plaatsvindt;

overwegende, dat het Presidium te kennen heeft gegeven hoge prioriteit te geven aan een verdergaande automatisering;

overwegende, dat daardoor binnen afzienbare tijd een groot deel van de informatie opgeslagen zal zijn in computerbestanden;

overwegende, dat Viditel de mogelijkheid biedt computerbestanden aan Viditel te koppelen;

overwegende, dat Viditel de deelnemers een relatief goedkope en gemakkelijke mogelijkheid biedt om snel over informatie te beschikken;

van oordeel, dat het wenselijk is, dat de leden van de Kamer via een individuele deelname aan Viditel toegang kunnen krijgen tot de geautomatiseerde informatie van de Kamer;

verzoekt het Presidium, er zorg voor te dragen, dat er een koppeling tot stand komt tussen het geautomatiseerde informatiebestand van de Kamer en Viditel,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 10 (17874).

De heer **Dijkstal** (VVD): In aanvulling op hetgeen al eerder is gezegd over de 'bewerktuiging' van de kamerleden en van de fracties wil ik nog twee opmerkingen maken. Ik denk dat het verstandig is dat ik nog eens met nadruk zeg dat de fractiestaven op zijn minst op sterkte moeten blijven.

Er bereiken ons geruchten van Binnenlandse Zaken dat het anders zou moeten. Wij zouden dit zeer betreuren. De Kamer staat met haar medewerkers toch al ver achter op de Regering met haar ministeries.

Tot nu toe is het de gewoonte dat de kantoorbehoeften in de meest brede zin des woords gratis beschik-

Dijkstal

baar zijn voor de fracties. Nu staat er in de stukken dat, wanneer wij straks naar tekstverwerkende apparatuur gaan, dit toch wel op kosten van de fracties zal moeten gebeuren. Daarin zit naar ons gevoel toch een zekere tegenstrijdigheid. Wij moeten gaan denken aan nieuwe bewerktuigingen, waardoor wij straks het oude spul niet meer gebruiken. Ik zou u willen vragen daar nog eens naar te kijken.

Uit de stukken is mij opgevallen, dat wij in dit huis beschikken over allerlei commissies. Het is niet altijd even duidelijk wat die doen en hoeveel die doen. Zou het niet verstandig zijn daarvan een zekere verslaglegging te vragen? Ik moet natuurlijk oppassen dat ik u weer niet opzadel met een heleboel jaarverslagen die gepubliceerd worden; dan schieten wij ons doel weer voorbij. Ik zou u in overweging willen geven of wij er niet verstandig aan doen van een aantal van die commissies een kort verslag als bijlage bij het stuk van volgend jaar te moegen.

Er is reeds gesproken over de persoonlijke medewerkers. Ik moet u zeggen, dat ik hierover iets minder optimistisch ben dan de vorige twee sprekers, omdat in de stukken staat dat een schatting over de tijdsduur die gemoeid is met de werkzaamheden van de werkgroep nu moeilijk te geven is. Dat maakt mij een beetje angstig. Ziet het Presidium kans de zaak te bespoedigen, zodat er wat meer zicht komt op de positie van de persoonlijke medewerkers?

Ik heb waardering voor hetgeen in de stukken inzake het restaurantbedrijf staat. Ik denk niet dat wij op de geschiedenis in moeten gaan.

Ik heb het gevoel dat met betrekking tot het controlesysteem in de restaurants een beetje op twee gedachten gehinkt wordt. De ene is pasjes of legitimatiebewijzen of wat dan ook en de andere is de duplicaatbon. Naar mijn mening moet je kiezen of voor het een of voor het ander. Ik zie de noodzaak van de pasjes niet meer als straks iedereen die iets bestelt zijn eigen duplicaatbon heeft en op die manier controle kan uitoefenen. Misschien zie ik dat verkeerd.

Verder wil ik ook namens mijn fractie onze grote zorg uitspreken over het grote debiteurensaldo, alhoewel ik niet zeker weet of wij daaraan ook niet schuldig zijn. Ik ben blij dat het Presidium zich daarover ook grote zorgen maakt. Het is eigenlijk onaanvaardbaar, dat die saldo's zo hoog oplopen.

Ik vond de enquête ook niet de meest intelligente die ik ooit gezien heb. Als er bij vraag 5 gevraagd wordt, hoe wij de samenstelling van het lunchassortiment ervaren, dan sla je als een haas om, omdat je denkt dat je misschien iets over het dinerassortiment mag zeggen, maar die vraag komt dan niet voor. Ik heb echter de indruk dat sommige kamerleden daarover best iets hadden willen zeggen.

In vraag 7 worden twee vragen gesteld en je mag maar één antwoord geven, terwijl je op beide vragen een ander antwoord had kunnen geven.

De heer **Dolman** (PvdA): Dinerassortiment luidt in goed Nederlands 'menuplanning'. Daar is een vraag over gesteld.

De heer **Dijkstal** (VVD): Kijkt u nog maar eens naar vraag 5. Het zou leuk geweest zijn, indien wij een zelfde vraag over het diner hadden kunnen krijgen.

De budgettaire mogelijkheden zijn beperkt, ook voor de post reizen naar het buitenland. Natuurlijk zijn de mogelijkheden beperkt. Wij zijn echter van oordeel dat, zeker in het hedendaagse tijdsbeeld, de oriëntatie in en het overleg met het buitenland in toenemende mate van belang zijn. Wij zouden erop aan willen dringen zo mogelijk voor 1984 nog een pleidooi te doen bij de Minister. Als dat niet lukt, dan in ieder geval voor 1985. Wij vinden het erg belangrijk dat die post ruimer wordt. Wij vinden het ongewenst dat een lid op eigen kosten moet meereizen.

Overigens begrijpen wij niet waarom, als dat gebeurt, het betreffende lid geen lid van de delegatie zou kunnen zijn. De manier waarop de reis gefinancierd wordt, heeft toch niets te maken met het gezelschap waarmee je komt. Het verband daartussen hebben wij niet helemaal begrepen.

Kritiek heb ik ten aanzien van het 'klein onderhoud'.

De heer **Castricum** (PvdA): Dat is nu aftrekbaar!

De heer **Dijkstal** (VVD): Inderdaad. Mijn fractie is van oordeel dat het gebouw van binnen hier en daar nogal wat verwaarloosd is. Deurknoppen zijn soms wel zes maanden kapot. Ik vind dat jammer, want wij huizen toch wel in een heel bijzonder gebouw.

Ik wil toch ook de relatiegeschenken even noemen. Wij slagen er aardig in, onze kruideniersmentaliteit tot ver in het buitenland uit te dragen. Ik vind het een armoedige vertoning om

dassen en plastic wapenschildjes cadeau te geven. Ik wil het Presidium vragen, hieraan toch wat meer aandacht te geven. Misschien kan op dit gebied wat meer creativiteit worden ontwikkeld.

Een vraag die gesteld is in de schriftelijke stukken, is niet beantwoord. Ik wil deze vraag herhalen, omdat wij haar eigenlijk niet begrijpen. Ten aanzien van de automatisering van de gegevensverzamelingen wordt het voor de aanhangsels wenselijk geacht terug te gaan tot het jaar 1976-1977 en niet verder. Voor de Handelingen wil men teruggaan tot het jaar 1977-1978. Wij begrijpen niet waarom daartussen verschil wordt gemaakt. Het lijkt ons logisch, tot hetzelfde parlementaire jaar terug te gaan.

Op alle ministeries en ook in dit Huis is het verschijnsel van de afkortingen langzamerhand een ziekte geworden. Wij hebben er zoveel dat wij ze zelf ook niet meer allemaal kennen. In de stukken staat dat de afkortingen in de computer kunnen worden opgeslagen als de Kamer dat nuttig vindt. Het lijkt mij erg nuttig wanneer op een plek, bij voorbeeld bij PARAC, een overzicht aanwezig is van alle afkortingen met hun betekenissen. Dat zou ons werk erg vergemakkelijken.

□

De heer **Castricum** (PvdA): Mevrouw de Voorzitter! Nu de samenstelling van het Presidium in de loop van de avond steeds completer is geworden, loont het des te meer de moeite om het Presidium te bedanken voor de werkzaamheden die zijn verricht ter voorbereiding van de raming voor de Tweede Kamer. Deze dank strekt zich ook uit tot het personeel dat werkzaam is in de Kamer. Tradities willen nog wel eens aan slijtage onderhevig zijn. Dit lijkt mij echter een goede gelegenheid om blijk te geven van onze waardering. Ik spreek deze waardering graag uit namens het personeel van onze fractie: de fractiemedewerkers en de individuele medewerkers.

Collega's hebben ook al opgemerkt dat dit een goed moment is om even stil te staan bij het vele werk dat nodig is voor het functioneren van deze Kamer en dat verricht wordt door het kamerpersoneel.

In het verlengde daarvan lijkt het mij goed, aandacht te vragen voor signalen die door het personeel geuit worden. Voorgaande sprekers hebben daaraan ook aandacht besteed. Als voorbeeld noem ik de brief van de

Castricum

ABVA/KABO-groep. De voorzitter en overige leden van het Presidium hebben waarschijnlijk ook een exemplaar ontvangen.

Bij de raming van de Tweede Kamer voor 1984 wordt de laatste tranche van het vijfjarenplan ter uitbreiding van de fractiestaven vastgelegd. De laatste tranche is in twee delen uitgevoerd. Het lijkt mij een goede zaak, op dit moment nog eens na te gaan hoe wij ervoor staan met de bestaande. De tijd lijkt ons gekomen, na te gaan of de planning is uitgevoerd conform de manier waarop wij daarin hadden voorzien en of dit heeft geleid tot de resultaten die wij met elkaar voor ogen hadden op het moment dat wij tot uitbreiding besloten over te gaan. Het lijkt mij eveneens een goede zaak, die evaluatie in commissieverband te laten plaatsvinden.

Dit dringt te meer nu om allerlei redenen, ook van de Kamer, mag worden gevraagd nog efficiënter met gelden om te springen. Wanneer ik dan ook verzoek, een nader onderzoek hiernaar in te stellen, doe ik dit in het verlengde van hetgeen de heer Faber opmerkte. Het geldt dat voor het werk van de Kamer wordt uitgegeven, moet zo efficiënt mogelijk worden besteed. Wat mijn fractie betreft zou zo'n onderzoek ook in die richting kunnen worden verricht. Het komt ons buitengewoon zinvol voor, zeker ook gegeven de toenemende werkdruk waaronder de Kamer staat – de heer Faber wees hier ook reeds op – dat het Presidium ons toezegt, te bezien of de huidige bestaande voldoet. Welke wensen zijn er op dit punt bij voorbeeld nog en welke verschuivingen moeten wellicht nog worden aangebracht?

Voorts wil ik nog een enkele opmerking maken over de werkwijze van de Kamer. Wij hebben een uitvoerige discussie hierover gevoerd en het Reglement van Orde is vrij wezenlijk veranderd. Hierbij waren overigens vooral ook wijzigingen van technische aard aan de orde die voortvloeiden uit de jongste Grondwetswijziging. Het feit dat wij deze operatie achter de rug hebben, ontslaat ons niet van de verplichting om de eigen werkwijze steeds kritisch te blijven bezien. Voorts moeten wij met voorstellen blijven komen ten einde de werkwijze te verbeteren.

Ik geef een voorbeeld. Er is nu een bijna geheel opgeleide derde ploeg stenografen beschikbaar. Naar het oordeel van mijn fractie is er dan ook alle aanleiding te bezien hoe van deze

staf zo optimaal gebruik kan worden gemaakt. Dit zou – ik breng dit nu maar eens voor het voetlicht – volgens mijn fractie bij voorbeeld kunnen geschieden door het grote aantal commissievergaderingen voor mondeling overleg, die de laatste tijd dikwijls zijn gaan lijken op vergaderingen van vaste commissies van advies en bijstand zoals wij die bij gemeenteraden kennen, gedeeltelijk te vervangen door korte UCV's. Een bijkomend voordeel is dat van een contact met één of meer bewindspersonen dan snel een stenografisch verslag beschikbaar is.

Daarnaast zou tijdens de begrotingsbehandelingen vaker gebruik kunnen worden gemaakt van het instrument van de uitgebreide commissievergadering, door bij voorbeeld op woensdag geen plenaire vergadering te houden doch twee uitgebreide commissievergaderingen, waarin bepaalde begrotingshoofdstukken of delen van een begroting kunnen worden behandeld. Het is maar een suggestie. In dit Huis kennen bepaalde commissies op dit punt tradities. Het aantal UCV's zou echter kunnen worden uitgebreid en dat zal ook de behandeling van de begrotingen ten goede kunnen komen.

Mevrouw Lambers maakte over de werkwijze ook een aantal opmerkingen. Wij vinden dat niet behoef te worden stilgestaan bij de aangebrachte verbeteringen in de werkwijze. Wij zouden ook op andere terreinen verder kunnen gaan. Op dit punt kan het Presidium van mijn fractie een creatieve bijdrage tegemoet blijven zien. Voor de commissie Werkwijze of voor een commissie ad hoc blijft er dus 'werkwijze' aan de winkel. Ik sprak hierover reeds. Ik stel het op prijs van de voorzitter van het Presidium een reactie te vernemen, waarbij ook zeker suggesties die buiten deze Kamer worden gedaan voor een goed functioneren van het parlement, in de beschouwingen kunnen worden betrokken.

In het verlengde van hetgeen ik zei over de werkwijze van de Kamer, zijn ook van belang de informatieprocessen die zich binnen dit Huis afspelen. De heer Dijkstal maakte hierover zojuist een aantal opmerkingen. Hij vatte een en ander in een alfabet van afkortingen samen. Ik wil onderstrepen dat onze fractie het erg belangrijk vindt dat deze ontwikkelingen op een goede manier worden gecoördineerd. Ik stel een nadere beschouwing hierop van de Voorzitter van het Presidium op prijs.

Over de financiering van de fractiestaven wil ik het volgende opmerken.

De nu gehanteerde formule voor berekening van de subsidies aan de fracties leidt elk jaar tot een achterstand op de feitelijke kostenontwikkeling. In deze formule wordt immers geen rekening gehouden met een eventuele stijging c.q. daling van de werkgeverslasten. Ook dit jaar heeft een interventie onzerzijds ertoe geleid dat er een nota van wijziging op de raming is ingediend, waardoor de subsidie van onze fractie bij voorbeeld met een bedrag van circa f60.000 stijgt.

Ik wil het Presidium vragen of bij de volgende raming met een nieuwe formule te komen die voorziet in doorberekening van de werkelijke personeelskosten, of toe te zeggen dat er een jaarlijkse automatische aanpassing van het subsidiebedrag plaatsvindt.

De heer Faber heeft al aangekondigd dat ik enkele woorden zou wijden aan de evaluatie van de persoonlijke ondersteuning. Ik zal dat bij dezen ook doen. Er is wat dat betreft een commissie aan de gang gegaan. Wij hebben bij de vorige raming reeds om de instelling van die commissie gevraagd. De rapportage is echter nog niet beschikbaar en de termijn waarop die beschikbaar komt is ook nog moeilijk te overzien. Op dit moment lopen wij uiteraard niet vooruit op de uitkomsten van het onderzoek waarmee de commissie bezig is. Wel leggen wij er de nadruk op dat het volstrekt open moet zijn wat er met die uitkomsten gedaan wordt.

Om te voorkomen dat eventuele voorstellen van de commissie aan het Presidium niet zouden kunnen worden gehonoreerd wegens het ontbreken van de benodigde middelen, hebben wij het Presidium een PM-amendement doen toekomen. Na de eventuele voorstellen van de commissie voor bij voorbeeld de invoering van een pensioenvoorziening voor persoonlijke medewerkers of voor een verbetering van de afvloeiingsregeling bij gedwongen ontslag zou over de precieze invoering kunnen worden gesproken. Ik laat mij daar op dit moment verder niet over uit. Ik geef slechts wat voorbeelden aan. Wij zijn van oordeel dat uitvoering van eventuele suggesties die uit de commissie voortkomen niet bij voorbaat onmogelijk mag zijn wegens het ontbreken van een begrotingspost.

Vervolgens een onderwerp, dat al aanleiding was voor opmerkingen in het verslag en in de reactie daarop van de kant van het Presidium, namelijk de crèche. Op initiatief van

Castricum

het personeel van de fractie van de PvdA, dat daarvoor zijn prijscompensatie en een half procent vakantiegeld beschikbaar heeft gesteld, is er opnieuw contact opgenomen met de directie der diensten over de mogelijkheid om een crèche in te richten waarvan de kosten niet ten laste van de Kamer komen.

Hoewel de kamervoorzitter een- en andermaal heeft toegezegd dat er in dat geval enthousiast aan de inrichting van een crèche zou worden meege- werkt, zou ik dat enthousiasme ook hier vanavond nog wel eens een keer vertaald willen zien in die zin, dat de Voorzitter onze fractie zou kunnen toezeggen dat de gesprekken die op dat punt op het moment met de diensten worden gevoerd, geïnspireerd zullen worden vanuit de positieve grondhouding die door de kamervoorzitter in het verleden vele malen is uitgedragen. Wij weten allen waar een positieve grondhouding toe kan leiden.

Mijn volgende opmerkingen betreffen het reiswezen, ook in het verleden een punt van discussie bij de behandeling van de raming van de Kamer. Mij is bekend dat eraan gewerkt wordt. Wij hebben er ook bij de behandeling van de begroting van Binnenlandse Zaken met elkaar over gesproken. Mijn fractie wil vasthouden aan de paralleliteit die er bestaat tussen wat er op dat vlak wordt gedaan voor ambtenaren en een situatie die zou moeten worden gecreëerd voor het reizen van kamerleden. Zou de Voorzitter van het Presidium iets naders kunnen meedelen over de voortgang die op dat punt wordt gemaakt? Ik stel dat zeer op prijs.

In afwachting daarvan zou het mijns inziens mogelijk zijn om, gegeven het beperkte budget dat voor reizen beschikbaar is en dat dan ook optimaal zou moeten worden aangewend, bepaalde maatregelen te nemen om de reiskosten te drukken. Wellicht is het mogelijk – daar zouden wij het komende jaar een proef mee kunnen nemen – in plaats van open tickets tickets te kopen met een tevoren vastgelegde vertrek- en terugkeerdatum, niet business class maar economy class te reizen en te komen tot afschaffing van de royal class reizerij buiten Europa. Niet alle suggesties op dit vlak kunnen in afwachting van de discussies die daarover in ambtelijke kring worden gevoerd dit jaar worden doorgevoerd, maar een enkele wellicht wél. Wanneer dat ertoe zou kunnen leiden dat de Kamer ook mobiel blijft, is dat mooi meegenomen.

De heer Faber heeft al gesproken over de lunchbonnen. Ik sluit mij graag bij zijn vraag daarover aan. De samenstelling van de restaurantcommissie en het werk van die commissie zijn ter sprake gekomen.

Wat is op dit moment nog de rechtvaardiging voor het voortbestaan van een commissie voor het restaurantbedrijf in de Kamer? Voor allerlei andere takken van dienst kennen wij ook soortgelijke commissies niet. Misschien kan dit eens ten principale worden uitgesproken. Blijft deze commissie voortbestaan, dan is het wenselijk en nuttig dat alle gebruikers van de restaurantvoorzieningen er hun zegje in kunnen doen.

Ik wil graag weten waar de kosten terechtkomen van de voorziening zoals die nu wordt gecreëerd in de parkeergarage op het Plein. Ik heb inmiddels begrepen, dat het een vrije riante regeling wordt. De mensen krijgen een kaart en kunnen zeven dagen per week gedurende 24 uur van die parkeermogelijkheid gebruik maken. Ik denk dat het een hoop geld kost. Het is aardig voor de exploitant van de parkeergarage. Het vult heel wat van de gaatjes die er moeten worden gestopt.

Ik verneem graag van de voorzitter van het Presidium of het de weg is die wij dienen te bewandelen. Ik verwijs hem op dit vlak graag naar de bijlagen bij het rapport van de Algemene Rekenkamer op het punt van het verkeers- en vervoersbeleid. Parkeervoorzieningen in en nabij overheidsgebouwen krijgen daar de nodige aandacht. Geconcludeerd wordt dat het gewenste verkeers- en vervoersbeleid op die manier niet kan slagen. In dit licht moet mijn opmerking worden gezien. Wij gunnen uiteraard de medewerkers van de Kamer van harte een riante parkeervoorziening. Daarbij moeten echter grenzen in acht worden genomen. Ik leg de Voorzitter de vraag voor, of die grenzen hiermee niet lichtelijk worden overschreden.

De Voorzitter: Het Presidium zal bij monde van de voorzitter in de loop van donderdagmiddag antwoorden.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

Voorzitter: Dolman

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de **Notitie inzake Zuid-Afrika (17 895)**

en van:

de motie-Beckers-de Bruijn over overdracht van gebieden aan Swaziland (17 600-V, nr. 45);

de motie-Schreuders over steun aan tegen apartheid opgerichte oppositiebewegingen (17 600-V, nr. 47);

de gewijzigde motie-Herfkens c.s. over een IMF-lening voor Zuid-Afrika (17 600-IX B, nr. 28);

de motie-Engwirda over eenzijdige Nederlandse maatregelen tegen Zuid-Afrika (17 895, nr. 4);

de motie-Van der Spek/Schreuders over een wapenembargo tegen Zuid-Afrika (17 895, nr. 5);

de motie-Van der Spek/Schreuders over intrekking van de visumverlening aan de Zuidafrikaanse motorcoureur Alan North (17 895, nr. 6);

de motie-Schreuders over uitvoering van de aanbevelingen van de Algemene Vergadering van de VN (17 895, nr. 7);

de motie-Wallage/Ter Beek over het onmogelijk maken van Nederlandse investeringen in Zuid-Afrika (17 895, nr. 8);

de motie-Wallage/Ter Beek over het olie-embargo jegens Zuid-Afrika (17 895, nr. 9);

de motie-Scholten c.s. over de vrijlating van Nelson Mandela (17 895, nr. 10);

de motie-Scholten over economische sancties tegen Zuid-Afrika (17 895, nr. 11).

De beraadslaging wordt hervat.

□

Minister Van den Broek: Mijnheer de Voorzitter! Ik zeg de woordvoerders hartelijk dank voor hun bijdrage in eerste termijn. De beraadslaging vanmiddag beluisterend, heb ik het gevoel gekregen, dat wij inderdaad doende zijn met een kritische dialoog. Het onderwerp leent zich er alleszins voor.

Ik wil mijn beschouwing beginnen met een enkele korte opmerking over de manier waarop de Regering op dit moment aankijkt tegen de situatie in zuidelijk Afrika. Die situatie biedt naar mijn opvatting geen reden tot optimisme. Het tegendeel is het geval. Verschillende woordvoerders hebben daarvan vanmiddag gewag gemaakt.

Er is aanleiding tot grote bezorgdheid over de ontwikkelingen in de komende tijd in deze regio. Daarbij heb ik niet alleen het oog op de vrees, dat het gebruik van geweld in Zuid-Afrika zal toenemen, maar ook op de labiele en gespannen verhouding tussen Zuid-Afrika en zijn buurstaten.

Van den Broek

Openlijke geweldpleging door Pretoria tegen de aangrenzende landen, waarvan zoals bekend sommige bijna economisch afhankelijk zijn van Zuid-Afrika, roept het gevaar op van verdere inmenging van buitenaf, een gevaar dat de Zuidafrikaanse regering nu juist zegt te bestrijden.

Hoewel – en daarmee richt ik mij ook tot de heer Scholten, die daarover gesproken heeft – het verloop en de uitkomst van het recente debat in de Veiligheidsraad enige hoop geeft voor voortgang in de onderhandelingen in Namibië, is op dit moment nog geen oplossing in zicht. De besprekingen gaan echter door en de opstelling van de frontlijnstaten doet vermoeden dat zij nog niet de hoop hebben opgegeven dat uiteindelijk een positieve oplossing kan worden bereikt.

Voorzitter! Ten aanzien van de situatie in Zuid-Afrika moet men constateren, dat aan alle elementen van de apartheid, zoals het thuislandenbeleid, de huwelijkswetgeving en het ontzeggen van politieke rechten aan zwarte Zuidafrikanen, door de overheid daar wordt vastgehouden. Als men van een enkel bescheiden lichtpunt zou willen spreken, kan genoemd worden de ontwikkeling van de zwarte vakbonden, die als positief kan worden aangemerkt en die naar mijn opvatting aanknopingspunt biedt voor verdere veranderingen.

Het beleid van de Nederlandse Regering en haar voorgangsters jegens Zuid-Afrika heeft in de afgelopen jaren veel aandacht hier gekregen. Hoewel het vraagstuk van economische maatregelen zeker een belangrijk onderdeel van dat beleid vormt, betreur ik het toch enigszins dat de nadrukkelijke aandacht voor dit aspect andere elementen van het beleid schijnbaar aan het oog heeft onttrokken. De beleidsnotitie, die ik aan de Kamer heb gezonden, geeft dan ook uitdrukkelijk meer weer dan alleen de conclusies inzake de drie eenzijdige sanctie maatregelen. Zij betreft een opsomming van alle elementen van het beleid, die dan ook, zoals in de notitie is gesteld, in onderlinge samenhang moeten worden bekeken.

Het beleid inzake Zuid-Afrika tracht op vele wijzen en via verschillende instrumenten bij te dragen aan een door ons allen zonder twijfel onderschreven doelstelling, namelijk het bevorderen van zo spoedig mogelijke afschaffing van het apartheidssysteem. Ik wijs nog eens op de opzegging van het cultureel verdrag, de instelling

van de visumplicht, in het verlengde daarvan onze opstelling ten aanzien van sportcontacten, de naleving van het wapenembargo, de bevordering van het naleven van de EG-gedragscode, de hulp aan de frontlijnstaten, de humanitaire hulp aan slachtoffers van het apartheidssysteem en in VN-verband de totstandkoming van verdergaande mandatoire maatregelen.

Ik dacht zo, Voorzitter, niet direct een teken van passiviteit. Dat het streven naar verdergaande maatregelen zal worden voortgezet, mede door het gebruik maken van het lidmaatschap van de Veiligheidsraad – van de Veiligheidsraad zijn wij bijna twee jaar lid –, is een feit. Daarnaast heeft de Regering in haar notitie aangegeven, dat het plan bestaat een sociaal attaché in Pretoria aan te stellen – ik houd mij voor een betere benaming, zeg ik tot de heer Scholten, gaarne aanbevelen – met name om betere ontwikkelingen op het terrein van de arbeidsverhoudingen in het oog te kunnen houden en om de contacten met de zwarte vakbonden te kunnen intensiveren.

Voorts wil de Regering in nauwe samenwerking met werknemers- en werkgeversorganisaties de EG-gedragscode aanscherpen en investeringen door het bedrijfsleven binden aan het voeren van een emancipatiebeleid binnen de betrokken ondernemingen. Uiteraard kom ik ook daar nog op terug.

Ik wijs zo uitvoerig op deze elementen omdat in de afgelopen weken en ook weer tijdens het debat van vandaag door sommigen de indruk is gewekt dat het beleid valt of staat bij de gratie van de instelling van eenzijdige maatregelen. Hoewel ook ik het belang van dergelijke maatregelen onderken – ik heb dat ook in de beleidsnotitie uiteengezet – bestrijd ik toch met kracht en overtuiging de opvatting, die ook tijdens de hoorzitting was te vernemen, dat de conclusies van de Regering op het punt van de sancties een vrijbrief voor Pretoria zijn om haar beleid voort te zetten. Sterker nog: ze zouden het gebruik van geweld in de hand werken. Ik veroorloof mij, te zeggen dat ik dit een volstrekte karikatuur vind van het beleid dat de Regering voorstaat.

Zoals gezegd, is het beleid van de Regering een coherent pakket dat enerzijds het opvoeren van internationale druk behelst en anderzijds uitgaat van het stimuleren van relevante openingen in Zuid-Afrika.

Dat beleid geeft daarbij uiting aan het grote belang dat de Regering aan de bestrijding van de apartheid hecht. Dát is de politieke wil van de Regering die in het beleid doorklinkt.

Mijnheer de Voorzitter! Door praktisch alle woordvoerders is verwezen naar de conclusies van de hooggeleerde deskundigen in het volkenrecht. Sommigen hebben op grond daarvan gezegd, dat de Nederlandse Regering eerst een conclusie heeft getrokken en daar de juridische argumenten bij heeft gezocht in plaats van andersom. Ik constateer dat wat dit betreft de hooggeleerde deskundigen in ruimere mate het voordeel van de twijfel is gegund.

Ik begrijp dat men, als een dergelijk deskundig college zo'n uitspraak doet, de neiging heeft te denken dat de Regering wat lichtvaardig over de juridische argumentatie is heengestapt en dat onvoldoende is bekeken waar het beleid van eenzijdige maatregelen kan worden geconcretiseerd. Daarom heb ik er behoefte aan, van deze gelegenheid gebruik te maken om nader in te gaan op de juridische perikelen. Ik doe dat liever aan het begin van mijn betoeg, want ik begrijp best dat hier en daar sprake zal zijn van argumentaties die de ene boeien, maar de andere vermoeien, met een lichte variant op een recente uitspraak van een oud-minister van Buitenlandse Zaken.

Mijnheer de Voorzitter! Ten overstaan van de Kamer wil ik verklaren dat de Nederlandse Regering zich in deze zaak niet wil overgeven aan juridisch purisme of aan haarkloverij maar dat haar opvattingen gezien dienen te worden in een duidelijk kader van rechtspolitieke aard. Deze positie betreft de betekenis van het volkenrecht, de aard van de Gemeenschappen, de Benelux en het GATT, het daarop betrekking hebbende recht en voor alles de noodzaak voor een klein land als Nederland dat recht strikt te respecteren en met name het naleven van het communautaire recht als centraal element van Europees beleid te beschouwen.

Dat wil uiteraard niet zeggen dat de strikt juridische overwegingen en interpretaties als minder ernstig worden gezien. Integendeel, het internationale recht, dat in deze context toepasselijk en relevant is, is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid en minutieus door ervaren deskundigen en ook door mij bestudeerd. Ik erken dat de lijst van hoogleraren, die zich achter het commentaar hebben gesteld, indrukwekkend is. Ik

Van den Broek

wil overigens niet te lang stilstaan bij de opmerking van de indieners van het commentaar, dat niet alle professoren alle onderdelen van het betoog onderschrijven maar wel de conclusies, hoewel juist de conclusies niet steeds even duidelijk te identificeren zijn.

Wel sta ik ervoor in, dat een uitgebreid team van ambtenaren die over een uitstekende expertise beschikken op alle onderdelen van de onderhavige materie, ook in hun onderlinge verband, met een stofkam door de relevante rechtsbepalingen, de jurisprudentie, de totstandkoming van het recht, de literatuur en nog andere bronnen die ter zake doen, heen zijn gegaan. Hun bevindingen schragen naar mijn overtuiging op solide wijze de stelling van de Regering dat zij niet de vrijheid heeft de onderwerpelijke maatregelen eenzijdig te nemen. Die conclusie staat derhalve lijnrecht tegenover de conclusie van het commentaar van de hoogleraren. Ik wil graag de essentialia van de argumentatie van het commentaar van de hoogleraren van een tegenargumentatie voorzien.

Het juridisch betoog in het commentaar kan ten behoeve van dit debat betrekkelijk kort samen worden gevat, zonder de volledigheid geweld aan te doen. De stelling van de hoogleraren komt eigenlijk hierop neer: het handhaven van het apartheidsregime is een ernstige schending van het volkenrecht ten opzichte van alle staten, erga omnes derhalve. Op grond hiervan zouden de staten ontheven zijn van een volkenrechtelijk verbod om represaillemaatregelen te nemen tegen een land dat die schending op zijn geweten heeft, in dit geval Zuid-Afrika. Onder represailles moet dan worden verstaan een op zich onrechtmatige gedraging die een reactie vormt op, en haar rechtvaardiging vindt in een voorafgaand onrechtmatig optreden. Hiermee is de volkenrechtelijke bevoegdheid geconstrueerd voor een staat om eenzijdige economische maatregelen te nemen in casu tegen Zuid-Afrika, zo stellen de hoogleraren. Het gaat dan verder met de stelling dat het Handvest van de VN een samenwerkingsplicht aan de leden oplegt ter zake van de bestrijding van de apartheid.

Met deze twee stellingen gewapend – die van het represailrecht en van de samenwerkingsplicht – gaat het commentaar vervolgens over naar uitleg van het communautaire recht in dit verband, het EG-recht, en meer in

het bijzonder van art. 224 en poneert daarbij de stelling, dat dit artikel van het EG-verdrag een algemene vrije zone, een vrije ruimte van soevereiniteitsuitoefening behelst die aan de individuele lid-staten van de EG de nodige ruimte en vrijheid verschaft om van zijn volkenrechtelijke bevoegdheden gebruik te maken op het gebied van de handelsbetrekkingen, met derde landen wel te verstaan, waarbij de bestaande EG-verplichtingen en disciplines eigenlijk wegvallen, dus genegeerd zouden kunnen worden.

Daar wordt dan bij gezegd, dat een dergelijke maatregel ten opzichte van Zuid-Afrika geen handelspolitieke maatregel is, maar dat de doelstelling die met de bewuste maatregel wordt beoogd, bepalend is voor het karakter ervan en dat er derhalve sprake is van een sanctie. Mogelijk verzet of protesten van andere lid-staten tegen eenzijdig optreden van Nederland zouden dan geen stand kunnen houden op grond van de eerder genoemde samenwerkingsverplichting ter bestrijding van de apartheid die alle staten hebben en die dan de andere lid-staten in feite zouden negeren omdat zij hiertegem protesteren. De redenering wordt dan afgesloten met de stelling dat het recht van economische organisaties, zoals de EG, steeds gezien moet worden tegen de achtergrond van en geïnterpreteerd dient te worden volgens de bepalingen van het algemeen volkenrecht. De Regering wordt verweten dit verbod te negeren. Zie hier in korte trekken eigenlijk het betoog van de hoogleraren.

Voorzitter! Ik ga van harte mee met de stelling van de hoogleraren dat handhaven van het apartheidsregime een ernstige schending van het volkenrecht is en dat dit inderdaad beschouwd kan worden als een schending erga omnes, dus tegen alle staten. Niet echter kan ik meegaan met de these dat de staten, omdat het hier een universele rechtsschending betreft, ontheven zijn van het gangbare verbod op represailles en zij derhalve in een bilaterale verhouding ten opzichte van Zuid-Afrika bevoegd worden tot dat soort maatregelen op grond van het feit dat dit land de apartheid handhaaft.

Noch in de jurisprudentie, noch in het oeuvre van de Internationaal Law Commission van de VN is steun te vinden voor deze stelling. Integendeel, dit hoge college stelt uitdrukkelijk dat een juridische consensus op dit punt ontbreekt. Wat ik hier zeg, wordt

overigens onderschreven door de leden van de adviescommissie volkenrecht, die over dit aspect in een andere context hebben geadviseerd. Ik kom daar later nog op terug.

Hiermee komt de hoofdgrond van het betoog van de hoogleraren naar mijn gevoel op losse schroeven te staan. Ik wil de draad echter vervolgen en ingaan op datgene wat zij stelden over de samenwerkingsplicht tussen lid-staten ter bestrijding van de apartheid.

De heer **Wallage** (PvdA): Wil de Minister in dit verband commentaar geven op het onderdeel van het advies van de hoogleraren, waarin ze de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof aanhalen? Daarin wordt juist het recht van staten om represailles te treffen tegen een zodanige grove schending enzovoort uiteengezet. Dat is namelijk het relevante juridische tegenargument dat de hoogleraren aandragen en waaraan de Minister voorbijgaat.

Minister **Van den Broek**: Ik kom daarop later in mijn betoog nog terug. Het enige wat ik heb willen vaststellen, is dat terzake van die samenwerkingsplicht en het recht op represaille niet gezegd kan worden dat er volkenrechtelijk een consensus bestaat. Ik kan een eindweegs meegaan met de redenering, maar zeker niet zover dat ik ook maar ergens steun vind in het volkenrecht, de jurisprudentie en de literatuur, dat die samenwerkingsplicht als dwingend recht zou gelden in een ander verband dan in de VN. Hoe deze plicht zich zou dienen te manifesteren in het kader van de VN-organen laat ik nu buiten beschouwing, als zijnde voor het betoog niet relevant.

Ik bestrijd echter dat er een dwingend samenwerkingsverplichting bestaat, bij voorbeeld in het kader van de Benelux en de EG, in het raamwerk van artikel 224. In het commentaar van de hoogleraren ontbreekt ook de positieve argumentatie hiervoor. Daaruit blijkt niet dat er van een samenwerkingsplicht tussen de EG-lid-staten en de leden van de Benelux kan worden gesproken.

Wij zijn hiermee aangeland bij de werking van artikel 224 van het EG-verdrag en de in het commentaar gesuggereerde hiërarchie tussen het algemeen volkenrecht enerzijds en het gemeenschapsrecht anderzijds. Alvorens over dit laatste aspect een opmerking te maken, wens ik voorop te stellen dat de hoogleraren artikel 224 op een naar mijn inzicht nogal willekeurige manier interpreteren. Het

Van den Broek

is een vaste en onbestreden rechtsopvatting dat artikel 224 als een der slotbepalingen van het EG-verdrag, een uitzonderingsbepaling is die slechts restrictief kan worden geïnterpreteerd.

Mijn stelling in dezen steunt op jurisprudentie van het Hof te Luxemburg. Artikel 224 is zeker niet geschreven om – zoals het commentaar van de hoogleraren het uitdrukt – een vrije ruimte of een vrije zone te creëren voor maatregelen van politieke strekking, waartoe een lidstaat zich genoopt kan voelen, over te gaan wanneer hij meent, een bepaalde bevoegdheid te hebben op grond van het algemeen volkenrecht.

Ik wijs in dit verband ook op de consequenties die aanvaarding van een dergelijke redenering met zich brengt in de politieke en economische werkelijkheid. Daarvoor moet ik mij even losmaken van de al te abstracte denksfeer. In de praktijk zou het er namelijk op neerkomen dat op elk moment een verstoring van de gemeenschappelijke markt kan intreden wanneer een lid-staat zich geroepen voelt, individueel op te treden met economische represaille- of sanctiemaatregelen tegen een derde land of een gebied dat onder de communautaire competentie en discipline valt; let wel, wanneer hij meent – subjectief – dat het volkenrecht hem daartoe de bevoegdheid verleent. Het zal u duidelijk zijn dat bij een dergelijke oprekkende interpretatie de consultatieplicht van artikel 224 een illusie dreigt te worden, waardoor in de praktijk zeker de waarborg vervalft dat de genomen maatregelen de ongestoorde werking van de gemeenschappelijke markt niet ongunstig beïnvloeden.

De heer **Wallage** (PvdA): Nu doet de Minister het voorkomen alsof de hoogleraren in hun advies als startpunt van de redenering een open constatering van een land hebben genomen, een subjectief oordeel. Het startpunt van de redenering is dat er een in dit geval flagrante overschrijding van de normen van het volkenrecht aan de orde is, hetgeen geclausuleerd is weergegeven. De Minister moet het niet voorstellen alsof enig land zo maar eens kan zeggen dat dit een zaak is op basis waarvan sancties kunnen worden getroffen. Dit is wel degelijk geclausuleerd in het advies van de hoogleraren aan uitspraken in relatie tot het Handvest, enzovoorts.

Minister **Van den Broek**: Ik moet de heer Wallage erop wijzen dat het aanmerken van het apartheidssysteem als een zodanig ernstige schending van de rechtsplichten, de kracht van het algemeen volkenrecht, dat men daarmee zijn andere verdragsverplichtingen niet zou behoeven na te komen....

De heer **Wallage** (PvdA): Neen.

Minister **Van den Broek**: Maar daar gaat het in beginsel om. De hoogleraren zeggen dat het een recht van een zodanige orde is dat dit hoger ligt dan het gemeenschapsrecht en dat derhalve het gemeenschapsrecht ondergeschikt dient te worden gemaakt aan het algemeen volkenrecht. Ik probeer aan te duiden waartoe een dergelijke redenering in de praktijk leidt.

Ik noem u als voorbeeld dat het Internationaal Gerechtshof in de Barcelona Traction-zaak, agressie, genocide, slavernij, raciale discriminatie, als dergelijke grove vormen van schending van mensenrechten aanduidt. Wij kunnen hier samen een niet gering aantal landen noemen, waar op zodanig grote schaal systematisch grove schending van mensenrechten plaatsvindt. Geeft mij dat nu als individuele lidstaat bij de EG het recht om bij mijn partners aan te kloppen en te zeggen: daarmee voel ik mij ontheven van de verplichtingen uit het EG-verdrag. Dat is de kernvraag.

De heer **Wallage** (PvdA): De Minister maakt een karikatuur van de gevoerde discussie. Het is de Regering die is begonnen het zo voor te stellen dat afspraken in internationale verbanden ons per definitie zo zouden remmen dat wij niet zelfstandig tot een aantal sanctiemaatregelen zouden komen. Dat is de startpositie. Vervolgens leggen de hoogleraren uit dat er in een aantal situaties zodanige waarden in het geding zijn dat die ieder land het recht geven om zich tegen die aantasting van die waarden te weer te stellen. Dat is niet met voorbijgaan aan iedere verplichting en zonder consultatie of afweging, zoals u het nu doet voorkomen. Neen, er is een recht om stellingen te betrekken. Natuurlijk heeft dat vervolgens consequenties in internationale verbanden, maar u moet niet doen alsof de hoogleraren hebben gesteld dat, als maar eenmaal dat volkenrechtelijke kader geschapen is, je je gang kunt gaan. Dat is een karikatuur van het uitgebrachte advies.

Minister **Van den Broek**: Er zijn twee zaken in het geding. Het gaat om het erkennen dat er sprake kan zijn van een ernstige schending van mensenrechten. Het tweede punt is dat bedacht dient te worden welke consequenties een staat daaruit mag trekken. Ik wijs u erop dat het Internationale Gerechtshof ten aanzien van de voorbeelden die genoemd werden als ernstige schendingen van mensenrechten niet heeft gezegd dat daaruit een represaillerecht voortvloeit. Ik betwist dat het in dit geval wel aan de orde zou zijn. Ik kom hierover echter nog te spreken.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Professor Meijers begon zijn verhaal met de opmerking dat het niet ging om een land waarin grove schendingen van de mensenrechten plaatsvonden. Het ging erom dat ten aanzien van Zuid-Afrika van een zeer uitzonderlijke situatie gesproken kan worden. Alle staten van de wereld – in VN-verband, in Veiligheidsraadsverband en via uitspraken van het Internationale Gerechtshof – waren het hierover eens. Dat is het verschil met de andere voorbeelden die u gaf.

Minister **Van den Broek**: Mevrouw Beckers is met mij in staat een groot aantal andere VN-resoluties door te nemen, waarin stelling wordt genomen tegen ernstige schending van de mensenrechten. Ik noem bij voorbeeld Chili of Salvador. Ik ontken niet dat oplossingen kunnen worden aangedragen. Laat hierover geen misverstand bestaan, omdat ik mij anders schuldig zou maken aan het abstraheren van de ernstige situatie die bestaat ten aanzien van de mensenrechten in Zuid-Afrika.

Ik betwist – en dat is mijn juridisch betoog zoals ook de hoogleraren hun juridisch betoog hadden – dat deze volkenrechtelijke uitspraak de individuele lid-staten van, in dit geval, de Europese Gemeenschap en van de Beneluxlanden de vrijheid geeft om van de bepalingen in die verdragen af te wijken. Dan gaat u er namelijk van uit dat, vastgesteld zijnde dat het hier een grove schending van de mensenrechten betreft, daaruit automatisch een represaillerecht van individuele lidstaten voortvloeit zonder dat men nog gebonden is aan de verdragen die men met ander staten heeft.

Ten opzichte van Zuid-Afrika in de bilaterale situatie heeft mevrouw Beckers gelijk. Daar kunt u zeggen: het geeft het recht tegenover Zuid-Afrika om tot maatregelen te komen.

Van den Broek

Dit zegt echter niets over de horizontale relatie die een land als Nederland heeft ten opzichte van de EG, dan wel van de Benelux of wel zijn lidmaatschap van het GATT.

Het zal duidelijk zijn, dat ik een dergelijke 'oprekkende' extensieve interpretatie van artikel 224 onjuist vind. Het leek mij uitgesloten dat de opstellers van het EG-verdrag de bedoeling hebben gehad een dergelijke enorme lacune te laten in de werking van de gemeenschappelijke markt. Immers, wie zou met dergelijke consequenties in de praktijk genoegen kunnen nemen? Ik wijs u erop dat het op dit punt niet alleen een kwestie is van het tegenover elkaar stellen van deze of gene puur juridische interpretatie, maar dat op dit punt op beslissende wijze de rechtsopvatting van een verantwoordelijke regering om de hoek komt kijken.

Wanneer deze vermeende lacune in de uitleg van het algemeen volkenrecht in samenhang met het gemeenschapsrecht tot uitgangspunt van regeringsbeleid gekozen zou worden, betekent dit een wezenlijke ondergraving van algemeen Europees beleid dat klassiek is geweest voor Nederland sinds de oprichting van de Gemeenschap. Vandaag de dag is het actueler en noodzakelijker dan ooit om de cohesie van Europa en met name de Gemeenschap te bewaren. Er wordt aan alle kanten aan het Verdrag getrokken.

De heer **Wallage**: Ik begrijp dat de Minister nu verder gaat, los van artikel 224 en ik wil hem hierover nog een vraag stellen.

Minister **Van den Broek**: Ik kom hierop nog terug.

De heer **Wallage** (PvdA): Misschien kan de Minister mijn volgende vraag dan in zijn beantwoording meenemen?

Wanneer zijn algemene redening opgaat, kan de Minister dan verklaren waarom in het geval van Argentinië.....

Minister **Van den Broek**: Daar kom ik nog over te spreken.

De heer **Wallage** (PvdA): Ik meen dat dit zeer relevant is, wanneer het gaat om de vraag hoeveel ruimte er nu wel of niet is. Waarom is dat destijds wel gebruikt?

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik kom de heer Wallage direct tegemoet, maar ik maak nog enkele opmerkingen over artikel 224 en over het betoog van de hoogleraren

inzake de tegenstellingen tussen sancties en handelspolitieke maatregelen. Ik wijs erop, dat in vroegere jaren druk gefilosofeerd is over maatregelen met een overwegend politiek doel, waarvoor de communautaire competentie en discipline op de handelspolitiek niet meer geldend zouden zijn, en er zodoende in het raam van artikel 224 een zekere beperkte vrijheid voor een lid-staat zou kunnen ontstaan wanneer zich de casusposities voordoen die in dat artikel 224 – de noodsituaties – staan opgesomd. Ik meen, dat deze tegenstelling door de feiten is gerelativeerd.

In het beleid van de Tien ten opzichte van de Sovjet-Unie naar aanleiding van de gebeurtenissen in Polen en ten opzichte van Argentinië naar aanleiding van het Falklandconflict is voor maatregelen met een puur politiek doel gebruik gemaakt van het communautaire handelspolitieke instrument dat het Verdrag daarvoor kent, namelijk artikel 113. De stelling van de hoogleraren, dat de actie van de Tien tegen Argentinië steunde op artikel 224 en op de politieke vrijheidsmarge van die bepaling, is niet onjuist maar onvolledig. Immers het Verenigd Koninkrijk verkeerde in een oorlogssituatie en kon zich daarom beroepen op artikel 224. Een oorlogssituatie is één van die uitzonderingsgevallen.

Inderdaad is toen op basis van dezelfde bepaling tussen de Tien geconsulteerd. Echter, bij de collectieve actie van de Tien tegen Argentinië is gebruik gemaakt van de handelspolitieke bepaling van artikel 113 – communautair recht – evenals dit ten opzichte van de Sovjet-Unie is gebeurd. Aan deze wezenlijke omstandigheid is in het commentaar van de hooggeleerden volstrekt voorbijgegaan.

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Als het een communautaire actie is op basis van artikel 113, zou het toch onmogelijk zijn geweest voor Ierland, Italië en Denemarken om zich aan de communautaire actie te onttrekken? Zo communautair was de actie tegen Argentinië nu toch ook weer niet dat drie lid-staten zich daaraan niet konden onttrekken!

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Patijn weet nog zorgvuldiger en nauwkeuriger dan ik, dat beslissingen krachtens artikel 113 meerderheidsbesluiten zijn!

De heer **Patijn** (PvdA): Het gaat niet alleen om de vraag of het meerderheidsbesluiten zijn – met stemonthoudingen kunnen overigens meerder-

heidsbesluiten worden genomen – maar wij weten ook dat in de praktijk de communautaire maatregelen door de betrokken lid-staten niet feitelijk zijn toegepast.

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Men weet dat de Denen ten aanzien van hun rechtspolitieke opvattingen en de betekenis van het recht van de Europese Gemeenschap een andere invalshoek kiezen dan Nederland. Denemarken heeft zich destijds inderdaad op het standpunt gesteld, dat het hier uitsluitend en alleen een nationale maatregel kon zijn – ik herhaal: een nationale maatregel kon zijn – en geen communautaire actie en heeft zich op die grond onthouden van de communautaire besluitvorming over artikel 113. Deze is dus wel wettig als zodanig tot stand gekomen.

Als wij spreken over de mogelijkheden tegen de Sovjet-Unie, Polen of die ten tijde van de Falkland-crisis, is het grote verschil met Zuid-Afrika dat natuurlijk het feit blijft – afgezien van alle juristerij – dat de Tien het over de maatregel als zodanig wel eens waren. Daarmee wordt een dergelijke actie natuurlijk heel wat gemakkelijker dan wanneer een individuele lid-staat een beroep moet doen op medewerking van lid-staten die duidelijk te kennen hebben gegeven voor een dergelijke actie niet te voelen!

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het is kennelijk geen juridisch argument, want de Minister constateert in feite dat zijn invalshoek ten aanzien van het communautaire besluit anders is dan die van de Deense regering. De Deense regering had de vrijheid om een volstrekt nationale opvatting erop na te houden. De opvatting van de Minister met betrekking tot hetgeen al dan niet in communautair verband mogelijk is, is niet een algemeen geldende rechtsopvatting maar een keuze van de Nederlandse Regering. Er zijn dus andere interpretaties mogelijk. Dat hebben de hoogleraren betoogd;

De Minister geeft geen communautair recht weer, maar zijn invalshoek op het communautair recht. De hoogleraren geven een andere invalshoek weer, die veel meer stoelt op hetgeen met name in gemeenschapsverband door de Denen is vertolkt. De Minister moet dus niet doen alsof er één communautaire lijn is waaraan een ieder zich heeft te houden! Er is geen jurisprudentie, alleen over artikel 113 en niet over artikel 224! De zaak is open, naar mijn oordeel!

Van den Broek

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Patijn, die zich lange jaren in het Europese recht heeft verdiept, kent de Nederlandse rechtsopvatting ten aanzien van het *communautaire recht*. Hij weet dat dit het standpunt van de Nederlandse Regering is en dat wij op dit punt altijd een consistente lijn hebben gevolgd. Wat dat betreft hebben wij het communautaire boven het individuele recht van lid-staten gesteld. Hij kan mij wel vragen van deze consistentie – die naar mijn mening noodzakelijk is, gezien de druk die ook door economische omstandigheden op het Verdrag wordt uitgeoefend – incidenteel af te wijken. Het zou echter inderdaad een heel duidelijke afwijking zijn van een jarenlang gevolgde en verdedigde lijn van Nederland wat het communautaire recht betreft.

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil alleen constateren, dat er geen communautair recht is maar een Nederlandse opvatting over het communautair recht! Het is het goede recht van de Minister die te hebben, maar die kan hij niet algemeen geldend verklaren, zeker niet als al bij de enige keer dat het werkelijk heeft gespeeld bij sancties – namelijk in het geval van Argentinië – iedereen direct plat op zijn gezicht ging, omdat iedereen zijn eigen lijn trok en eigen opvattingen erop na hield! Dat is dus geen argument!

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik verschil daarin van opvatting met de heer Patijn. Ik zeg juist, dat dit verder niet tot problemen of tot druk op Denemarken om zich aan te sluiten bij de opvatting van de overgrote meerderheid ten aanzien van het communautair recht, heeft geleid, maar om de eenvoudige reden dat het er in de praktijk in feite niet toe deed, omdat men het in beginsel eens was over een sanctie te nemen door de Tien van de Gemeenschap.

Ik zeg het nogmaals: daar was geen verschil van mening over. Wat dit betreft is een actie tegenover de Sovjet-Unie, Polen of Argentinië wel heel erg ver verwijderd van de mate van overeenstemming die er tussen de lid-staten zou bestaan als het gaat om sancties tegenover Zuid-Afrika. Het is een algemeen bekend feit: wij staan daarin alleen.

Ik wil nog even verder gaan met het gedeelte van het betoog in het commentaar van de hoogleraren over de relevante handelspolitieke bepalingen van het communautaire recht.

Het commentaar stelt dat inderdaad de handelspolitiek tot de exclusieve bevoegdheid van de gemeenschap behoort. Het constateert dat de Gemeenschap ten aanzien van het uitvoerregime voor aardolie en aardolieproducten haar bevoegdheid nog niet heeft uitgeoefend en dat de in de desbetreffende uitvoerverordening genoemde uitzonderingen op het algemene liberalisatiebeginsel voor de oliesector uitgelegd kunnen worden als een algemene machtiging voor het nemen van uitvoerbepalende maatregelen.

Deze these dient naar de opvatting van de Regering bestreden te worden met de hand op pertinente jurisprudentie die uitdrukkelijk voorschrijft, dat op gebieden waar de Gemeenschap nog niet regelgevend is opgetreden een lid-staat een specifieke machtiging nodig heeft om nationale maatregelen te kunnen nemen. De algemene uitzondering die genoemd wordt in de verordening kan niet als een zodanige specifieke toestemming opgevat worden. De consequentie van de interpretatie van de hoogleraren zou namelijk zijn, wat ook naar voren kwam tijdens de hoorzitting, dat de Raad met een gekwalificeerde meerderheid een paar algemene verordeningen vaststelt en in feite de bepalingen in het Verdrag kan wijzigen waarmee op handelspolitiek gebied exclusieve competentie aan de Gemeenschap is overgedragen, door hierop algemene uitzonderingen in verordeningen vast te leggen.

Dan een enkel woord over de vrijheid om een importstop in te voeren op steenkool. Op grond van het EG-recht is inderdaad een juridisch betoog op te bouwen, met enige grond, om te stellen dat een lid-staat zich die vrijheid op grond van het EG-recht kan aanmeten, aangezien het Kolen- en staalverdrag niet voorziet in een gemeenschappelijke handelspolitiek.

Hier tegenover kan worden gesteld dat een dergelijke maatregel de toetsing van het Hof van Justitie niet zou kunnen doorstaan, terwijl ook hierbij gelet dient te worden op de werking van de interne markt. Ook voor dit produkt kan gevoeglijk worden gesteld dat krachtens de werking van de interne markt, ook voor EGKS-producten, de gemeenschapscompetentie geldt. Kwantitatieve beperkingen aan de binnengrenzen zijn, zoals wij weten, verboden en zouden derhalve een importstop ineffectief maken.

Op dit punt vraag ik nog even extra aandacht: er kan geen verschil van

mening over bestaan, naast misschien de ruimte in de discussie ten aanzien van de nationale bevoegdheden, dat een nationale maatregel van een lid-staat verder zou kunnen worden aangevuld door beperking van de werking van de binnenmarkt. Met andere woorden: als Nederland een uitvoerembargo of een invoerstop afkondigt, betekent dit dat die zelfde goederen kunnen worden uitgevoerd via Antwerpen, dan wel kunnen worden ingevoerd via Antwerpen. Daarover bestaat geen verschil van mening, maar dat heeft meer te maken met de effectiviteit van de nationale maatregel.

Over de handelspolitieke aspecten inzake een olie-embargo en een steenkoolimportstop stelt het commentaar inzake de werking van de toepassing van het Benelux-recht, kort te kunnen zijn. Het is beslist de moeite waard om daarnaar toch wat scherper te kijken, want in 1980 is op dit stuk een doorwrocht advies uitgebracht door het comité van juristen van de Benelux. Het is nu niet het moment en niet de plaats om met u en detail in te gaan op de termen van dit advies. Het is de ingewijden bekend en het is voor ieder toegankelijk. Met nadruk zou ik er echter aan willen herinneren dat dit advies in onduidelijke termen stelt, dat de leden van de Benelux geen vrijheid hebben om autonoom handelspolitieke maatregelen te nemen en dat slechts met ontheffing van het comité van ministers een afwijking van de gemeenschappelijke handelspolitiek toegestaan kan worden.

Zeer sprekend is in dit verband de procedure van artikel 14 van het Beneluxverdrag, waarbij de mogelijkheid van afwijken van de gemeenschappelijke handelspolitiek slechts toegestaan is wanneer 'levensbelangen van een der hoge verdragsluitende partijen in gevaar zijn'.

De heer **Wallage** (PvdA): Nu doet de Minister het weer zo voorkomen, alsof het hier gaat om algemene handelspolitieke maatregelen. Het gaat hier om sancties die van een geheel andere orde zijn. De vraag is of de redenering van de Minister ook daarop van toepassing is.

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik denk dat aan de heer Wallage het bewijs is te leveren dat het er wel op van toepassing is. Ik heb namelijk met het Beneluxverdrag te maken, waarin artikel 14 een uitzonderingsmogelijkheid creëert voor het geval 'levensbelangen van een der hoge verdragsluitende partijen in gevaar zijn'.

Van den Broek

De heer **Wallage** (PvdA): Daarvan zeggen de hoogleraren dat het Beneluxrecht voor zover nodig moet wijken voor een maatregel van een lidstaat die is gericht op het nakomen van verplichtingen van het Handvest, etcetera. Het is aan de Minister te bewijzen dat het niet zo is.

Minister **Van den Broek**: Als er van mandataire Veiligheidsraadssancties sprake zou zijn, dan had u vermoedelijk wel gelijk. Maar wie zal nu uitmaken onder welke omstandigheden een verdrag zo maar kan worden opgerekt?

Uit het zojuist voorgelezen citaat blijkt toch, mijnheer de Voorzitter, hoe ernstig de verdragsluitende partijen de uniformiteit van het Benelux-regime genomen hebben en hoe uiterst restrictief dit verdrag is op het punt van afwijkingmogelijkheden.

De heer **Wallage** (PvdA): Deze discussie voert inderdaad tot de kern, namelijk of dit een kwestie is van zo maar oprekken of dat de Nederlandse Regering van oordeel is dat, gegeven de uitspraken van de volkerengemeenschap, hier aanleiding is zulks te doen. Die politieke vraag is aan de orde; die moet de Minister niet omzeilen.

Minister **Van den Broek**: Wat is het verschil tussen een maatregel die als VN-resolutie wordt afkondigd – dat is niet meer dan een aanbeveling zoals de heer Wallage weet – dan wel een mandataire sanctie van de Veiligheidsraad?

De heer **Wallage** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Gaat de Minister ons nu vertellen, dat met betrekking tot de situatie in Zuid-Afrika sprake is van een uitspraak van de Verenigde Naties? Er is hier sprake van een reeks van uitspraken, die op tal van onderdelen aangeven hoe ernstig de situatie is. De Minister heeft net zelf deze Kamer verteld, dat het hier gaat om een flagrante schending van het Handvest van de Verenigde Naties. Het gaat niet zomaar om oprekken van andere verbanden, die wij zijn aangegaan. Het gaat om het gebruik maken van de ruimte die deze verbanden geven om ernstige, door de Minister aangeduid als flagrante schendingen van het Handvest zelf ook te bestrijden. Dat is de kern van de zaak.

Minister **Van den Broek**: Wij zullen het hierover waarschijnlijk niet met elkaar eens kunnen worden. Ik zal nog een laatste poging doen. Elke vergelij-

king op het gebied van schending van mensenrechten gaat mank. Ik herinner mij nog het debat dat wij hier onlangs hadden over Nicaragua, waar ook ernstige schendingen van de mensenrechten aan de hand waren.

Er werd toen gezegd: welke kritiek u ook heeft op Nicaragua, als wij naar Salvador kijken, dan vallen daar 200 doden per week. Dat is toen hier gezegd. In Zuid-Afrika vallen geen 200 doden per week, maar daarmee zeg ik niet dat het apartheidssysteem niet afschuwelijk, verwerpelijk is en dat daaraan niets gedaan moet worden.

Ik wil de heer Wallage alleen maar duidelijk maken in welke vorm van toch betrekkelijke willekeur men gaat geraken op het moment dat men zich ontslagen voelt van gedragsverplichtingen op grond van een dergelijke algemene uitspraak, waar de Veiligheidsraad zelf veel verdergaande uitspraken kent, die wel een inbreuk kunnen maken op die andere verdragen, namelijk de mandataire sancties van de Veiligheidsraad.

De heer **Scholten** (CDA): Het gaat hierbij om een unieke situatie. De Minister zegt dat er in Zuid-Afrika geen 200 doden per week vallen. Heeft hij zich dan wel verdiept in de gevolgen van de thuislandpolitiek? Deze heeft namelijk een afschuwelijke kindersterfte tot gevolg door ondervoeding.

Heeft de Minister zich verdiept in het aspect dat in dat land mensen door de thuislandpolitiek beroofd worden van een elementaire levensvoorziening, hun broodwinning? Juist deze hoogst ernstige situatie die men in deze fundamentele vorm nergens ter wereld tegenkomt, in combinatie met het racisme, hebben de volkerengemeenschap in haar totaliteit tot deze scherpe afwijzing gebracht. Dat is ook de kern van het betoog – daarin val ik de heer Wallage bij – van de geleerden in het volkenrecht.

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik realiseer mij dat wij ons op buitengewoon glad ijs begeven, als wij de situatie in verschillende landen rond de schending van de mensenrechten met elkaar gaan vergelijken.

De heer **Scholten** (CDA): U deed dat.

Minister **Van den Broek**: Ik deed dat om aan te tonen dat er situaties in andere landen zijn die mensonterend zijn, om het zacht uit te drukken. De heer Scholten en ik kunnen nog wel meer voorbeelden noemen. Daarover

zijn wij het eens. Als men bereid is, uitsluitend en alleen de apartheid in alle verfoeilijkheid als enig criterium aan te wenden bij het verbreken van verdragsverplichtingen, dan heeft dit op zijn minst een element van willekeur in zich.

Ik erken dat als het gaat om de principes van volkenrecht, dit over het algemeen erkend wordt als een ernstige, zware schending van de mensenrechten. Het enige wat ik op juridische gronden betwist – men kan zeggen: dit stuit mij tegen de borst bij deze materie; ik kan dat meevoelen – is dat die situatie voldoende zou zijn om andere verdragsverplichtingen opgeheven te krijgen. Dat is het standpunt en de rechtspolitieke opvatting van de Regering.

De heer **Wallage** (PvdA): Hoe kan men spreken van een willekeurige situatie!

Minister **Van den Broek**: Ik spreek niet van een willekeurige situatie! Ik sprak over een zekere willekeur bij het aanmerken van een bepaalde situatie, waaruit de conclusie wordt getrokken dat in deze situatie men, per definitie, het recht heeft zich ontheven te achten van verdragsverplichtingen. Daar doelt de heer Wallage op.

De heer **Wallage** (PvdA): Kan de Minister de Kamer uitleggen wat dan wel nodig is voordat Nederland vanuit de eigen verantwoordelijkheid, zonder willekeur, tot een dergelijke conclusie kan komen? Is dat een land soms niet meer gegeven? Kan uitsluitend gezamenlijk en internationaal een dergelijke conclusie getrokken worden? Bestaat er geen zelfstandige verantwoordelijkheid van landen meer om dergelijke conclusies te trekken? Is dat de uitkomst van het betoog van de Minister?

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik betreur het in deze discussie dat het straks niet meer mogelijk zal zijn, een zakelijke en juridische onderbouwing te geven van de rechtspolitieke opvatting van de Regering. Ik vind dat de Regering ertoe verplicht is, dat in ieder geval te proberen.

De heer Wallage vraagt wat er dan moet gebeuren. Deze vraag stellen wij ook aan onze collega's in de Veiligheidsraad. Daar hoort deze vraag gesteld te worden. In hoofdstuk VII van het Handvest staat dat als er sprake is van een internationale bedreiging van vrede en veiligheid, er maatregelen genomen kunnen worden.

Het enige wat ik betwist is, dat dit individuele lid-staten de mogelijkheid

Van den Broek

geeft, zich van hun verdragsverplichtingen ontheven te achten.

De heer **Schreuders** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! De Minister zegt dat in enkele andere landen ook ernstige schendingen van de mensenrechten plaatsvinden. Wij zouden ons wat dat betreft, moeten oriënteren op de Veiligheidsraad.

Nu heeft de Veiligheidsraad juist en uitsluitend ten aanzien van Zuid-Afrika uitgesproken dat daar ten aanzien van de apartheid sprake is 'van een flagrante schending van de doelstelling en principes van het Handvest van de Verenigde Naties. Dit vormt een ernstige schending van de internationale vrede en veiligheid'.

Deze uitspraken zijn afkomstig van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties niet van toepassing op alle en zijn andere honderden schendingen van de mensenrechten.

Minister Van den Broek: Citeert de heer Schreuders nu de overwegingen bij het mandatoire wapenembargo?

De heer **Schreuders** (CPN): Ik citeer het rapport dat is aangenomen in de Veiligheidsraad in 1971 en wel paragraaf 131 met betrekking tot de voortdurende aanwezigheid van Zuid-Afrika in Namibië.

Minister Van den Broek: Hierover hebben wij dan toch geen verschil van mening? Het is aan de Veiligheidsraad, daaraan consequenties te verbinden.

Voorts heeft Nederland resoluties van de Veiligheidsraad gesteund om tot maatregelen over te gaan. Ook daarover hebben wij geen verschil van mening. Het is echter aan de Veiligheidsraad, een dergelijke mandatoire sanctie af te kondigen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben bijna aan het einde van dit deel van mijn betoog. Ik zou dat graag willen afronden.

Tot slot stel ik er prijs op, te herhalen dat de naar voren gebrachte rechtsopvattingen een centraal element in het buitenlandse politieke beleid, vooral in het Europese beleid, van de Regering vormen. Juist een klein land als Nederland dient het beleid steeds te toetsen aan het rechtskarakter van de Gemeenschap en aan het recht der andere organisaties ten einde niet een speelbal te worden van intergouvernementele krachten – want deze zijn er ook in de Gemeenschap – en af te zakken tot een nietige factor in het internationale samenspel.

Ook de Regering wenst apartheid te bestrijden als een zeer ernstige schending van een rechtsnorm, erga omnes. Ik herhaal dit. Dat kan echter alleen met voldoende overtuigingskracht en effect geschieden, wanneer ons bestrijdingsbeleid gevoerd wordt vanuit een solide rechtspositie. Hiervoor dienen wij zeker niet te zoeken naar allerlei oprekkingen van artikelen.

Wij moeten proberen te blijven uitgaan van serieuze rechtspolitieke opvattingen. Juist een land als Nederland moet geen 'Alleingang' gaan bedrijven, noch in het kader van de Gemeenschap noch in ander internationaal verband. Wij worden hierdoor mijns inziens niet alleen minder geloofwaardig, maar het vermindert ook de mogelijkheid om langs de weg van gestadige overreding de andere lid-staten op den duur ertoe te krijgen voor een gemeenschappelijke lijn te kiezen, die werkelijk iets uithaalt tegen het apartheidsbeleid van Zuid-Afrika.

Ik wil hieraan nog toevoegen dat het misschien ook goed is dat men hier beseft dat Nederland het enige land is in de Europese Gemeenschap maar ook ver daarbuiten dat op dit moment pleit voor dit soort sancties. Wij kunnen dit betreuren maar ik constateer een feit. Voorts constateer ik dat ook de OPEC-landen met hun vrijwillige embargo, waarover wij nog zullen spreken, daarvoor geen wetgeving hebben geïntroduceerd. Ik constateer dat Noorwegen een gelijkgezind land, daarvoor geen wetgeving heeft geïntroduceerd. Kennelijk bestaat er op zijn minst dus gerede twijfel aan het nut en de opportuniteit van wettelijke sancties.

Zoals ik in andere debatten ook reeds aan de Kamer heb gezegd, behoeven wij ons niet uitsluitend en alleen te oriënteren op grote landen en op hetgeen in gezamenlijk verband kan worden bereikt. Dit geldt zowel voor het NAVO-kader als voor het andere internationale kader. Als het mogelijk is, moet het zeker worden nagestreefd. Wij bevinden ons echter in een beduidend omgekeerde situatie, waarin wij inderdaad betrekkelijk eenzaam staan in ons streven om tot deze sancties te komen.

De heer **Scholten** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik ontken niet dat er sprake is van een enigszins eenzame positie. Als de Minister zich echter op Noorwegen beroept strekt mijn informatie zover dat de argumenten die aan de Noorse positie ten grondslag liggen

niet zo fraai zijn. Men wilde in wezen namelijk de Noorse tankervloot ontzien. Dit is een vorm van afweging, enzovoort.

Minister Van den Broek: Het betreft dus de economische belangen.

De heer **Scholten** (CDA): Ja, zeker. Dat is een andere argumentatie dan die waarmee wij het laatste uur bezig zijn. De Minister zou het feit genoemd kunnen hebben dat Zweden – hoe gebrekkig de wetgeving daar ook functioneert – het ten slotte heeft gedaan. Toen één van zijn voorgangers correspondeerde met zijn Noorse collega's hebben zij ook gevraagd of wij niet met hen wilden meedoen. Er is dan toch een klein lichtpuntje.

Minister Van den Broek: De heer Scholten kent misschien ook het antwoord hierop van de Scandinaviërs die door mijn voorganger zijn geraadpleegd?

De heer **Scholten** (CDA): Ik sprak over het verzoek dat de Noorse collega's van uw voorganger aan ons richtten.

Minister Van den Broek: Ik heb mijn Noorse collega zeer recentelijk gesproken. Hij heeft dit verzoek niet herhaald.

De heer **Scholten** (CDA): Dat is het punt niet.

De **Voorzitter:** Ik verzoek de leden hun interrupties te willen bekorten.

De heer **Scholten** (CDA): Het gaat mij om het volgende. Ik spreek niet over Noorwegen maar over de situatie in het Noorden. Toen wij destijds bezig waren met het embargo en de heer Van der Klaauw de prachtigste en ook zeer ontroerende brief die ooit namens Nederland was geschreven, aan Zweden stuurde, heeft Zweden ons gevraagd of wij ons willen oriënteren op het pakket dat zij hebben samengesteld. Als de Minister nu zegt dat wij alleen en eenzaam staan, pleiten wij er nu juist voor te proberen een aansluiting te vinden bij het weinige dat er nog is.

Minister Van den Broek: Akkoord.

Op de kwestie van de eenzijdige maatregelen kom ik nog terug. Ik wil nu eerst de vraag van de heer Engwirda over de raadpleging van de adviescommissie volkenrecht beantwoorden. Ook andere leden, met name de heer Schutte vroegen hiernaar.

De heer Engwirda heeft gevraagd of ik alsnog de adviescommissie wil raadplegen over de vraag die hier aan de orde is. Ook de heer Scholten heeft dat gevraagd. Ik heb het gevoel dat

Van den Broek

het tot dusverre gevoerde juridische debat op zijn minst heeft aangetoond dat er ook in de academische wereld verschillend wordt gedacht over de toelaatbaarheid van dergelijke maatregelen. Het enige wat ik van zo'n adviesaanvraag verwacht, is een verdeeld advies, waarbij alleen nog de vraag open staat hoe de meerderheden en minderheden zich eventueel zullen verhouden.

De heer **Wallage** (PvdA): Mag ik de Minister vragen waar hij zo'n club eigenlijk voor heeft?

Minister **Van den Broek**: Voor het uitbrengen van advies als dat nuttig en doelmatig is. En dat is dan ook vaak gebeurd. Ik stel mij voor binnenkort een nieuwe adviesaanvraag aan de adviescommissie te doen uitgaan.

De heer **Wallage** (PvdA): Maar speelden er in deze kwestie niet zodanige volkenrechtelijke problematieken, dat aan zo'n adviesorgaan in redelijkheid advies gevraagd behoefde te worden?

Minister **Van den Broek**: Ik meen al op zijn minst te hebben duidelijk gemaakt dat ik dit niet allemaal zelf gisterenavond heb opgeschreven, maar daarin gesteund ben geworden door heel wat expertise. Mijn voorgangers, die het raam van de juridische argumentatie destijds ook al voor zich hebben gekregen, hebben overigens ook geen behoefte gehad aan het raadplegen van die adviescommissie. Ik heb geen aanleiding gezien om dat nu alsnog te doen.

De heer **Wallage** (PvdA): Of die club is niet goed genoeg, en de Minister had dus dat advies niet nodig, óf ze is te goed, en de Minister wil het advies niet hebben. Het lijkt mij dat op zijn minst moet kunnen worden uitgelegd waarom bij de aanwezigheid van zo'n adviescollega ter zake van een vraagstuk waarbij kennelijk ingewikkelde onderdelen aan de orde zijn, zelfs geen advies gevraagd wordt.

Minister **Van den Broek**: Ik heb gezegd dat ik het gevoel had dat de argumentatie, zoals die mij is aangeleverd, genoegzaam duidelijk was. Ook heeft het debat aangetoond dat absolute eenstemmigheid daarover waarschijnlijk niet te bereiken is en dat dit zich waarschijnlijk zou weerspiegelen in een advies van de adviescommissie.

Ik kom tot de vraag van de heer Schutte over de VN-verklaring inzake beginselen van internationaal recht.

Hij heeft gevraagd naar de betekenis van die verklaring en met name het daarin vervatte interventieverbod voor sanctie maatregelen tegen Zuid-Afrika. Vervolgens heeft hij nog gevraagd of deze verklaring criteria biedt voor de mate waarin een optreden van andere staten toelaatbaar is. De formulering van de vraag doet vermoeden dat de heer Schutte kennis heeft genomen van een advies van de adviescommissie volkenrecht, uitgebracht in mei 1982.

Dit is overigens een advies waar ik eerder in het juridische betoog op doelde. In dit advies stelt de commissie zich een dergelijke vraag en geeft daarop het antwoord dat deze verklaring geen aanknopingspunten biedt voor een beoordeling van de toelaatbaarheid van de mate en omvang van een optreden tegen een dergelijk systeem. Met dat systeem is hier het apartheidssysteem bedoeld.

De heer **Schutte** (GPV): De Minister veronderstelde terecht dat ik van dit advies kennis had genomen. Ik heb er de vraag ook aan ontleend. Onder-schrijft hij deze conclusie? Dat was de strekking van mijn vraag.

Minister **Van den Broek**: Ik wijs erop dat de vraag die aan de adviescommissie werd voorgelegd een beperktere strekking had dan de nu aan de orde zijnde vraag. Ik hoop dat de heer Schutte het daarin met mij eens is. Het zal nu wel duidelijk zijn dat mijn antwoord op de vraag, of maatregelen tegen apartheid ook in strijd mogen komen met specifieke verdragsverplichtingen, ontkennend is.

De heer **Weisglas** (VVD): Kan de Minister bevestigen – ik vraag dat aan hem, maar kijk daarbij ook de heer Wallage aan – dat het advies van de adviescommissie pas gevraagd is door de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Van der Stoep, na krachtig en herhaaldelijk aandringen vanuit de Kamer bij monde van het toenmalige kamerlid Van Eekelen?

Minister **Van den Broek**: Ja, mijnheer de Voorzitter, maar het advies waar de heer Weisglas op doelt had een beperktere strekking dan het exacte vraagstuk waar wij het hier over hebben. Het kan best zijn dat bewindslieden zich in het kader van de diverse commissies die momenteel nut en noodzaak van adviescommissie onderzoeken wat terughoudend opstellen bij het vragen van adviezen – ik sluit dat niet uit –, maar dit is niet direct een hoofdoverweging voor mij geweest om geen advies te vragen.

De heer **Weisglas** (VVD): Het gaat mij om de toenmalige procedure ten aanzien van de adviesaanvraag. Ook de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Van der Stoep, heeft het niet nodig gevonden om uit zich zelf die adviescommissie of adviesclub, zoals ze vanavond is genoemd, in te schakelen. Het toenmalige kamerlid Van Eekelen is kennelijk nodig geweest om dat advies te laten opstellen.

De **Voorzitter**: Mag ik vragen of de Minister ongeveer halverwege is?

Minister **Van den Broek**: Dat zou best kunnen, Voorzitter!

De **Voorzitter**: Ik zal in ieder geval wat kritischer zijn op interrupties.

Minister **Van den Broek**: Dank u, Voorzitter.

Ik heb in het juridisch betoog eigenlijk alleen gesproken over beperking van de koleninvoer en een olie-embargo en niet over de investeringen. Zoals uit de beleidsnotities en het rapport van de stuurgroep blijkt hebben onze bezwaren tegen een investeringsstop als zodanig wat andere gronden, waaronder economische. Dat is echter niet het enige. Als wij spreken over een investeringsbeperking à la Zweden heb ik het uitdrukkelijke gevoel, dat wanneer een dergelijke maatregel niet in mandatoir kader, dus door de Veiligheidsraad, kan worden genomen het met de implementatie en uitvoering ervan wel bijzonder droevig moet zijn gesteld. Is de naleving afdwingbaar, dan kan op een gegeven moment de situatie ontstaan dat men in het geheel niet meer kan investeren. De moedermaatschappijen zullen dan geneigd zijn om de desbetreffende economische activiteit af te stoten. Men komt gewoon niet meer verder. Daarmee zijn wij het dus kwijt.

Ik praat nu nog niet over de economische belangen maar wel over het nut dat het kan hebben om ter plekke enige invloed te kunnen uitoefenen. Wordt een dergelijke maatregel niet in mandatoir kader genomen, dan blijkt, zoals de Zweden op dit moment onderkennen, dat de mogelijkheid van omleiding buitengewoon groot is. Ook gemeten aan de effectiviteitsvraag heeft een niet mandatoire investeringsmaatregel een zeer beperkte reikwijdte.

Ik heb in het rapport tot uitdrukking gebracht dat naar mijn overtuiging de Sanctiewet in dit geval niet zou kunnen worden toegepast vanwege de in de notitie weergegeven argumenten, waarop ik nu niet nader inga. Ook

Van den Broek

als bezwaar is aangemerkt de mogelijkheid van een zekere retaliatie van de zijde van Zuid-Afrika, naast de directe economische effecten die beperking van de investeringen in Zuid-Afrika voor het Nederlandse bedrijfsleven met zich zou kunnen brengen.

Ik voeg hieraan toe dat de situatie waarin Nederland zich in 1983 bevindt verschilt van de Zweedse omstandigheden in 1979. Enerzijds is sedert enkele jaren voor Nederlandse bedrijven al de richtlijn van de EG-gedragscode geldig. Gekozen is destijds met alle EG-partners voor het uitvoeren van druk met gebruikmaking van de mogelijkheid die de aanwezigheid van Europese bedrijven in Zuid-Afrika biedt. De ontwikkeling van de zwarte vakbonden biedt de kans in nauwe samenwerking met hen, mede door de aanstelling van de man voor wie ik een andere naam zal zoeken, te komen tot aanscherping van de richtlijnen van de code en naleving hiervan, en deze als voorwaarde te stellen voor het doen van investeringen. Ik heb met belangstelling kennis genomen van de door de werkgevers en de werknemers getoonde bereidwilligheid om met de Regering deze elementen nader uit te werken.

De vraag 'wettelijke maatregel of niet' kan ik zo niet beantwoorden. Een ding staat voor mij vast: van enige goede wil van het bedrijfsleven zal iedere maatregel in bepaalde mate afhankelijk blijven. Als je de medewerking van het bedrijfsleven niet hebt voor de ene dan wel voor de andere maatregel, zal het effect ervan naar mijn gevoel buitengewoon bescheiden blijven.

Alles bijeengenomen wil ik op dit moment bijzondere waarde toekennen aan de ook door het CNV aangewezen mogelijkheden om bepaalde openingen op het arbeidsterrein in Zuid-Afrika te gebruiken om van daaruit, uitgaande van hetgeen wij al met de bedrijven aldaar hebben bereikt, verder te werken. Deze mogelijkheden zijn gebaseerd op eigen waarnemingen en gesprekken door het CNV in Zuid-Afrika gevoerd.

De heer **Wallage** (PvdA): Ik begrijp dat de Minister hiermee het onderwerp 'Zweden', om het kort aan te duiden, heeft behandeld. Ik wil hem de concrete vraag stellen of hij bereid is, zich voor een dergelijke investeringsstop in te zetten. De politieke wil is hierbij aan de orde. Ik vind dat de

Kamer recht heeft op een duidelijke stellingname van de Minister op dit punt. Ik doel dus niet op allerlei inschattingen van mogelijkheden.

Minister **Van den Broek**: Voorzitter. Ik wil eerst mijn betoog op dit punt afronden. Ik denk dat die vraag dan vanzelf wordt beantwoord.

De **Voorzitter**: Het lijkt me, dat die vraag vanzelf aan de orde komt, wanneer de Minister over de motie-Scholten spreekt, bij voorbeeld. Dat spreekt toch vanzelf?

Minister **Van den Broek**: Het is niet zeker, dat het in deze termijn gebeurt.

De **Voorzitter**: Pardon, het lijkt me wel nuttig voor het debat dat het gebeurt.

Minister **Van den Broek**: Het zou natuurlijk kunnen, Voorzitter. Ik kan mij echter ook voorstellen, dat de woordvoerders aan de hand van hetgeen ik vertel behoefte gevoelen hun moties hier of daar te herzien, voordat ik daarover een definitief oordeel uitspreek.

Wat ik wilde zeggen, is dat ik ervoor wil pleiten dat voortgegaan wordt om de suggesties ter zake van investeringen, in de beleidsnotitie neergelegd, nader uit te werken. Ik ben bereid om na verloop van tijd in de Kamer na te gaan of dit spoor effectief is en wat ervan verwacht mag worden. Ik wil daarbij aantekenen, dat het eerste ambtelijke onderzoek, dat is verricht, een aantal elementen heeft opgeleverd dat enig perspectief zou kunnen bieden. Daarbij gaat het vooral om het verbeteren van de contacten tussen de bedrijven en de zwarte vakbonden. In het overleg met hen kan gedacht worden aan het opstellen van programma's, gericht op de bevordering van de emancipatie van de zwarte werknemers.

Voorts zouden de zwarte vakbonden naar mijn oordeel directer betrokken dienen te worden bij de rapportage over het naleven van de gedragscode en daarover hun mening moeten kunnen geven. Bedrijven zouden in ieder geval bereid moeten zijn, de zogenaamde niet-geregistreerde vakbonden als onderhandelingspartners te erkennen.

Wat de nadere uitwerking betreft, ben ik voornemens om, gegeven de toegezegde medewerking van werknemers- en werkgeversorganisaties, althans delen ervan, een tripartite overleg op gang te brengen tussen werknemers, werkgevers en overheid om te zien hoe wij hieraan invulling willen geven. Uit dat overleg zal

moeten blijken waarnaar de voorkeur uitgaat, of het daadwerkelijk wetgeving moet zijn dan wel iets in een andere vorm.

Ik denk dat het, uitgaande van de naar mijn gevoel zo beperkte mogelijkheden zolang er geen mandatoire investeringsstop is, alleszins nuttig is om ernstig te trachten om die economische activiteit, die Nederland op dit moment in Zuid-Afrika bedrijft en die er is, zoals de heer Scholten terecht constateerde, dienstbaar te maken, beter dienstbaar te maken aan de sociaal-economische emancipatie van de zwarte werknemers.

Voorzitter. De heer Scholten heeft in dat verband gesproken over de Sullivan-code. Het bezien in hoeverre die kan worden geïncorporeerd in de EG-gedragscode heeft zeker mijn instemming. Ik wijs de heer Scholten er wel op, dat de Sullivan-code terug te voeren is op een soort van particulier initiatief en dat het wat moeilijk is, de gesprekspartners te vinden die je ter zake van de Sullivan-code moet aanspreken. Bovendien wijs ik erop, dat de EG-gedragscode op een niet onaanzienlijk aantal punten verdergaat dan de Sullivan-code. Wij zullen die er echter bij nemen en bezien waar mogelijkheden voor aanvulling zich voordoen.

De heer **Scholten** (CDA): Waar blijven op dit punt de ILO-normen?

Minister **Van den Broek**: Als ik die niet genoemd heb, heb ik dat vergeten. In de beleidsnotitie staat heel duidelijk, dat juist de ILO-normen heel goed richtinggevend kunnen zijn. Ik heb dat vertaald in maatregelen ter zake van arbeidsomstandigheden en andere zaken, juist met het gerichte doel om de sociaal-economische emancipatie een grotere steun te geven.

De heer Scholten heeft gesproken over de mate waarin het bedrijfsleven op vrijwillige basis maatregelen tegen Zuid-Afrika zou kunnen nemen. Het spreekt natuurlijk vanzelf dat de Regering bedrijven, die dergelijke maatregelen willen nemen, daarbij niets in de weg zal leggen. Integendeel, dat zal zij verwelkomen, zoals in de notitie ook al wordt gezegd. Dat geldt dan met name de kolencentrales die vrijwillig geen Zuidafrikaanse kolen verstoken.

Het is overigens bekend dat het niet stoken van Zuidafrikaanse kolen in het merendeel van de Nederlandse kolencentrales een extra belasting voor de consument betekent van ongeveer 30 mln. tot 60 mln. Als de kolencentrale op de Maasvlakte voor

Van den Broek

de helft op Zuidafrikaanse kolen zou worden gestookt, zou dat op jaarbasis 100 mln. aan besparingen opleveren. Ik meen dus niet, dat kan worden volgehouden dat sancties of maatregelen – in dit geval vrijwillige maatregelen – helemaal niets mogen kosten. Tegen de achtergrond van haar opvatting over de situatie in Zuid-Afrika heeft de Regering vrijwillige maatregelen, zoals die van elektriciteitscentrales, verwelkomd.

Ik zeg de heer Scholten toe dat ik graag met het bedrijfsleven in overleg zal treden over de vraag hoe men daar het beste vrijwillige maatregelen kan nemen. In navolging van de suggestie van de heer Scholten wil ik ook eens kijken naar de door de andere landen aan de Noordzee overeengekomen procedures ten aanzien van het niet leveren van olie uit de eigen bodem, in dit geval dus het continentaal plat. Dat overleg heb ik al enige tijd geleden voorzichtig geopend.

De heer **Weisglas** (VVD): De Minister is zo vriendelijk, in te gaan op vragen die collega Scholten heeft gesteld over vrijwillige maatregelen. Hij zal zich herinneren dat ook door de VVD-fractie iets over dit onderwerp is gezegd. Ik heb gezegd, dat wij ons afvragen of het wenselijk is dat bedrijven pionnen worden op het politieke krachtenveld waar de Regering voor zichzelf geen rol ziet weggelegd. Nu zegt de Minister dat het vanzelf spreekt, dat de Regering vrijwillige maatregelen van het bedrijfsleven verwelkomt. Dat is een indirect antwoord op mijn vraag, maar dan moet ik herhalen dat mijn fractie het onacceptabel vindt, het bedrijfsleven op een dergelijke wijze als politieke pion te gebruiken.

Minister **Van den Broek**: Ik denk dat het verwelkomen van in vrijwilligheid door bedrijven genomen maatregelen moeilijk kan worden opgevat als het gebruiken van het bedrijfsleven als politieke pion. Ik begrijp die opmerking eerlijk gezegd niet. Moet ik dan aan de directeurs van bedrijfsvoerders van de desbetreffende kolencentrales zeggen, dat zij zo spoedig mogelijk weer kolen uit Zuid-Afrika moeten gaan importeren?

De heer **Wallage** (PvdA): Is de strekking van de regeringsnota, dat de Regering graag ziet dat het bedrijfsleven dat soort maatregelen neemt?

Minister **Van den Broek**: De strekking van de nota is de volgende: Zolang

geen mandatoire maatregelen te nemen zijn, zullen wij altijd te maken hebben met gebrekkige maatregelen. Als er bedrijven zijn die zich op vrijwillige basis beperkingen willen opleggen in hun betrekkingen met Zuid-Afrika, dan verwelkomen wij zulks.

De heer **Wallage** (PvdA): 'Verwelkomen' betekent dat u er blij mee bent?

Minister **Van den Broek**: Het is geen kwestie van treuren of blij zijn.

De heer **Wallage** (PvdA): Maar het was wel de vraag die collega Weisglas u voorlegde.

Minister **Van den Broek**: 'Verwelkomen' is een duidelijk en zorgvuldig gekozen woord. Zo staat het er en zo blijft het er staan.

De heren Van Rossum, Wagenaar en Schutte hebben de meer principiële vraag gesteld naar het nut van sancties tegen Zuid-Afrika. Wat stelt de Regering zich daarbij voor en wat kan er mee worden bereikt?

Er kan geen misverstand over bestaan dat het Nederlandse regeringsbeleid zich richt op het opvoeren van economische en politieke druk op Zuid-Afrika. Uiteraard moet het gebruik van het economisch middel getoetst worden aan een aantal criteria. Ik kom hiermee terug op een vraag die de heer Weisglas in dit verband heeft gesteld. Ik meen dat als belangrijkste criteria voor het treffen van sancties kunnen worden genoemd de kwestie van de effectiviteit, de kwestie van de internationale verplichtingen – beide kwesties hebben wij hier al besproken – en daarnaast een zekere proportionaliteit tussen middel en doel.

Niet onder alle omstandigheden kan worden gezegd dat elke sanctie met welk beperkt effect dan ook in een redelijke proportie staat met bij voorbeeld economische belangen aan de andere kant die geschaad zouden worden. Het is juist, dat die afweging, waarvan het regeerakkoord ook met nadruk rept, wordt gemaakt.

Voorzitter! In de Veiligheidsraad zullen wij ons natuurlijk blijven inzetten voor het bereiken van mandatoire sancties – dat staat ook in de beleidsnotitie – en in het bijzonder op het gebied van het olie-embargo. Men kent de Nederlandse opstelling in de Algemene Vergadering. Wij hebben ons daar verschillende malen voor dit soort sancties uitgesproken. Behalve een olie-embargo noemde ik reeds eerder een streven naar uitbreiding van het wapenembargo. Ook

inzake investeringen heeft de Algemene Vergadering een door Nederland gesteund beroep op de Veiligheidsraad gedaan.

Ik heb er geen enkele moeite mee, toe te zeggen dat ik binnen de Veiligheidsraad steun voor deze gedachte zal proberen te vinden. Zonder daarop af te dingen – de realiteit gebiedt mij dit te zeggen – wil ik wel aantekenen dat op dit moment vooruitzichten op mandatoire acties van de Veiligheidsraad gering zijn. Deze lijken in ieder geval niet te mogen worden verwacht zolang de onderhandelingen met Zuid-Afrika gaande zijn over de onafhankelijkheid van Namibië, moet ik de heer Scholten zeggen. Tijdens het recente debat in de Veiligheidsraad over deze kwestie is zelfs door de Afrikaanse leden van de Raad niet op sancties aangedrongen. Dit gaf mij mijn eerdere opmerking in dat blijkbaar ook aan die zijde toch niet alle hoop verloren is dat voor Namibië nog een oplossing kan worden gevonden. Men stelt zich op dit moment dus nog terughoudend op.

Ook is in een aparte commissie van de Veiligheidsraad voor het olie-embargo nog geen animo te ontdekken om deze bestaande maatregel verder uit te breiden. Wij hebben dat ook heel duidelijk gesondeerd. Mijn toezegging kan dus niet meer zijn dan dat ik geduldig en hardnekkig de mogelijkheden zal blijven nagaan of vorderingen op dit punt zijn te maken.

Ik kom nog even terug op het wapenembargo naar aanleiding van vragen van de heren Scholten, Van der Spek, Schreuders en Wallage. Zij hebben gepleit voor uitbreiding van de categorie goederen die onder het wapenembargo tegen Zuid-Afrika vallen. Ik heb zojuist al gezegd dat ik bereid ben mij in de Veiligheidsraad niet uitsluitend en alleen in te zetten voor strikte naleving van het wapenembargo – dat spreekt vanzelf – maar om dat embargo zelfs uit te breiden met een invoerembargo vanuit de achtergrond dat de Zuidafrikaanse regering juist in staat is een eigen wapenindustrie verder te ontwikkelen door ook grote export te plegen. Dat is daarvoor een absolute voorwaarde.

Als tegenkant daarvan – men vindt dit ook in de beleidsnotitie – menen wij dat het zinvol is, het wapenembargo zoals het thans bestaat, aan te vullen met een mandoir wapenembargo aan de invoerzijde. Nu terug naar de uitbreiding van de categorie goederen die onder het wapenembargo

Van den Broek

go tegen Zuid-Afrika vallen. Ik heb daar mijns ondanks toch weer problemen mee en dat zal men na mijn eerdere betoog waarschijnlijk wel kunnen begrijpen.

Destijds is met de lid-staten van de EG overeengekomen om alleen het militaire deel van de zogenaamde COCOM-lijst te hanteren bij de uitvoering van het wapenembargo tegen Zuid-Afrika. Hiermee is beantwoord aan de doelstelling van resolutie 418 van de Veiligheidsraad die door alle EG-landen ook op die manier is uitgelegd. Uitbreiding van de lijst van verboden goederen door Nederland alleen heeft niet veel zin, omdat de dan nog bestaande mogelijkheid van omleiding via België en Luxemburg en de andere EG-lid-staten blijft bestaan. Bovendien verbieden in dit geval – het spijt mij, het weer te moeten meedelen – zowel het BeNeLux- als het EG-verdrag eenzijdig optreden door Nederland.

In de context van de vraag om uitbreiding van de categorie voor Zuid-Afrika verboden goederen, wil ik nog even stilstaan bij een vraag van de heer Schreuders. Hij vroeg of olie, gezien de naar zijn mening bestaande oorlogssituatie in Zuid-Afrika, niet als een militair goed moet worden gekwalificeerd en dus geacht moet worden, te vallen onder het wapenembargo. In de desbetreffende resolutie van de Veiligheidsraad is sprake van wapens en aanverwante goederen en niet van olie. Ook in de aanbevelingen van de veiligheidsraadscommissie inzake het effectiever maken van het wapenembargo wordt deze verbinding niet gelegd. Ik zou die sprong dan ook niet willen maken. Wel ben ik van mening dat olie voor Zuid-Afrika uiteraard een zeer belangrijk goed is. Daarom ook steunt Nederland het streven om een mandatoir olie-embargo te bereiken.

De heer **Schreuders** (CPN): Ik vind uw betoeg over olie uiterst interessant en mogelijk kom ik er in tweede termijn nog even op terug, maar nu zou ik nog een nadere vraag willen stellen over hetgeen u zoëven zei over uitbreiding van het wapenembargo. U zegt dat dit weer niet kan vanwege de bepalingen in het EG- en BeNeLux-verdrag. Toen het zoëven ging over eenzijdige economische sancties, heeft u een zeer uitvoerig betoeg gehouden om aan te tonen dat dit niet kon, omdat er geen mandatoire sancties waren afgekondigd door de Veiligheidsraad. Ten aanzien van het

wapenembargo is dat in ieder geval wel zo. Ik kan dus niet inzien dat ten aanzien hiervan de redenering zou opgaan dat EG- en BeNeLux-bepalingen de uitbreiding van het wapenembargo zouden verhinderen. Ik wil erop wijzen dat de resolutie van de Veiligheidsraad ruim is gesteld. Daarin is sprake van wapens en aanverwante goederen van alle types.

Minister **Van den Broek**: Er is geen dispuut over het bestaan van een mandatoir wapenembargo, maar evenmin over de uitleg en de invulling die daaraan zijn gegeven door alle COCOM-landen inclusief de EG.

De heer **Wallage** (PvdA): Maar ook hierbij stel ik weer de vraag of de Minister zich in wil zetten om deze uitbreiding aan de inhoud ervan te geven. Daar gaat het om.

Minister **Van den Broek**: Ik wil mij daar graag voor inzetten, maar als ik mijn ervaringen op het andere terrein zie, waarvan de inzet zich misschien zo nu en dan aan het oog van de heer Wallage onttrekt, welk begin van hoop mag ik dan hebben dat men bereid zou zijn om een lijst, waarvan men in NAVO-verband en in COCOM-verband is overeengekomen om haar te hanteren bij het mandatoire wapenembargo, aan te vullen of uit te breiden?

De heer **Wallage** (PvdA): En onze eigen verantwoordelijkheid in dezen dan?

Minister **Van den Broek**: Die ben ik mij in toenemende mate bewust, al naar gelang de klok voortschrijdt. Natuurlijk zet ik mij daarvoor in. Dat is het probleem niet.

De heer **Wallage** (PvdA): U bent, als het gaat om het verzoek dat u bij motie door de Kamer is gedaan, niet bereid om Nederland zelfstandig tot een uitbreiding van het wapenembargo te laten komen?

Minister **Van den Broek**: Ik kan dat niet. Dat heb ik nu gedurende een belangrijk deel van deze avond geprobeerd, duidelijk te maken.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu op een vraag van enigszins andere orde, namelijk die over de interne staatsstructuur van Zuid-Afrika zoals Nederland die graag zou zien. Ik ben van oordeel dat wij het, waar de heer Schutte een beschrijving geeft van het complexe karakter van de samenleving daar, natuurlijk snel eens zijn. Ik vraag mij echter af of het nu aan Nederland is om voor te schrijven op welke wijze de Zuidafrikanen – waaronder ik alle

bewoners, ongeacht huidskleur reken – vorm geven aan hun toekomstige staatsinrichting, zolang die in overeenstemming is met de algemene principes, voortkomend uit bij voorbeeld de internationale verklaring voor de rechten van de mens en andere instrumenten, waarin deze basisprincipes vastliggen.

Sprekend over een staatsbestel in Zuid-Afrika, is het belangrijkste dat ik moet constateren dat er in ieder geval 20 miljoen zwarten zijn die elk recht wordt onthouden om op enigerlei manier aan de bestuursmacht van het land op nationaal niveau deel te nemen.

De heren Engwirda, Schreuders, Schutte, Scholten en Weisglas vroegen naar het tweede spoor. Wat betreft de culturele en educatieve activiteiten, waaronder het verlenen van studiebeurzen, wijs ik op uit de ontwikkelingssamenwerkingsfondsen reeds ter beschikking gestelde studiebeurzen via organisaties in Zuid-Afrika. In overleg met de ministeries van WVC en O en W zullen verdere mogelijkheden worden bekeken om hieraan gestalte te geven. Wat culturele activiteiten betreft, sluit ik steun aan door het ANC ingediende projecten niet uit. Ik wijs er evenwel op dat de Regering ten aanzien van de verschillende organisaties die zich tegen apartheid verzetten, zowel in Zuid-Afrika als buiten Zuid-Afrika, geen onderscheid maakt.

Het ANC is een politiek ongetwijfeld relevante groepering, doch de Regering onderschrijft niet de aanwijzing door een meerderheid van de lid-staten van de AVVN, als zou het ANC het Zuidafrikaanse volk op exclusieve wijze kunnen vertegenwoordigen. Bij ontstentenis van verkiezingen waaraan alle Zuidafrikanen, ongeacht hun huidskleur, zouden dienen deel te nemen, past het ons niet vooruit te lopen op de wijze waarop de Zuidafrikanen zich willen laten vertegenwoordigen. Ik wijs voorts op de groeperingen in Zuid-Afrika zelf, zoals de beweging Inkatha, die voor zover de Zuidafrikaanse structuur daar ruimte voor laat, eveneens strijdt tegen de apartheid.

In antwoord op de vraag van de heer Schutte wil ik expliciet verklaren dat ten onrechte de indruk is gewekt als zou het opzeggen van het cultureel akkoord een einde hebben gemaakt aan de mogelijkheid van alle culturele contacten. Dit strookt niet met het beleid van de Regering om ook via culturele activiteiten in te spelen op

Van den Broek

het stimuleren van bewustwordingsprocessen. Alleen, ik heb in eerder commissieoverleg al meegedeeld: het grote verschil zit eigenlijk in het feit dat wij dit niet langer via de Zuidafrikaanse overheid wensen te doen.

De heer **Scholten** (CDA): In het stuk spreekt de Regering over een werkgroep van drie departementen. Is het de bedoeling van die werkgroep om op ad hoc basis tot een advies te komen aan de Regering of bereidt zij beleidslijnen voor? Ik kon dit niet opmaken uit het stuk.

Minister **Van den Broek**: Het is duidelijk mijn bedoeling om die commissie met voorstellen te laten komen om inhoud te geven aan dat tweede spoor. Dit dient op interdepartementale basis te geschieden.

Er is gesproken over de ontwikkelingssamenwerking met de regio zuidelijk Afrika, dat wil zeggen de hulp via de Southern African Development Coordination Conference. Die zal in 1983 op hetzelfde niveau worden gehandhaafd als in voorgaande jaren. Hetzelfde geldt voor humanitaire hulp aan slachtoffers van de apartheid en de dekolonisatie en voor hulp binnen Zuid-Afrika.

De heer Weisglas bracht de hulpverlening aan de thuislanden ter sprake. In het kader van de hulpverlening binnen Zuid-Afrika, behoeft de hulp binnen de thuislanden niet per definitie te worden uitgesloten. Dergelijke hulp dient echter zodanig gekanaliseerd te worden dat het op geen enkele manier een erkenning, laat staan een bevestiging, inhoudt van de niet bestaande staatsvorm van deze thuislanden.

De heer Schreuders sprak over de politiecommissaris Geldenhuys. De gegevens waarover hij repte zijn mij niet bekend. Het is mij dus niet mogelijk, daarop een antwoord te geven.

Mevrouw Ubels heeft gevraagd waarom in de beleidsnotitie niet wordt verwezen naar de Nota mensenrechten en het buitenlands beleid. Die uitleg klinkt misschien simpel maar die is dan ook simpel. De uitgangspunten van de Nota mensenrechten liggen namelijk mede ten grondslag aan de uitkomsten van die beleidsnotitie. Een specifieke verwijzing daarover achtte ik dan ook niet per se noodzakelijk. Ik zie er ook op geen enkele manier strijd mee.

Ten slotte wil ik nog iets zeggen over de motorraces in Assen en de deelname van de Zuidafrikaanse

coureur North. De heer Van der Spek heeft hierover zelfs een motie ingediend. Hij vraagt waarom de heer North niet geweerd wordt van het circuit. Hij heeft erop gewezen dat in Japan en in Joegoslavië Zuidafrikaanse motorrenners zouden zijn geweerd zonder dat dit tot de consequentie zou hebben geleid van het ontnemen van het evenement aan het organiserend comité. Naar ik van het Ministerie van WVC heb vernomen, betrof het in Japan geen wedstrijd die meetelde voor het wereldkampioenschap. Voor de wedstrijd in Joegoslavië zijn in de internationale motorrennersorganisatie – de FIM – stemmen opgegaan om Joegoslavië dit evenement inderdaad voor de toekomst te ontnemen.

Ter toelichting wil ik het volgende zeggen. In februari zijn tussen het Ministerie van Buitenlandse Zaken, WVC en de Nederlandse Sportfederatie ten aanzien van dergelijke internationale evenementen afspraken gemaakt. Het gaat hierbij om die gevallen waarbij weigering van deelname door sportlieden uit landen die bij de desbetreffende internationale sportorganisaties zijn aangesloten, tot schrapping van het evenement voor het organiserend land kan leiden.

Op basis van deze afspraken heeft WVC na een zorgvuldig onderzoek mij geadviseerd voor deelneming van Zuidafrikanen aan de TT een uitzondering te maken. Ik heb hierin toegestemd onder het uitdrukkelijk beding dat dit het algemene restrictieve toelatingsbeleid voor Zuidafrikaanse sportlieden niet wijzigt. Ik heb er voorts op aangedrongen dat de KNMV – de Koninklijke Nederlandse Motorrijdersvereniging – en de NSF zich in hun internationale organisaties inspannen om te voorkomen dat dergelijke situaties zich voordoen. Tenslotte moet dit leiden tot een aanpassing van die internationale reglementen. In dit licht moge ik aanvaarding van de motie van de heer Van der Spek ontraden.

Daarmee heb ik een oordeel uitgesproken over één motie. Ik aarzel of het op dit moment zinvol is om de andere moties ook te behandelen. Ik geef er de voorkeur aan, wanneer de Kamer tenminste niet al te zeer aandringt, ten aanzien van dat judicium mij nog even te beraden in het contact met mijn collega's. In deze voorbereidingstijd is dit immers nog niet mogelijk geweest.

De heer **Wallage** (PvdA): Het staat de Regering uiteraard vrij dit te doen op het moment dat zij kiest. Ik wil de Minister er wel op wijzen dat hij in zijn

antwoord reeds op drie belangrijke elementen uit de motie-Scholten is ingegaan. Kennelijk heeft het overleg met zijn collega's het hem mogelijk gemaakt, op dat punt een stelling in te nemen. Het lijkt mij dan ook niet zo moeilijk om althans over die motie, die mij bepalend lijkt voor de voortgang van dit debat, mee te delen of ik mag concluderen uit hetgeen hij zojuist heeft gezegd dat hij die motie ontraadt. Op alle drie de onderdelen die van betekenis zijn, heeft hij uitgelegd dat hij of niet wilde of niet kon. Ik meen, dat de Kamer er recht op heeft de opvatting van de Regering over deze motie te kennen.

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik vind het eerder op de weg van de heer Scholten liggen om een dergelijk verzoek tot mij te richten dan de heer Wallage. Ik hoor evenwel van de heer Ter Beek dat de heer Wallage ook lid is van deze Kamer.....

De heer **Wallage** (PvdA): De Minister is erg veel in het buitenland!

Minister **Van den Broek**: Ik wil wel iets zeggen over die motie, waarbij ik terugwijs naar datgene wat ik op de onderdelen 3, 4 en 5 van het dictum heb gezegd. Over het overleg met Zweden om een wetsontwerp aan te bieden heb ik gezegd, dat ik graag de mogelijkheid zag onderzocht wat hier de meest optimale maatregel is. Daarvoor zou het tripartiete overleg moeten zien.

De tweede opmerking die ik wil maken, gaat over de vraag in het dictum onder punt 4, namelijk om een actief importbeperkingsbeleid voor goederen uit Zuid-Afrika te voeren, te beginnen met kolen. Zoals de geachte afgevaardigde weet, ben ik daarmee bezig.

Wat de uitbreiding betreft van de werkingssfeer van het bestaande wapenembargo tegen Zuid-Afrika, wil ik opmerken dit in deze fase aldus te willen vertalen, dat wij in ieder geval in de Veiligheidsraad trachten dit uit te breiden ook naar een invoerembargo. Naar mijn mening heb ik de moeilijkheden duidelijk gemaakt voor de gevraagde uitbreiding van de lijst.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, de spreek-tijd in tweede termijn te bepalen op eenderde van die in eerste termijn.

Ik stel verder voor, de stemmingen over de ingediende moties morgen te houden onmiddellijk na het einde van het debat.

Voorzitter

Overeenkomstig de voorstellen van de Voorzitter wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, het verslag van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 22.45 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1° de volgende brieven:

twee, van de Minister-President, Minister van Algemene Zaken, te weten een, over de dereguleringsrapporten (17 931, nr. 2)

en een, t.g.v. het regeringsstandpunt over vernieuwingen in het arbeidsbestel (17 954);

een, van de Staatssecretaris van Defensie, t.g.v. de resultaten van de keuring voor de dienstplicht 1982 (17 600, X, nr. 3),

twee, van de Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten een, over de moties over de nota Landelijke gebieden (14 932, nr. 45) en een, inzake bevolkingsonderzoek in relatie tot milieuincidenten (17 600, XI, nr. 114);

een, van de Staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, over de huurprijzenwet woonruimte (17 600, XI, nr. 115);

een, van de Staatssecretaris van Economische Zaken, over de wet melding buitenlandse boycotmaatregelen (16 432, nr. 12);

een, van de Minister van Landbouw en Visserij, over de kustvisserij (17 600, XIV, nr. 48);

en twee, van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, te weten een, over de tijdelijke subsidieregeling maatschappelijke dienstverlening (17 393, nr. 5) en een, over de wachtlijsten voor fysiotherapeuten (17 600, XVI, nr. 145).

Deze brieven zijn al gedrukt en rondgedeeld:

2° de volgende brieven:

een, van de Minister voor Nederlands-Antilliaanse Zaken, over de wijziging van artikel 88 van de Staatsregeling Nederlandse Antillen;

een, van de Minister van Buitenlandse Zaken, t.g.v. een administratief akkoord met Sri Lanka;

vier, van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen, te weten:

een, t.g.v. het Jaarverslag 1981 van het TNO;

een, t.g.v. een overzicht van de normen voor tegemoetkomingen in studiekosten voor het jaar 1983/1984;

een, t.g.v. een overzicht van de normen voor tegemoetkomingen in rijksstudietoelagen voor het jaar 1983/1984 en

een, t.g.v. het jaarverslag van het Academisch ziekenhuis Utrecht;

drie, van de Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, te weten: een, over monumenten in Rijksbezit; een, t.g.v. het heffingsbesluit geluidhinder wegverkeer 1983/1984 en een, t.g.v. een rapport over de beveiliging gebouw Westraven te Utrecht;

een, van de Minister van Verkeer en Waterstaat, t.g.v. het jaarverslag van de NS en het rapport van de accountant betreffende de jaarrekening (vertrouwelijk).

De Voorzitter stelt voor, deze brieven niet te doen drukken en ze voor kennisgeving aan te nemen; voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies;

3° de volgende adressen:

een, van E. Berghuis te Roquetas de Mar (Almeria), Spanje, met betrekking tot zijn belastingen;

een, van W. Smit te Utrecht, met betrekking tot zijn belastingen.

Deze adressen zijn gesteld in handen van de Commissie voor de Verzoekschriften;

4° de volgende brieven e.a.:

een, van P. C. S. Sauerbier, over oorlogsslachtoffers;

een, van het gemeentebestuur van Kamerik, over de gemeentelijke herindeling;

een, van het CDJA, over het miljoenenlijntje;

een, van het gemeentebestuur van Alblasterdam, t.g.v. een motie over atoomraketten en opslag van radioactief afval;

een, van G. W. Voortman te Joppe, over de heer Dr. S. L. Mansholt;

een, van het GVR, t.g.v. het jaarverslag 1982;

een, van de Contacto Arubano Rotterdam, over de luchtvaarttarieven naar de Antillen;

een, van de winkeliersvereniging Haarlemmerstraat en -dijk, over een heroïneprobleem;

een, van mevrouw W. Lubbinge te Hoogeveen, over Zuid-Afrika;

een, van J. Caris te 's-Gravenhage, over Atoomkerncentrales;

een, van het gemeentebestuur van Terneuzen, over de aanleg van een nieuwe insteekhaven in het Sloegebied;

een, van P. Ros te Waalre, over kinderbijslagpremies;

een, van B. de Vries-Stoffel te Oosterhout, over vakantiegeld en kinderbijslag;

een, van W. J. Kock te Geleen, over enige maatschappelijke zaken;

een, van het produktschap voor gedistilleerde dranken, t.g.v. het jaarverslag 1982;

een, van de vakgroep verontruste vakleerkrachten Hoorn, over de Wet op het Basisonderwijs;

een, van de TH-Delft, over de studiefinanciering;

een, van het landelijk voedseloverleg, over nadere eisen voor een betere warenwet;

een, van A. Daems-Visser te Bolsward, over het ouderenbeleid;

een, van J. L. M. Maechal te Apeldoorn, over een politieke vluchting uit Vietnam;

een, van het gemeentebestuur van Nigtevecht, over de gemeentelijke herindeling van westelijk-Utrecht;

een, van het personeel van het ms Aldebaran, over de schenking van dit vaartuig aan Indonesië;

een, van de Voorlopige Nationale Havenraad, t.g.v. het jaarverslag 1982;

een, van de NV Bank voor Nederlandse Gemeenten, t.g.v. het jaarverslag 1982;

een, van het DG van de Volkshuisvesting, t.g.v. haar Jaarverslag;

een, van het gemeentebestuur van Maastricht, t.g.v. een motie over nucleaire wapens in de wereld;

een, van G. Tekelenburg te Bussum, over Zuid-Afrika;

een, van de commissie vervoervergunningen, t.g.v. het jaarverslag 1982;

een, van Th. Gijzen te Spaubeek, over de onderscheiding van Mr. W. Aantjes;

een, van de ABVO/Kabo-Groep volksgezondheid te Zutphen, over het ziekenhuisplan regio stedendriehoek;

een, van het gemeentebestuur van Pannerden, over de opheffing van de gemeente;

een, van de Nationale Adviesraad Ontwikkelingssamenwerking, over UNCTAD VI;

een, van de Ziekenfondsraad, t.g.v. een drietal publicaties;

een, van de Initiatiefgroep Blaricumse Bijvanck bewoners, over de grensvaststelling Almere.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage.

5° de volgende academische proefschriften:

een, van C. M. R. J. Oostra-Boeuf:
Privacy van de sollicitant bij psychologisch onderzoek;

een, van K. Abrahams-van der
Korst: Woonvorm en Begeleidingsstijl.

Deze proefschriften zijn opgenomen
in de bibliotheek der Kamer.